

Sebastian Chrupek

Nowe spojrzenie na materiały z cmentarzyska kultury oksywiejskiej i wielbarskiej w Drawsku Pomorskim¹

New look at materials from the cemetery of the Oksywie and Wielbark culture at Drawsko Pomorskie

Abstract: The paper is a reanalysis of the materials from the Oksywie and Wielbark culture cemetery at Drawsko Pomorskie. All available archival sources concerning this site have been used to conduct the study, some of them for the first time.

Keywords: late pre-Roman period, Oksywie culture, Roman period, Wielbark culture, Western Pomerania, archive archeology

Słowa kluczowe: młodszy okres przedrzymski, kultura oksywska, okres wpływów rzymskich, kultura wielbarska, Pomorze Zachodnie, archeologia archiwalna

Wstęp

Rozpatrzenie materiałów archeologicznych z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim² może pomóc w analizie i próbie odtworzenia przemian kulturowych

¹ Artykuł ten stanowi poprawioną wersję pracy magisterskiej autora pt. „Cmentarzysko kultury oksywiejskiej i wielbarskiej w Drawsku Pomorskim w świetle najnowszych badań”, obronionej w czerwcu 2018 r. w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Praca powstawała pod opieką dr. hab. Adama Cieślińskiego, któremu chciałbym podziękować za cierpliwość, wszelką pomoc oraz wiele cennych uwag merytorycznych i wskazówek, które miały zasadniczy wpływ na ostateczny kształt pracy. Wyrazy szczególnego podziękowania kieruję do wszystkich pracowników Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie, a zwłaszcza do dr. Bartłomieja Rogalskiego, kierownika działu Krzysztofa Kowalskiego i kustosz Doroty Kozłowskiej, nie tylko za udostępnienie materiałów i archiwaliów związanych z cmentarzyskiem w Drawsku Pomorskim, ale też za ciepłe przyjęcie, życzliwość i pomoc w porządkowaniu wiedzy na temat tego stanowiska. Za pomoc w odczytaniu niemieckojęzycznych, pisanych odręcznie źródeł archiwalnych głęboką wdzięczność winien jestem także dr. hab. Annie Just z Zakładu Językoznawstwa Germańskiego Instytutu Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Magistrowi Tomaszowi Chorobie z Działu Archeologii Muzeum w Koszalinie dziękuję za cenne informacje dotyczące historii cmentarzyska w Drawsku Pomorskim. Pracownikom Archiwum PAN w Warszawie Oddział w Poznaniu dziękuję za udostępnienie niepublikowanego doktoratu Aleksandra Dymaczewskiego. Pani Dorocie Csaky z Narodowego Instytutu Dziedzictwa dziękuję za użyczenie danych AZP dotyczących drawskiej nekropoli. Za wsparcie naukowe i pomoc merytoryczną podziękowanie kieruję także do dr. hab. Pawła Szymańskiego, dr. hab. prof. UW Bartosza Kontnego i dr. Andrzeja Maciałowicza (pracowników Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).

² Większość materiałów z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim była publikowana przez Marię D. Wołagiewicz (1967), lecz kwerenda przeprowadzona przez autora w różnych jednostkach naukowych i muzealnych przyniosła nowe, niepublikowane wcześniej zabytki oraz źródła archiwalne.

i osadniczych zachodzących na Pomorzu Zachodnim i Środkowym w młodszym okresie przedrzymskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich. Zaawansowany stan badań nad kulturą oksywską i wielbarską sprawia, że nekropola drawska nabiera wyjątkowego znaczenia i może być jednym z ważniejszych stanowisk do poznania dziejów Pomorza od II wieku p.n.e do II/III wieku n.e.

Podstawą opracowania są materiały datowane na młodszy okres przedrzymski i wczesny okres wpływów rzymskich³ pochodzące z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim, przechowywane obecnie w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie. W celu usystematyzowania wiedzy na temat drawskiej nekropoli posłużono się źródłami archiwalnymi (teczka nr 207, zawierająca dawną dokumentację konserwatorską sporządzoną przez Hansa Jürgena Eggersa dla ówczesnego powiatu drawskiego; *Kartoteka* H.J. Eggersa), dostępnymi w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie. Bazę źródłową poszerzono także o dane AZP, publikację H.J. Eggersa i Petera F. Starego (2001)⁴, niepublikowany doktorat Aleksandra Dymaczewskiego (1961) oraz *Kartoteki* Martina Jahna, Józefa Kostrzewskiego⁵.

Na omawianym stanowisku odkryto łącznie 11 grobów inhumacyjnych (I–XI), 54 groby ciałopalne (1–54), oraz wiele znalezisk tzw. luźnych. Większość (53 obiekty) to groby kultury wielbarskiej, 11 pochówków łączonych jest z kulturą oksywską, a jeden ma nieokreśloną przynależność kulturową. Tylko dla części stanowiska dysponujemy rzutem poziomym. Zaznaczone są na nim tylko groby szkieletowe I–VIII i grób ciałopalny nr 1 (ryc. 4). Dla czterech obiektów ciałopalnych udało się ustalić jedynie przybliżoną lokalizację.

Próba lokalizacji i cmentarzyska

Cmentarzysko w Drawsku Pomorskim znajduje się w północno-zachodniej części miasta w obrębie ulic Krótkiej, Tatrzańskiej, Karpackiej i Gdyńskiej, tuż przy trasie wojewódzkiej nr 148 wiodącej w kierunku Łobza (ul. Gdyńska) (ryc. 2–5). Na obszarze AZP 28-17 jest to stanowisko nr 7 – Drawsko

³ W części analitycznej zastosowane zostaną skróty: dla młodszego okresu przedrzymskiego – MOPR, dla okresu wpływów rzymskich – OWR (wczesny, młodszy i późny).

⁴ Publikacja ta zawiera katalog znalezisk z Pomorza zrekonstruowany na podstawie notatek i materiałów z mieszkania H.J. Eggersa zebranych po jego śmierci. Siłą rzeczy różni się on w stosunku do *Kartoteki* H.J. Eggersa z DA MNS.

⁵ Za udostępnienie części *Kartotek* M. Jahna i J. Kostrzewskiego (Pomorze Zachodnie, Okres lateński, rzymski – teka 6) dotyczących cmentarzyska w Drawsku Pomorskim wdzięczny jestem dr. Andrzejowi Maciałowiczowi z Instytutu Archeologii UW. Za zgodę na publikację danych zawartych w kartotece J. Kostrzewskiego dziękuję dr. Andrzejowi Buckowi Dyrektorowi Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zielonej Górze, gdzie w Dziale Zbiorów Specjalnych znajduje się spuścizna J. Kostrzewskiego.

Pomorskie-Miasto, które w obrębie miejscowości oznaczone jest numerem 4⁶. Jest to obszar nieistniejącego już wzgórza nazywanego dawniej *Kettenberg*⁷, które w przeszłości było miejskim wybierzyskiem piasku i żwiru. Cmentarzysko istniało m.in. na południowo-zachodnim stoku tego wzgórza oraz terenach przyległych – w obrębie zabudowań kolejki wąskotorowej wiodącej do Jankowa i zakładów budowlanych *Schade und Splettstöser* (Stubenrauch 1911, tabl. I; M.D. Wołągiewicz 1967, ryc. 2) (ryc. 3–5). Znaczna część tego wyniesienia została zniszczona w wyniku intensywnej eksploatacji piasku i żwiru przez wspomniane przedsiębiorstwo *Schade und Splettstöser*. Obecnie dawne wybierzysko jest częściowo zabudowane – znajduje się tutaj osiedle domów jednorodzinnych oraz stacja benzynowa, na obszarze mocno obniżonym w stosunku do trasy łobeskiej, która przebiega na zachowanej wschodniej odnodze dawnego *Kettenbergu*⁸.

Pierwsze ratownicze badania archeologiczne w obrębie stanowiska przeprowadził w 1910 roku Adolf Stubenrauch. Odsłoniętą wówczas część cmentarzyska jeszcze dziś można zidentyfikować w topografii obecnego miasta⁹ (ryc. 4 i 5) ponieważ zachowała się infrastruktura nieistniejącej już kolejki wąskotorowej zaznaczona na planie sytuacyjnym – warsztat (*Lokomotivschuppen*) oraz stacja (*Stationsgebäude*). Odkryte wówczas groby znajdowały się na północ od stacji oraz w obrębie nasypu kolejowego, którego przebieg pokrywa się z dzisiejszą ulicą Krótką.

Należy jednakże zwrócić uwagę na istotny fakt, że częściowy plan stanowiska opublikowany przez A. Stubenraucha w 1911 roku jest błędnie zorientowany¹⁰

⁶ Kartę AZP tego stanowiska sporządził 31 X 1983 r. Ryszard Wołągiewicz, który zaznacza, że „stanowisko jest zachowane jako potencjalna żwirownia w obrębie bazy otoczonej płotem” (Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa,teczka dotycząca obszaru 28-17).

⁷ W niemieckiej literaturze przedwojennej i archiwaliach można spotkać określenie cmentarzyska w Drausku Pomorskim jako *Kettenberg bei Dramburg*, *Brandgrubengraber bei Dramburg*, *Dramburg* (archiwum DA MNS,teczka nr 207; Walter 1908, 216; 1909, 211; 1911, 206; Spielberg 1909, 78; Stubenrauch 1911, *Monatsblätter* 24/3, 1910, 46; Schindler 1940, 137).

⁸ Jeszcze przed wojną znajdowało się tam śmietnisko, o czym świadczą liczne znaleziska odpadów. Istnieć tam miały późniejsze zabudowania związane z węzłem kolejki wąskotorowej, jak np. dworzec towarowy. Na planie miasta sprzed 1945 r. obszar *Kettenberg* podpisany jest jako *Kettenkuhl*, co miałoby świadczyć o zagłębieniu terenu. Niecka ta powstała w wyniku działalności kopalnianej Niemców do 1945 r. Po 1945 r. nie powiększono już wyrobiska, ponieważ nowi mieszkańcy miasta stracili zainteresowanie wydobywaniem piasku i żwiru w tym miejscu. Ze wspomnień pierwszych polskich osadników dowiadujemy się, że po wojnie była w tym miejscu baza przeładunkowa, następnie hurtownia i w końcu stacja benzynowa. Za informacje dziękuję serdecznie mgr. Tomaszowi Chorobie z Działu Archeologii Muzeum w Koszalinie.

⁹ Informacje na ten temat również zawdzięczam mgr. Tomaszowi Chorobie z Działu Archeologii Muzeum w Koszalinie.

¹⁰ Różnica pomiędzy kierunkiem północnym zaznaczonym przez A. Stubenraucha a stanem faktycznym wynosi ok. 35°.

(ryc. 2–5). Dzięki zachowanym do dziś zabudowaniom kolejki wąskotorowej, oryginalnemu przebiegowi w kierunku Łobza i wspólnemu przebiegowi dawnej linii torów kolejowych i obecnej ulicy Krótkiej, można precyzyjnie zlokalizować część cmentarzyska badaną w 1910 roku. Ze względu na nieprawidłowo zaznaczony na planie kierunek północny istnieje uzasadnione przypuszczenie, że orientacja grobów szkieletowych może nie odpowiadać rzeczywistości. Rozbieżności tej nie zauważyła M.D. Wołągiewicz, która powieliła w swoim opracowaniu układ publikowany wcześniej przez A. Stubenraucha (por. M.D. Wołągiewicz 1967, ryc. 2).

Historia odkryć na stanowisku

Do pierwszych odkryć na wzgórzu *Kettenberg* doszło przypadkowo w roku 1906 podczas wydobywania żwiru i piasku przez pracowników fabryki *Schade und Splettstöser* (Walter 1909, 211; Spielberg 1909, 78). Materiały pozbawione kontekstu zostały skatalogowane pod numerem inwentarzowym 6104–5 (ryc. 20:12–15), a przedmioty ze zniszczonych grobów ciałopalnych – jako 5944¹¹ (ryc. 20:3–11). W podobnych okolicznościach w styczniu 1907 roku odsłonięty został grób popielnicowy nr 1 (nr inw. 5918) (ryc. 8), którego inwentarz uratował Hans Spielberg¹². W 1909 roku odkryto na *Kettenbergu* domniemany zespół grobowy o numerze inw. 6127 (ryc. 21:1–4), którego inwentarz grobowy określono jako dar od H. Spielberga (Spielberg 1909, 78; Walter 1909, 211; 1910, 185).

W sierpniu 1910 roku podczas budowy torów i stacji kolejki wąskotorowej zniszczono wiele grobów ciałopalnych, część z nich miała prawdopodobnie obstawy kamienne. Pochodzącą z tych obiektów ceramikę zebrał nauczyciel rysunku w miejscowym gimnazjum Wüstemann oraz właściciel fabryki budowlanej Splettstöser. Niestety, materiału tego nie udało się przyporządkować do konkretnych grobów ciałopalnych i zinwentaryzowano go jako znaleziska luźne o numerach inw. 6256–6267 i 6291 (Stubenrauch 1911, 146) (ryc. 21:5–10; 22 i 23:2).

23 sierpnia 1910 roku podczas eksploatacji piasznicy dokonano kolejnych odkryć na *Kettenbergu*. Na obszarze o wymiarach 50 × 50 kroków¹³ i głębokości 75 cm odsłonięto około 20 grobów inhumacyjnych, skupiska kości oraz nieustaloną liczbę grobów ciałopalnych, najpewniej bez wyposażenia. O zaistniałej sytuacji

¹¹ Znaleziska skatalogowane pod tym numerem uznawano wcześniej za domniemany zespół grobowy nr 5944 (M.D. Wołągiewicz 1967, 27). Dzięki *Kartotece* M. Jahna i J. Kostrzewskiego udało się jednak ustalić, że pochodziły one ze zniszczonych grobów ciałopalnych.

¹² *Monatsblätter* 22/2, 1908, 31; Walter 1909, 216; Spielberg 1909, 78; Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie,teczka nr 207.

¹³ Prawdopodobnie odległość odmierzone za pomocą kroków pruskich (0,9417 m).

został powiadomiony A. Stubenrauch, który odsłonił jeszcze osiem grobów inhumacyjnych (ryc. 4) oraz trzy jamowe bez wyposażenia. Te ostatnie nie zostały szczegółowo opisane, a także nie zaznaczono ich na planie (por. Stubenrauch 1911, tabl. I). Cały materiał archeologiczny i antropologiczny¹⁴ z grobów inhumacyjnych przekazano do ówczesnego Muzeum Miejskiego w Szczecinie (*Städtischen Museums*) i skatalogowano pod numerami inw. 6268–6288, a następnie włączono do kolekcji Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności (*Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*).

W miarę intensyfikacji prac ziemnych na *Kettenbergu* w następnych latach dochodziło do kolejnych przypadkowych znalezisk grobów, nad którymi pieczę sprawował dr Bernhard Faust¹⁵. Jesienią 1922 roku odkryto grób inhumacyjny IX(A) (ryc. 7:4–35), a od września 1926 do listopada 1939 roku zarejestrowano dalsze groby ciałopalne o numerach 2(a) – 54 oraz inhumacyjne nr X(B) i XI(C), których nie zaznaczono na rzadnym planie. Dokumentacja opierała się na opisach, fotografiach i rysunkach części grobów oraz przedmiotach z nich pochodzących. Komunikaty mówiące o odkryciach na *Kettenbergu* B. Faust publikował na łamach miejscowych gazet, takich jak *Dramburger Kreiszeitung* i dodatku *Aus der Heimat* do gazety *Dramburger Kreisblatt*, które włączono do dokumentacji muzealnej¹⁶. Zachowały się również fotografie niektórych obiektów *in situ* i zabytków pochodzących z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim, które wystawiano w *Heimatmuseum* w Dramburgu. Pierwotnie groby odkryte przez B. Fausta na *Kettebergu* były oznaczane alfabetycznie (por. Schindler 1940, zał. 1–18; M.D. Wołagiewicz 1967, 9). Numeracja liczbowa została wprowadzona później, podczas porządkowania materiałów z omawianego cmentarzyska (M.D. Wołagiewicz 1967, 9). Część znalezisk początkowo zinwentaryzowano w powstającym w tym czasie Muzeum w Drawsku Pomorskim. Numer poprzedza skrót M.Dr. (*Museum Dramburg*). Do 1939 roku przekazywano je w całości do zbiorów szczecińskich, gdzie zyskały skrót PS/PS./P.S. (Provinzial-Sammlung Pommerscher Altertümer; Kowalski, Filipowiak 2012, 12). W ten sposób powstała podwójna numeracja niektórych zabytków. W latach siedemdziesiątych XX wieku nadano im nowe numery poprzedzone skrótem MNS (Kowalski, Filipowiak 2012, 18–19).

¹⁴ Obecnie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie zachowały się jedynie czaszki i dwie kości długie z tych szkieletów i jest wielce prawdopodobne, że materiał ten uległ przemieszaniu podczas jednej z inwentaryzacji.

¹⁵ Dr Bernhard Faust (ur. w 1888 r., zm. 18 XI 1959) był nauczycielem w drawskim gimnazjum królewskim, z zamiłowania historykiem i archeologiem amatorem. W 1919 r. mianowano go Powiatowym Opiekunem Zabytków w powiecie drawskim (*Kreispfleger für Bodentaltertümer*) (archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie, teczka nr 207).

¹⁶ Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie, teczka nr 207.

W styczniu i sierpniu 1944 roku w wyniku alianckich nalotów dywanowych na Szczecin ucierpiał m.in. gmach dawnego *Landesmuseum in Stettin* oraz zebrane tam zabytki (Kowalski, Filipowiak 2012, 16–17). Niemal wszystkie naczynia z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim były potem wielokrotnie rekonstruowane¹⁷.

W 1967 roku po raz pierwszy ukazało się pełne opracowanie cmentarzyska w Drawsku Pomorskim autorstwa Marii Danuty Wołągiewicz (1967). Bazowała ona na materiałach źródłowych zebranych przez A. Stubenraucha (1911), znaleziskach B. Fausta oraz archiwaliach zgromadzonych w szczecińskim muzeum (obecnie w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie). Przed publikacją M.D. Wołągiewicz, materiały z *Kettenbergu* były wielokrotnie wzmiankowane w literaturze przedmiotu (M.D. Wołągiewicz 1967, 9–10, przyp. 6). Zabytki z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim wykorzystywano w wielu nowych typologiczno-chronologicznych opracowaniach materiałów z MOPR i OWR¹⁸.

Mimo tego uważam, że ponowne podjęcie problematyki cmentarzyska w Drawsku Pomorskim ma swoje głębokie uzasadnienie. Konfrontacja literatury traktującej o MOPR i OWR na Pomorzu, w której na przestrzeni lat narosło wiele nieścisłości na temat materiałów z tej nekropoli, z zachowanymi zabytkami zgromadzonymi w Muzeum Narodowym w Szczecinie oraz archiwaliami, nie w pełni wykorzystanymi przez M.D. Wołągiewicz, pozwoliła bowiem na uporządkowanie, usystematyzowanie i poszerzenie wiedzy na temat prezentowanego stanowiska. Dużo bardziej rozwinięty stan badań nad kulturą oksywską i wielbarską w stosunku do lat sześćdziesiątych XX wieku oraz uwzględnienie najnowszej literatury rzuciło nowe światło na nekropole w Drawsku Pomorskim tak w skali mikro-, jak i makroregionalnej.

Katalog źródeł

W katalogu zestawiono wszystkie odkrycia z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim: groby, znaleziska luźne oraz archiwalia znajdujące się w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie. Numery inwentarzowe zapisane w nawiasach są poprzedzone skrótami: M.Dr. (*Museum Dramburg*), P.S. (*Provinzial-Sammlung*), MNS (Muzeum Narodowe w Szczecinie).

¹⁷ Świadczy o tym użycie różnych substancji – od białego gipsu po mieszanekę o barwie zbliżonej do koloru naczyń, służących do wyklejenia pełnych form naczyń. Nie udało się jednak stwierdzić, kiedy dokonano poszczególnych rekonstrukcji, a także kiedy doszło do potłuczenia naczyń – część mogła być zniszczona już w momencie odkrycia, bądź uległa destrukcji później, podczas nalotów w 1944 r.

¹⁸ Tempelmann-Mączyńska 1985, 276–277; Madyda-Legutko 1986, 140; 1990, 176; R. Wołągiewicz 1993, 173; Kieferling 1994, 344, ryc. 7; Wiloch 1995, 38, 54; Völling 1995, 266; Kokowski 1997; Łuczkiwicz 2006, 334–335; Strobin 2011, 161; Maik 2012, 23–24, ryc. 14; Smółka 2014, 47–64; 2015, 97–105.

Zabytki z numerami inwentarzowymi bez skrótów (groby szkieletowe I–VIII) pochodzą ze zbiorów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (*Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterumskunde*) (Skrzypek 2003, 92; 2009, 23; Kowalski, Filipowiak 2012, 10). W „Uwagach” umieszczone są informacje dotyczące losów poszczególnych zabytków oraz nieścisłości napotkanych w literaturze i archiwaliach na temat konkretnego grobu.

Na rycinach umieszczono często po dwa rysunki tego samego zabytku. Pierwszy, oznaczony cyfrą arabską, jest rysunkiem autora niniejszego opracowania i przedstawia stan dzisiejszy. Drugi, oznaczony tą samą cyfrą arabską i małą literą, pochodzi z archiwaliów lub publikacji M.D. Wołągiewicz (1967). Taki sposób prezentacji źródeł ma służyć lepszemu uchwyceniu różnic i uwypukleniu detali rzutujących na ocenę zabytku, niewidocznych na słabej jakości dawnych rycinach.

Ze względu na grubość ścianek naczynia podzielono na: cienkościenne, o grubości do 5 mm; średnie, o grubości 6–7 mm i grubościennie, powyżej 7 mm. W przypadku niejednolicie uformowanej ścianki naczynia brana była pod uwagę jej maksymalna grubość. W domieszce mineralnej została wyróżniona frakcja drobnoziarnista (ziarna o średnicy nieprzekraczającej 1 mm) i gruboziarnista (powyżej 1 mm). Barwa zewnętrzna oscyluje między czarną, szarą, ciemnobrunatną, brunatną i pomarańczowobrunatną. Fragmenty o czarnym zabarwieniu świadczą o procesie czernienia naczyń podczas wypału (Mogielnicka-Urban 1984, 119–120). Pod określeniem „ciemnobrunatna” należy rozumieć odcienie ciemnobrązowe. Kolor pomarańczowobrunatny łączy odcień brunatny z ceglastym, pomarańczowym i czerwonym. Powierzchnia naczyń może być lśniąca, gładka, szorstka, nierówna lub chropowata. Na powierzchni nierównej widać ewidentne ślady lepienia; powierzchnia szorstka ma wystające ziarna domieszki; gładka charakteryzuje się niewystającymi ziarnami domieszki; powierzchnia lśniąca ma wyraźnie połyskującą powierzchnię, niekiedy z widocznymi śladami wyświecania twardym przedmiotem; chropowacenie natomiast polega na celowym pokryciu powierzchni naczynia dodatkową warstwą rzadkiej gliny z dużą ilością domieszki mineralnej, co skutkuje szorstką i nieregularną fakturą.

GROBY INHUMACYJNE

Grób I

Szkielet w złym stanie zachowania, ułożony na plecach z głową skierowaną na północny wschód; obok szkieletu okrągły kamień (Stubenrauch 1911, 147; M.D. Wołągiewicz 1967, 10).

Inwentarz: okrągły kamień z czerwonego granitu o silnie wytartych powierzchniach (nr inw. 6268) (ryc. 6:1).

Datowanie: B1–B2a

Uwagi: Przedmiot zaginął (M.D. Wołągiewicz 1967, 10, tabl. XVII:1).

Grób II

Szkielet dobrze zachowany i masywny, ułożony na plecach z głową skierowaną na wschód, długość 180 cm. Po prawej stronie głowy znaleziono żelazce toporka z fragm. drewnianej rękojeści (Stubenrauch 1911, 147). Pod szkieletem na wysokości ramion odkryto nożyce żelazne, nóż i kłamrę z przylegającą tkaniną (Stubenrauch 1911, 147; M.D. Wołągiewicz 1967, 10–11).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6780; MNS/A/6783, 6285 – nożyce; 6269–6271, 6273)

1. Toporek żel. z lekko zwisającym ostrzem i zaokrąglonym obuchem typu Bb.03 i 5.017 Kieferlinga. Dł. 14 cm, szer. ostrza 6 cm (ryc. 6:2).

2. Wtórnie przepalona, prostokątna żel. kłamra hakowa z br. typu M-L. Hornbek wariant e¹⁹. Przez środek płytki biegnie rząd trzech nitów br. o półkulistych główkach o dł. 0,7 cm i śr. 0,7 cm. Do haka kłamry przywiera zabarwiona na zielono i zakonserwowana grudka drobnych kamyków i piasku. Wymiary: szer. 7 cm i dł. 4 cm, gr. 0,1–0,5 cm, hak o dł. ok. 3 cm, śr. kółka ok. 2 cm. Część płytki pokrywa tkanina o splocie jodełkowym (ryc. 6:3).

3. Zachowany fragmentarycznie nóż żel. z trzonkiem wyraźnie wyodrębnionym od grzbietu, a tylko nieznacznie od strony ostrza, von Müller grupa A. Dł. zachowana 10,5 cm, dł. trzonka 3,7 cm, szer. ostrza 1,3 cm (ryc. 6:4–4a).

4. Żel. nożyce kabłąkowe z częściowo zachowanymi ostrzami typu IA. wg Knaack. Zachowana dł. 14,5 cm, szer. kabłąka 2 cm (ryc. 6:5–5a).

Datowanie: B1

Uwagi: A. Stubenrauch i M.D. Wołągiewicz podają różne nr. inw. zabytków (Stubenrauch 1911, 147, tabl. II; M.D. Wołągiewicz 1967, 10–11). Kłamra wg danych muzealnych ma nr 6273, a wg M.D. Wołągiewicz 6271. Nóż wg danych muzealnych i M.D. Wołągiewicz ma nr inw. 6271, a wg A. Stubenraucha 6272 – w jego artykule jest też inny rysunek. Nożyce kabłąkowe na półce muzealnej opisane są jako należące do grobu V, ale na wewnętrznej stronie kabłąka widnieje nr inw. 6271

¹⁹ W opisie zabytków datowanych na MOPR użyto następujących typologii (w nawiasie podano skrót zapisu): zapinki – Kostrzewski (1919) (K); Völling (K/V); naczynia gliniane – Strobina (2011) (S); uzbrojenie – Łuczkiwicz (2006) (Ł.), Bochnak (2005); kłamry do pasa – Kostrzewski (1919) (K), Wiloch (1995) (Wil.); przęsłiki – Bokinić (2008); nożyki sierpikowate – Kostrzewski (1919) (K), Bokinić (2008). W opisie zabytków datowanych na OWR użyto następujących typologii: zapinek – Almgren (1923) (A); naczyń glinianych – Wołągiewicz (1993) (W); sprzączek od pasa – Madyda-Legutko (1987) (M-L); kłamry do pasa – Madyda-Legutko (1990) (M-L); bransolet – Blume (1912); kłamerki esowate – von Müller (1957); paciorków dwustożkowatych – Blume (1912); paciorków – Tempelmann-Maczyńska (1985) (T-M); grzebieni – Thomas (1960); naczyń brązowych – Eggers (1951) (E); tkanin – Maik (2012); ostróg – Godłowski (1970), Ginalski (1991); toporków – Kieferling (1994); nożyków sierpikowatych – Kostrzewski (1919), Bokinić (2008); krzesaków – Ilkjaer (1993); nożyc – von Müller (1957), Knaack (1978); noży prostych – von Müller (1957), Bokinić (2008); okuć zamków szkatulek – Kokowski (1997).

napisany czerwonym tuszem (grób II). Czaszka wg A. Stubenraucha miała być skatalogowana pod nr inw. 9269. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 53) oraz A. Dymaczewski (1961, 16) nie wymieniają klamry żelaznej w tym grobie, ale jej opis pojawia się w *Kartotece* H.J. Eggersa. Co więcej, ci pierwsi uważają klamrę za znalezisko luźne (Eggers, Stary 2001, 54, tabl. 313:12), a Jerzy Maik uznał ją za sprzączkę (2012, 23–24).

Grób III

Szkielet długości 174 cm, ułożony na plecach z głową skierowaną na północny wschód (Stubenrauch 1911, 147–150, M.D. Wołagiewicz 1967, 11).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6781; 6274–6276)

1. Zapinka br. typu A.III60. Dł. 7,2 cm, wys. kabłąka 2,7 cm, szer. sprężynki 2,1 cm (ryc. 6:6).
2. Zapinka br. typu A.III59. Dł. 7,5 cm, wys. kabłąka 2,7 cm, szer. sprężynki 2,3 cm (ryc. 6:7).
3. Płaski przęślik cylindryczny wykonany z piaskowca, zdobiony delikatnymi nieregularnymi liniami zbiegającymi się przy otworze. Śr. 4,5 cm, śr. otworu 0,9 cm, gr. 0,9 cm (ryc. 6:8).

Datowanie: B1b–B2b

Uwagi: Czaszka nie zachowała się lub nie można jej zidentyfikować na podstawie zachowanego materiału osteologicznego. Zapinki wg M.D. Wołagiewicz (1967, 11) miały być takie same.

Grób IV

Żył zachowany szkielet o dł. 172 cm, leżał na plecach z głową na północny wschód (Stubenrauch 1911, 147–150; M.D. Wołagiewicz 1967, 11).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6782; 6278–6282)

1. Br. zapinka typu A.III52. Dł. 7,5 cm, wys. kabłąka 3 cm (ryc. 6:9).
2. Br. zapinka typu A.III52. Dł. 6,8 cm, wys. kabłąka 3,2 cm (ryc. 6:10).
3. Br. zapinka typu A.III52. Dł. 5,5 cm, wys. kabłąka 2,2 cm (ryc. 6:11).
4. Nożyk żel. sierpikowaty typu K. Ia, o uchwycie lekko wygiętym, wykonanym z pręta. Dł. 7 cm, szer. ostrza 1 cm (ryc. 6:12).
5. Płasko-kulisty paciorek gl. zdobiony pionowymi liniami falistymi wykonanymi czerwoną farbą typu T-M.481, śr. 1,4 cm, wys. 1,2 cm (ryc. 6:13).
6. Płasko-kulisty paciorek szklany ze złotą wkładką typu T-M.387a. Śr. 0,8 cm, wys. 0,5 cm (ryc. 6:14).
7. Płasko-kulisty przęślik gl., niestarannie wykonany. Śr. 3,2 cm, gr. 1,2 cm (ryc. 6:15).
8. Blaszka br.

Datowanie: B1b

Uwagi: Pierwotnie były dwa paciorki szkl. (M.D. Wołagiewicz 1967, 12). Obecnie brak blaszki br. z tego grobu, chociaż H.J. Eggers podaje w *Kartotece*, że blaszka miała nit. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 53) nie wymieniają jej w ogóle, podobnie jak A. Dymaczewski (1961, 16). Zdaniem tego ostatniego nożyk miał trzpień prosty.

Grób V

Szkielet w słabym stanie zachowania, o dł. 182 cm, leżał na plecach z głową na północny wschód (Stubenrauch 1911, 150; M.D. Wołągiewicz 1967, 11).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6783; 6283–6285)

1. Nóż żel. z trzonkiem dwustronnie wyodrębnionym grupy A wg von Müllera. Dł. zach. 12 cm (ryc. 6:16).

2. Nożyce żel. kabłąkowe o taśmowatym kabłąku typu IA wg Knaack (ryc. 6:17).

Datowanie: MOPR/wczesny OWR?

Uwagi: Zabytki zaginęły (M.D. Wołągiewicz 1967, 12).

Grób VI

Szkielet źle zachowany, dł. 172 cm, leżał na wznak z głową skierowaną na północny zachód. Bez wyposażenia (Stubenrauch 1911, 150; M.D. Wołągiewicz 1967, 12).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: A. Dymaczewski (1961) nie wymienia tego grobu, podobnie jak H.J. Eggers i P.F. Stary (2001), chociaż pojawia się w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób VII

Szkielet zachowany fragmentarycznie, skierowany głową na północ, leżał na prawym boku z podkurczonymi nogami i rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia (Stubenrauch 1911, 150, M.D. Wołągiewicz 1967, 12).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6784; 6286) zapinka br. typu A.IV68. Dł. 6,5 cm, wys. kabłąka 2,5 cm (ryc. 7:1).

Datowanie: B1b

Grób VIII

Szkielet źle zachowany, dł. 175 cm, leżał na wznak z głową skierowaną na północny zachód (Stubenrauch 1911, 150; M.D. Wołągiewicz 1967, 12–13).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6785, 6287–6788)

1. Płaskie kółko żel. o śr. 2,6 cm (ryc. 7:2).

2. Prostokątny krzesak typu 3J wg Ilkjaera. Dł. 7,5 cm, szer. 4,5 cm, wys. 2,7 cm (ryc. 7:3).

Datowanie: B1–B2a

Uwagi: Krzesak zaginął, natomiast pierwotnie były dwa kółka – żelazne wg M.D. Wołągiewicz (1967, 13), brązowe wg A. Dymaczewskiego (1981, 16).

Grób IX(A)

Grób odkryto jesienią 1922 r. Między kolanami stało miniaturowe naczynie, a pozostałe dwa naczynia znajdowały się w odległości ok. 0,5 m od stóp. W okolicy ramion znaleziono dwie zapinki, a na piersiach paciorki (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 13).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6786; M.Dr. 287)

1. Sprzączka br. typu M-L.AD1 wykonana z drutu o przekroju rombówatym, z ostrym kolcem w przekroju prostokątnym. Dł. 3,3 cm, szer. 3,8 cm (ryc. 7:4,4a).

2. Zapinka sr., zdobiona, zbliżona do typu A.V124. Grzebyk zdobiony dwoma podwójnymi drucikami skręconymi wzdłuż własnej osi, z osadzonymi między nimi 2 rzędami kulek granulacji. Dł. 2,8 cm, wys. 1,5 cm (ryc. 7:5,5a).
3. Dwie zapinki br. typu A.V128 zdobione na krawędziach grzebyka dwoma spiralnymi srebrnymi drucikami imitującymi filigran, między nimi znajdowała się blaszka złota z ornamentem warkoczowym. Dł. 2,4 cm (ryc. 7:6).
4. Paciorek szkl., prawdopodobnie typu T-M.2b, przezroczysty, błękitny.
5. Dwa małe paciorki szkl., prawdopodobnie typu T-M.4, zleone.
6. Trzy małe paciorki szkl., prawdopodobnie typu T-M.6, białe.
7. Dwa małe paciorki szkl., prawdopodobnie typu T-M.11, czarne.
8. Trzy małe paciorki szkl. prawdopodobnie typu T-M.12, czerwone.
9. Mały paciorek szkl. prawdopodobnie należący do grupy T-M.I, przezroczysty, zielony z czerwonym środkiem.
10. Fragmentarycznie zachowany, duży, dwustożkowy paciorek szkl. typu T-M.66, błękitny, zachowana wys. 2,5 cm, śr. 3,3 cm (ryc. 7:28–28a).
11. Kulisty paciorek szkl. typu T-M.219, jasnoniebieski z czerwonymi kółkami wypełnionymi białym kolorem, pośrodku zielony punkt (ryc. 7:29).
12. Płaskokulisty paciorek szkl. typu T-M.260a, niebieski z białym, dookolnym zygzakiem (ryc. 7:30).
13. Cylindryczny paciorek szkl. typu T-M.325a, ciemnoczerwony, zdobiony białymi dookolnymi liniami i zygzakami (ryc. 7:31).
14. Duży stożkowy paciorek szkl. z półkulistym spodem, zbliżony do typu T-M.382a. Barwa czarna z biało-żółtym dookolnym pasmem dwóch linii falistych przeplatających się ze sobą. Wys. 2,7 cm, śr. 3,2 cm (ryc. 7:32).
15. Dziesięć paciorków bur. typu T-M.388, wys. 0,6–0,7 cm, śr. 1,1–1,6 cm (ryc. 7:7–16).
16. Paciorek bur. typu T-M.389, wys. 0,6 cm, śr. 1,8 cm (ryc. 7:25).
17. Sześć paciorków bur. typu T-M.391, wys. 0,4–0,7 cm (ryc. 7:19–24).
18. Dwa paciorki bur. typu T-M.394, wys. 0,6–0,8 cm, śr. 1 cm (ryc. 7:26,27).
20. Paciorek bur. należący do grupy T-M.XXX, wys. 0,7 cm, śr. 1,2 cm (ryc. 7:17).
21. Paciorek bur. należący do grupy T-M.XXXI, wys. 0,7 cm, śr. 1,1 cm (ryc. 7:18).
22. Misa typu W.XaA. Część górna i przydenna gładzone, pasmo poniżej załomu brzuśca szorstkie. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,7 cm. Wys. 10,5 cm, śr. wylewu 18,6 cm, śr. brzuśca 17 cm, śr. dna 7,4 cm (ryc. 7:33).
23. Naczynie typu W.XVIB. Pow. zewn. i wewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,7 cm. Wys. 10,5 cm, śr. wylewu 12,4 cm, śr. brzuśca 14,4 cm, śr. dna 7 cm (ryc. 7:34).
24. Naczynie miniaturowe typu W.XVIII B. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, barwa wewn. brunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,5 cm. Wys. 5,2 cm, śr. wylewu 8,3 cm, śr. brzuśca 8 cm, śr. dna 4,5 cm (ryc. 7:35).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: Zapinki typu A.V128 oraz kolorowe szkl. paciorki zaginęły. Pierwotnie było 45 paciorków bur. cylindrycznych, płaskokulistych i dyskoidalnych. Magdalena Tempelmann-Mączyńska (1985, 276–277, poz. 668) wymienia 46 sztuk: po jednym typu TM.389, 390, 391, 393 oraz 42 szt. typu T-M.388. Według A. Dymaczewskiego (1961, 16) w zespole tym były prawdopodobnie dwie sprzączki, co zapewne jest błędem w druku.

Grób X(B)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6787; M.Dr. 221) zapinka br. typu A.IV68. Dł. przypuszczalna 6 cm, wys. kabłąka 2 cm (ryc. 7:36).

Datowanie: B1b

Uwagi: ze szkieletu zachowała się jedynie czaszka, zapinka zaginęła (M.D. Wołągiewicz 1967, 14).

Grób XI(C)

Szkielet leżał na plechach, poniżej stóp znajdowały się naczynie i kamień. Pod fotografią zapinki z tego grobu widnieje data 30 grudnia 1933 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 14) (ryc. 7:38).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6788; M.Dr. 279) naczynie typu W.XaA. Pow. zewn. gładka, miejscami nierówna. Barwa zewn. i wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm. Wys. 8 cm, śr. wylewu 14 cm, śr. brzuśca 14 cm, śr. dna 7 cm (ryc. 7:37).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

GROBY CIAŁOPALNE

Grób 1

Grób popielnicowy obsypany stosem (M.D. Wołągiewicz 1967, 14).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/ 6789; 5918a–c)

1. Fragm. zachowany grot żel. typu Ł.H/1. Dł. prawdopodobnie ponad 30 cm, szer. 4 cm. (ryc. 8:1–1b).
2. Miecz żel. jednosieczny typu Ł.WI.A, zgięty dwukrotnie. Dł. całkowita ok. 64 cm (ryc. 8:2).
3. Bliżej nieokreślony przedmiot okrągły z haczykiem (?) (ryc. 8:3).
4. Ryfka pochwy miecza jednosiecznego (ryc. 8:4).
5. Okucie C-kształtne pochwy miecza jednosiecznego (ryc. 8:5).
6. Garnek typu S.I.F., zdobiony czterema koncentrycznymi kołami o śr. 4 cm typu S.2.a. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. czarna. Wys. 28 cm, śr. dna 14 cm, śr. otworu 22 cm (ryc. 8:6).

Datowanie: A2–A2/A3

Uwagi: naczynie zaginęło (M.D. Wołągiewicz 1967, 14), a miecz nie zachował się (informacja ustna B. Rogalskiego). E. Walter (1908, 216) obok popielnicy, miecza i grotu wymienia jeszcze fragm. zapinki i łańcucha. Erich Blume (1915, 124, zał. 69) błędnie

odsyla do literatury. M. Jahn (1915, 222, poz. 179; *Kartoteka* M. Jahna, tom 8) w katalogu swojej pracy oraz w Kartotece wymienia dodatkowo fragmenty pochwy miecza, których wizerunek znany z tego drugiego źródła. J. Kostrzewski (1919, 329, 354) miecz określa jako obosieczny, chociaż później opisuje go jako jednosieczny; wymienia ponadto okucia i fragm. zapinki. Fragn. zapinki lub okucia wymienione są także w *Monatsblätter* 22/2, z 1908r. Dieter Bohnsack (1938, 152, tabl. 6) omyłkowo zalicza do zespołu miecz z Dębczyna, stan. 1. W dalszej części katalogu (Bohnsack 1938, 152, poz. 10) nie wspomina o grocie, a przedmioty z tego grobu mają inny nr inw. Według M.D. i R. Wołagiewiczów (1964, 80, tabl. I) do tego zespołu grobowego należał jeszcze nóż żel., a miecz uznali oni za dwusieczny, choć jest to zapewne wynik błędu w druku. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) wymieniają zapinki typu K. M/N/O oraz okucia służące do przytroczenia pochwy miecza, przy czym w *Kartotece* H.J. Eggers zastanawia się, czy żelazny drut to zapinka, czy może elementy służące przytroczeniu miecza. A. Dymaczewski (1961, 16) zalicza do tego grobu zapinkę typu K.N, groty oraz dwa fragm. pochwy miecza.

Grób 2(a)

Grób jamowy odkryty 25 lipca 1927 r. (archiwum DA MNS, tom 8).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/ 6790; M.Dr. 225)

1. Srebrna klamerka esowata typu B wg von Müllera, zdobiona filigranem. Zachowana dł. 2,5 cm (ryc. 9:1,1a).
2. Połowa sr. paciorka dwustożkowatego, wykonanego ze spiralnie skręconego drutu. Wys. 1,8 cm, śr. 1 cm (ryc. 9:2,2a).
3. Zapinka br. typu A.V124 ze zwielokrotnioną sprężyną umieszczoną na ośkach zakończonych niewielkimi guzkami (archiwum DA MNS, tom 207). Dł. ok. 2 cm (ryc. 3–3b).
4. Fragn. kabłąka zapinki br. typu. A.V124 (ryc. 9:4).
5. Sprzączka br. typu M-L.D (ryc. 9:5).
6. Przęślik gł. soczewkowaty w przekroju, wys. 2 cm, śr. 4 cm (ryc. 9:6).
7. Fragn. naczynia o cechach grupy R.V zdobione ornamentem krokwiowym typu R.B. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. brunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,9 cm. Przepuszczalne wymiary: wys. 18 cm, śr. wylewu 12 cm, śr. brzośca 21 cm (M.D. Wołagiewicz 1967, 15) (ryc. 9:7,7a).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: zapinki oraz przęślik zaginęły (M.D. Wołagiewicz 1967, 15).

Grób 3(b)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6791; M.Dr. 222)

1. Bransoleta br. wtórnie przepalona, sztabkowata o lekko rozszerzonych, poprzecznie ściętych końcach, zdobiona na płaszczyźnie zewnętrznej trzema kółkami w szeregu oraz trójkątem zwróconym podstawą ku końcowi bransolety wykonanym podwójną linią nakłuć. Obie krawędzie zdobione są w trzech miejscach analogicznymi grupami kółek. Śr. 6,5 cm, szer. sztabki 0,5 cm, szer. sztabki na końcu 0,7 cm (ryc. 9:8).

2. Bransoleta br., zdobiona j.w., wtórnie przepalona, zachowana w dwóch fragm (ryc. 9 i 10).
3. Cylindryczny pręślik z piaskowca. Wys. 1,2 cm, śr. 2 cm (ryc. 9:11).

Datowanie: B1b–B2b

Grób 4(c)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6792; PS. 3863a–e, M.Dr. 226)

1. Zapinka br. typu A.V124 z górną cięciwą podtrzymywaną haczykiem i zakończoną kulkami oską, na którą nawinięta jest sprężyna. Dł. 2,2 cm, wys. 1,3 cm (ryc. 10:2).
2. Okucie br. zamka typu 1 wg Kokowskiego, dł. 6,5 cm, szer. 3,3 cm, gr. 0,1 cm (ryc. 10:3).
3. Wtórnie przepalone fragm. grzebienia jednostronnego, trzywarstwowego z zachowanym nitem brązowym grupy AII wg Thomas (ryc. 10:4–6).
4. Fragmentarycznie zachowane naczynie typu W.IVA zdobione zygzakiem równoległym. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,8–1,0 cm. Wys. 18 cm, śr. wylewu 22 cm, śr. brzuśca 23 cm, śr. dna 9,6 cm (ryc. 10:1).
5. Pręślik gl. dwustożkowaty, obustronnie spłaszczony, zdobiony ornamentem zygzakowatym i kątowym. Wys. 2 cm, śr. 3,2 cm (ryc. 10:7).

Datowanie: B2b–B2/C1

Grób 5(d)

Inwentarz: (nr inw. M.Dr. 228)

Zapinka br. kapturkowa typu A.II41 zdobiona 5 podłużnymi liniami podwójnymi, grzebyk zdobiony rowkiem. Dł. 3 cm, szer. 1,8 cm (ryc. 10:8).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: zapinka nie zachowała się (M.D. Wołągiewicz 1967, 16).

Grób 6(e)

Odkryty ok. 30 XII 1933 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6793; M.Dr. 224)

1. Zapinka br. typu A.V96 wtórnie przepalona. Kabłąk zdobiony żłobkiem, na brzegach grzebyków linie ryte. Sprężynka umieszczona w tulei. Dł. 3,5 cm, wys. kabłąka 1,5 cm (ryc. 10:9).
2. Fragm. zapinki br. typu A.V95 z szeroką nóżką zwężającą się przy pochewce (ryc. 10,10a).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: zapinka wymieniona pod numerem 2 była pierwotnie zachowana w całości (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 16, tabl. V:2, XIX:9).

Grób 7(f)

Grób jamowy, prawdopodobnie ze szczątkami stosu, odkryty na głęb. ok. 1 m pod dużym kamieniem, 1 VIII 1927 r. Notatka muzealna z fotografiami obiektu i darów gro-

bowych sporządzona została 8 X 1932 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 16–17, tabl. XXI) (ryc. 11:1).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6794; P.S. 3864 a, c, e, M.Dr. 227)

1. Ostroga br. należąca do grupy V wg Godłowskiego. Taśmowaty kabłąk zwężający się ku niezachowanym końcom. Stożkowy kołec o przekroju kolistym przynitowany do kabłąka. Wys. kolca 2 cm, śr. kolca 1,5 cm, szer. kabłąka 1,8 cm (ryc. 11:3).

2. Częściowo przepalone naczynie typu WXIVA. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. szara, wewn. ciemnoszara. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6–07 cm. Wys. 8,5 cm, śr. wylewu 14 cm, śr. brzuśca 13,5 cm, śr. dna 4,5 cm (ryc. 11:2).

3. Fragmentarycznie zachowane naczynie typu WIXA zdobione ornamentem krokwiowym. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,8–1,1 cm (ryc. 11:4–4b).

Datowanie: B2b–B2/C1–C1a

Uwagi: dzbanek pierwotnie zachowany w całości, wys. 14 cm, śr. wylewu 10 cm, śr. brzuśca 14 cm, śr. dna 6 cm. Bodziec ostrogi miał być wieloboczny w przekroju poprzecznym wg M.D. Wołągiewicz (1967, 16, tabl. XXI) i B. Fausta (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Grób 8(g)

Pochówek w odwróconej do góry dnem popielnicy, wewnątrz znajdowało się wyposażenie grobowe. Odkryty ok. 25 VII 1925 r. (archiwum DA MNS, teczka r 207). M.D. Wołągiewicz opisuje go jako „podkloszowy”, jednakże nazwa ta jest „zarezerwowana” dla obiektów kultury pomorsko-kloszowej (1967, 17).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6795; M.Dr. 220)

1. Sprzączka br. typu M-L.D1 wykonana ze sztabki o nieregularnym przekroju. Dł. 2,6 cm, szer. 1,7 cm, szer. sztabki 0,1–0,3 cm (ryc. 10:11).

2. Naczynie typu WXIIC. Wys. 4 cm, śr. wylewu 4 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 10:12).

3. Dwa przeszłiki cylindryczne z piaskowca. Wys. 1,8 cm i 1 cm, śr. 3,2 cm i 2,6 cm (ryc. 13–14a).

4. Popielnica.

Datowanie: B2b–B2/C1

Uwagi: naczynia i przeszłiki nie zachowały się (M.D. Wołągiewicz 1967, 17). A. Dymaczewski (1961,16) pisze jedynie o naczyniu.

Grób 9(h)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6796; P.S. 3865:a,b; M.Dr. 130)

1. Zapinka br. typu A.II41. Dł. 3,2 cm, wys. 1,5 cm (ryc. 11:6).

2. Fragmentarycznie zachowane naczynie typu WXIVB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. pomarańczowobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,7 cm, wys. 10 cm, śr. wylewu 11,5 cm, śr. brzuśca 14,2 cm, śr. dna 5,5 cm (ryc. 11:5).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: Jan Schuster (2006a, ryc. 3:4) prezentuje zapinkę bez ornamentu. Autor twierdzi błędnie, że rycina zapinki zamieszczona w publikacji M.D. Wołągiewicz nie

odpowiada rzeczywistemu wyglądowi fibuli. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) nie podają numeru inw. obu zabytków.

Grób 10(i)

Inwentarz: (nr inw. P.S. 3866, M.Dr.120) klamerka sr. esowata grupy B wg von Müllera, zdobiona rzędami filigranu, w środku koliście spłaszczona, zakończona profilowanymi główkami (ryc. 10:15).

Datowanie: B2c–B2/C1–C1a

Uwagi: klamerka zaginęła (M.D. Wołągiewicz 1967, 17). H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) nie podają numeru inw.

Grób 11(j)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6797; P.S. 3866; M.Dr. 128) naczynie typu W.VIII B. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,8 cm, wys. 12 cm, śr. wylewu 10 cm, śr. brzuśca 14 cm, śr. dna 6,5 cm (ryc.11:7).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: wewnątrz naczynia znajdowała się karteczka z uwagą VIII ucho oraz dwa bliżej nieokreślone fragm. ceramiki.

Grób 12(k)

Prawdopodobnie popielnicowy. Wzmianka w archiwach z dnia 5 września 1926 r. (archiwum DA MNS,teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 17–18, 54–58).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6798; M.Dr. 277)

1. Jednostronny, jednowarstwowy typu IB wg Thomas, wtórnie przepalony, grzebień z poroża z 3 płytek połączonych prętami żel. zdobiony podwójną linią rytą na rękojeści. Dł. uchwytu ok. 7 cm, szer. ok. 3,5 cm, gr. płytki 1,2–0,7 cm (ryc. 11:9).

2. Naczynie typu W.III/IVA zdobione ornamentem na przemian gładzonych i szorstkich trójkątów obwiedzionych linią rytą. Pow. zewn. w górnej części gładka razem z trójkątami zwisającymi, natomiast brzusiec od połowy (wraz z trójkątami) szorstki. Barwa zewn. ciemnobrunatnoszara, u dołu nieco bardziej brunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka grubo- i drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7–1,0,0 cm. Wys. 25 cm, śr. wylewu 18 cm, śr. brzuśca 27 cm, śr. dna 12 cm (ryc.11:8).

Datowanie: B2/C1–C1a

Uwagi: M.D. Wołągiewicz (1967, 17–18) podaje błędny nr inw. grzebień (M.Dr. 227) dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim, co może być błędem w druku. E. Cnotliwy uważa zabytek za zaginiony (1963, 206).

Grób 13(l)

Inwentarz: (nr inw. M.Dr. 276) naczynie typu W.XI. Wys. 7 cm (ryc. 11:10).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: naczynie nie zachowało się (M.D. Wołągiewicz 1967, 18). Nie ma go w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 14(m)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6799; P.S. 3867; M.Dr. 129) naczynie typu W.XVIA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,3–0,4 cm. Wys. 5,5 cm, śr. wylewu 3,5 cm, śr. brzuśca 6 cm, śr. dna 4 cm (ryc. 11:11).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: brak tego grobu w *Kartotece* H.J. Eggersa. P.F. Stary i H.J. Eggers (2001, 54) nie podają numeru inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim.

Grób 15(n)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6800; P.S. 3868; M.Dr. 132) naczynie typu W.XVA. Pow. zewn. gładka, miejscami spękana z widoczną domieszką. Barwa zewn. ciemnobrunatnoszara, wewn. brunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7–0,8 cm, wys. 10,5 cm, śr. wylewu 11,4 cm, śr. brzuśca 12,3 cm, śr. dna 7,5 cm (ryc. 12:1).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: w naczyniu znaleziono dwie karteczki z odręcznymi notatkami *Zbombardowane 17. VIII. 1944* oraz *XVII/XVI*. Pierwsza odnosi się do alianckiego nalotu dywanowego na Szczecin. Druga może wiązać się z oznaczeniem typologicznym R. Wołągiewicza. Ostatecznie okaz ten nie znalazł się w katalogu jego pracy. Brak go również w *Kartotece* H.J. Eggersa. P.F. Stary i H.J. Eggers (2001, 54) nie podają numeru inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim.

Grób 16(o)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6801; M.Dr. 282) częściowo przepalone i zachowane fragmentarycznie naczynie typu W.XVIIC. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,7 cm. Wys. zachowana 9 cm, śr. wylewu 9 cm, śr. brzuśca 11,5 cm (ryc. 12:2).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: naczynie nie ma dna, a mimo to M.D. Wołągiewicz (1967, 18) podaje jego średn. (= 6 cm). Brak w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 17(p)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6802; P.S. 3869; M.Dr. 134) naczynie typu W.XVIA zdobione ornamentem ukośnych linii rytych. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatnoszara, wewn. ciemnobrunatnoszara. Domieszka grubo- i drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,6 cm, wys. ok. 9 cm, śr. wylewu ok. 11 cm, śr. brzuśca ok. 12 cm, śr. dna ok. 5 cm (ryc. 12:3,3a).

Datowanie: okres OWR, kultura wielbarska

Uwagi: naczynie zachowane w 2 fragm., które nie łączyły się choć mają ślady kleju. Z danych archiwalnych i opisu M.D. Wołągiewicz (archiwum DA MNS, teczka nr 207, M.D. Wołągiewicz 1967, 18) wynika, że naczynie miało ucho, które prawdopodobnie znajdowało się wraz przemieszаныmi fragm. naczyń. Wśród nich były 2 fragm. uch,

lecz nie udało się stwierdzić, które z nich należało do naczynia z omawianego grobu. Brak tego naczynia w *Kartotece* H.J. Eggersa oraz w klasyfikacji R. Wołągiewicza (1993).

Grób 18(q)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6803; M.Dr. 283) garnek typu W.ID. Pow. zewn. gładzona z szerokim pasmem chropowatym poniżej największej wydętości brzuśca. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. brunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7–1,0 cm. Wys. 16,5 cm, śr. wylewu 21 cm, śr. brzuśca 22 cm, śr. dna 11 cm (ryc. 12:4).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: brak w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 19(r)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6804; M.Dr. 281) naczynie typu W.XbB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. pomarańczowobrunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7–0,9 cm. Wys. 9 cm, śr. wylewu 16 cm, śr. brzuśca 16 cm, śr. dna 7 cm (ryc. 12:5).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: R. Wołągiewicz w monograficznym opracowaniu ceramiki kultury wielbarskiej umieścił to naczynie na tablicach wśród form dwudzielnych (W.XbA), w wykazach zaliczył je do form trójdzielnych (R.W.XbB) (R. Wołągiewicz 1993, tabl. 28:5, lista 14). Brak w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób Nr 20(s)

Wzmianka w archiwach z dnia 5 IX 1926 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6805; M. Dr 280) naczynie typu W.XVIA zdobione meandrem blankowym. Pow. zewn. lśniąca. Barwa zewn. i wewn. czarna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,7 cm. Wys. 12 cm, śr. wylewu 14 cm, śr. brzuśca 18 cm, śr. dna 7,5 cm (ryc. 12:6,6a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: brak w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 21(t)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6806; P.S. 3870; M.Dr. 133) kubek typu SVI.L. z uchem typu S.u-1.A.c z guzem stabilizującym. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,8–0,9 cm., wys. 11,5 cm, śr. wylewu 15 cm, śr. brzuśca 15 cm, śr. dna 7,5 cm (ryc. 12:7).

Datowanie: MOPR, kultura oksywska

Uwagi: D. Bohnsack wymienia w tym grobie również naczynie miniaturowe grupy S.VIII o wymiarach: wys. 7 cm, śr. wylewu 6 cm, śr. dna 4 cm (Bohnsack 1938, zest. 60, 63; por. Strobin 2011, 161). Ponadto R. Wołągiewicz (1993, lista 10bA) uznał ten kubek za misę na nóżce typu W.XbA kultury wielbarskiej. Brak naczynia w *Kartotece*

H.J. Eggersa, a P.F. Stary i H.J. Eggers nie podają numeru inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim (2001, 54).

Grób 22(u)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6807; P.S. 3871; M.Dr. 131) naczynie typu W.XVIII.C. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnoszara. Gr. ścianek 0,5–0,8 cm. Domieszka drobnoziarnista. Wys. 9,5 cm, śr. wylewu 9 cm, śr. brzuśca 12 cm, śr. dna 5 cm (ryc. 13:1,1a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: pierwotnie naczynie miało ucho (M.D. Wołągiewicz 1967, 19, tabl. VII:3 i XXI:10). A. Dymaczewski (1961) nie podaje w ogóle informacji na temat tego grobu.

Grób 23(v)

Informacja opublikowana w gazecie *Dramburger Kreiszeitung* z 10 XII 1929 r. Obiekt odkryto na działce przedsiębiorcy budowlanego Britzke'go. Był to grób jamowy z brukiem kamiennym, na którym złożone były szczątki stosu i grot żelazny. Całość była nakryta kamieniem żarnowym (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 19–20) (ryc. 13:6).

Inwentarz: (nr inw. M.Dr. 217)

1. Grot żel. typu Ł.L/1 o smukłym i wąskim liściu z żeberkiem. Dł. 40 cm. szer. 3,3 cm (ryc. 13:7).

2. Kamień żarnowy o wym. 45 × 30 cm.

Datowanie: A3

Uwagi: żarno nie zachowało się, w inwentarzach muzealnych nie ma grotu. A. Dymaczewski pisze o grotach (1961, 16), natomiast H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, tabl. 164:3) zamieszczają informację, że ten grot pochodzi z cmentarzyska w Olesznie (*Welschenburg*), dlatego nie ma całego tego zespołu w katalogu. Brak wzmianki o tym pochówku także w *Kartotece* H.J. Eggersa. W typologii uzbrojenia autorstwa Piotra Łuczkiwicza (2006, ryc. 39:7) omawiany grot znalazł się na rycinie przedstawiającej okazy typu Ł.H.

Grób 24(w)

Odkryty 18 II 1930 r. na działce przedsiębiorcy budowlanego z Drawska Britzke'go, w pobliżu stacji kolejki wąskotorowej (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6809; M.Dr. 218)

1. Zapinka żel. typu K. N. Dł. ok. 8 cm, wys. ok. 3 cm (ryc. 13:2).

2. Grot żel. typu Ł.H/3, lancetowaty, w przekroju daszkowaty. Dł. 30 cm, szer. 4 cm (ryc. 13:3).

3. Żarno kam.

Datowanie: A3

Uwagi: zapinka i żarno nie zachowały się. M.D. Wołągiewicz (1967, 20) podaje, że cały inwentarz tego grobu zaginął. Według H.J. Eggersa i P.F. Starego (2001,

tabl. 164:1,2) omawiane przedmioty miały pochodzić z cmentarzyska w Olesznie (*Welschenburg*), stąd też zapewne brak tego zespołu w katalogu pracy. Brak go również w *Kartotece* H.J. Eggersa oraz w pracy A. Dymaczewskiego (1961).

Grób 25(x)

Informację o odkryciu opublikowano w dodatku *Aus der Heimat* do gazety *Dramburger Kreisblatt* nr 4 z 4 VI 1931 r. Grób miał się znajdować na działce Britzke'go, przy stacji kolejki wąskotorowej (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6810; M.Dr. 216) fragm. skorodowanego grotu żel. z ostrym żeberkiem. Dł. 13 cm, dł. liścia 7 cm, szer. 3 cm (ryc. 13:4).

Datowanie: A3

Uwagi: w tulejce miała zachować się resztkę drzewca (M.D. Wołągiewicz 1967, 20). A. Dymaczewski (1961) nie informuje o tym grobie.

Grób 26(y)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6811; M.Dr. 215) łukowato wygięta, wtórnie przepalona kłamra typu K.Ib/Wil.IVB wykonana z taśmy żel. z końcami odgiętymi w przeciwnych kierunkach i podniesionych brzegach, których zagięcia są podkreślone linią rytą. Kłamra jest przy jednym końcu silnie przewężona. Dł. 24 cm, szer. 2,5 cm, dł. haka 3,5 cm (ryc. 13:5).

Datowanie: A2/A3–A3

Uwagi: Renata Wiloch (Wiloch 1995, 38), powołując się na *Kartotekę* H.J. Eggersa, uznaje, że oprócz kłamry w grobie znaleziono dodatkowo naczynie gl., fragm. zapinki oraz przęślik, co moim zdaniem nie jest zgodne z prawdą bo w pracy niemieckiego badacza brak danych na temat tych zabytków. Informacji o grobie nie ma w katalogu H.J. Eggersa i P.F. Starego (2001).

Grób 27(z)

Prawdopodobnie grób popielnicowy.

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6812; M.Dr. 278) naczynie S.V.L. Ucho typu S.u-1.B.c. W górnej części naczynia biegnie pasmo ornamentu z przerywnikiem poniżej ucha typu S.B.3.d. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. czarna, wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5–1,0 cm. Wys. 24 cm, śr. wylewu 31 cm, śr. brzuśca 29 cm, śr. dna 14,5 cm (ryc. 14:1).

Datowanie: MOPR, kultura oksywska

Uwagi: H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) podają inny nr inw. dawnego muzeum w Drawsku – M.Dr. 271. Według M.D. Wołągiewicz grób ten miał być popielnicowy (1967, 55), w archiwum brak informacji na temat obrządku pogrzebowego tego pochówku.

Grób 28(aa)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6813; P.S. 3872) naczynie typu W.XVIB. Pow. zewn. zniszczona, prawdopodobnie gładka, nieco szorstka przy dnie. Barwa zewn. prawdopodobnie

brunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek ok. 1 cm, wys. 11,5 cm, śr. wylewu 10,9 cm, śr. brzuśca 14,2 cm, śr. dna 7,2 cm (ryc. 14:3,3a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: naczynie pierwotnie miało ornament przypominający jedną z odmian meandra (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 21, tabl. VIII:2, XXII:7. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 29(ab)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 21).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6814; P.S. 3873) naczynie typu W.XIVB. Pow. zewnętrzna szorstka i nierówna. Barwa zewn. szara, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,6 cm, wys. 4,7 cm, śr. wylewu 9,5 cm, śr. brzuśca 8,5 cm, śr. dna 5,6 cm (ryc. 14:2).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: w naczyniu zachowała się fiszka z odręcznym napisem: XbA??, który zapewne odnosi się do oznaczeń typologicznych R. Wołągiewicza. Naczynie to ostatecznie nie znalazło się w zestawieniu R. Wołągiewicza (1993). Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 30(ac)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6815; P.S. 3874a–b)

1. Dolna część naczynia grupy W.VIII. Pow. zewnętrzna wyświecana. Barwa zewn. i wewn. czarna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm. Zachowana wys. 8 cm, śr. dna 7,5 cm (ryc. 14:4).

2. Dłuto stal. w przekroju prostokątne o jednym końcu spłaszczonym, a drugim rozklepanym. Dł. 9,5 cm, szer. 1,3 cm, gr. 0,7 cm (ryc. 14:5).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: dłuto jest wyrobem nowożytnym, wykonanym ze stali o cechach hutnictwa wielkopiecowego (M.D. Wołągiewicz 1967, 21, przyp. 88; Piaskowski 1972, 94–95). Brak informacji o tym grobie w pracy A. Dymaczewskiego (1961) i w *Kartotece* H.J. Eggersa. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) nie są pewni co do jego pochodzenia.

Grób 31(ad)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 21).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6816; P.S. 3871) dolna część wtórnie przepalonego bliżej nieokreślonego naczynia na niskiej nóżce z pierścieniowatym dnem. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm. Zachowana wys. 6,5 cm śr. dna 7 cm (ryc. 14:6).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: fragm. tego naczynia znajdował się w pudełku, na którym widniał nr inw. P.S. 3875. Taki sam nr inw. podają H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54). Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 32(ae)

Grób jamowy opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do gazety *Dramburger Kreisblatt* nr 4 z 4 VI 1931 r. Odkryty przez Bostschaffnera na jego działce w pobliżu trasy łobeskiej (archiwum DA MNS, teczka nr 207). Karta katalogowa tego znaleziska sporządzona została przez B. Fausta 12 III 1932 r.

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6817; MNS/A/6824; P.S. 3876; M.Dr. 290) zrekonstruowany fragm. naczynia grupy W.V, zdobionego zygzakami kilkuwatkowym skrzyżowanym. Pow. zewn. gładka i wyświecana. Barwa zewn. czarna, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,7 cm, wys. zachowana 11,5 cm, śr. wylewu 14 cm, śr. brzuśca prawdopodobnie 24 cm, śr. dna 12,5 cm (ryc. 15:4–4a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: W zbiorach muzealnych naczynie to przyporządkowano do grobu nr 39, a H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, tabl. 312:6) zaliczają je do zespołu grobowego nr 33. Zgadza się jedynie numer inw. P.S. 3876. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 33(af)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207: M.D. Wołągiewicz 1967, 21).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6818; P.S. 3877a–b)

1. Naczynie typu WXbB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. prawdopodobnie brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wys. 12,4 cm, śr. wylewu 13,5 cm, śr. brzuśca 15 cm, śr. dna 7,3 cm (ryc. 14:8).

2. Górna część naczynia z lekko wychylonym na zewnątrz wylewem. Pow. zewn. gładka z pasmem szorstkim w miejscu największej wydętości brzuśca. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm. Zachowana wys. 5,5 cm (ryc. 14:7,7a).

3. Fragm. przydenny. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. ciemnobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm, średn. dna ok. 6,5 cm (ryc. 15:1).

4. Dolna część naczynia. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, zachowana wys. 5 cm (ryc. 15:2).

5. Dolna część naczynia. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Śr. dna 5,5 cm. Zachowana wys. 5,5 cm (ryc. 15:3).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: naczynie z tego grobu było wielokrotnie rekonstruowane, a stan tej rekonstrukcji uniemożliwił ustalenie niektórych cech technologicznych. Znajdowały się w nim dwie fiszki z odręcznym pismem: *XbX* oraz *zbombardowane 17. VIII. 1944*. Pierwsza zapewne odnosi się do określeń typologicznych R. Wołągiewicza, a druga informuje o zniszczeniu zbiorów podczas II wojny światowej. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa. A. Dymaczewski (1961, 17) pisze o jednym naczyniu. Prawdopodobnie fragm. z poz. nr 2 i 3 należały do jednego naczynia, a M.D. Wołągiewicz (1967, 22, tab. IX:3) publikuje fragmentarycznie zachowaną czarkę o takich samych cechach technologicznych co omawiane fragm.

Grób 34(ag)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 22)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6819; P.S. 3878)

Fragmentarycznie zachowane i wtórnie przepalone naczynie prawdopodobnie typu WXIVB zdobione zygzakami kilkuwatkowym, skrzyżowanym. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. pomarańczowobrunatna i wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm. śr. wylewu 13 cm (ryc. 15:5–6a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Fragm. tego naczynia były opatrzone dwiema odręcznymi notatkami autorstwa R. Wołągiewicza: + *skorupy P.S. 3888 pasujące do P.S. 3878* oraz *skorupy P.S. 3888 naczynia dwuosznego pozostały w grobie 45*. Z uwagi na silne zniszczenie, wtórne przepalenie, a przede wszystkim wtórne przemieszanie nie udało się rozdzielić fragm. należących do obu naczyń. R. Wołągiewicz nie zamieścił tego naczynia w katalogu typologii naczyń kultury wielbarskiej. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 35(ah)

Grób jamowy odkryty 20 VII 1927 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 22)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6820; P.S. 3879 a-c)

1. Naczynie typu WXbA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. szara i wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm, wys. 8,5 cm, śr. wylewu 15 cm, śr. brzuśca 15 cm, śr. dna 7 cm (ryc. 15:7,7a).

2. Fragm. górnej części wtórnie przepalonego naczynia o bliżej nieokreślonych cechach technologicznych i wymiarach. Gr. ścianek ok. 0,5 cm (ryc. 15:8).

3. Przęślik cylindryczny z piaskowca. Wys. 1 cm, śr. 3 cm (ryc. 15:9).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: w naczyniu znajdowała się fiszka z odręcznymi notatkami: *Zbombardowane 17.VIII.1944* oraz *XbA*. A. Dymaczewski (1961, 17) pisze o jednym naczyniu.

Grób 36(ai)

Grób odkryto na głębokości 75 cm, w spaleniznie, 23 III 1928 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 22).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6821; P.S. 3880a,b)

1. Fragmentarycznie zachowane naczynie typu WXVIB. Pow. zewn. gładka, ale nieco szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm, wys. 12,5 cm, śr. wylewu 12 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 7,5 cm (ryc. 15:10–10a).

2. Fragm. ucha taśmowatego. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista (ryc. 15:11).

3. Fragm. części przydennej dużego naczynia. Pow. zewn. przy samym dnie gładka, powyżej chropowata. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista o śr. dna 11 cm (ryc. 15:12).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa, a A. Dymaczewski (1961, 17) pisze tylko o naczyniu glinianym.

Grób 37(aj)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207, M.D. Wołągiewicz 1967, 22)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6822; P.S. 3881a–d)

1. Fragmentarycznie zachowane i wtórnie przepalone naczynie zbliżone do grupy W.V. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnoszara. Gr ścianek 0,4 cm, śr. wylewu 12 cm (ryc. 16: 1,1a).

2. Fragmentarycznie zachowane, częściowo przepalone oraz rekonstruowane naczynie typu WXbA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. szara i wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,6 cm, wys. 10 cm, śr. wylewu 17,5 cm, śr. brzuśca 16 cm, śr. dna 6,2 cm (ryc. 16:2).

3. Naczynie typu WXbA. Powierzchnie zewn. i wewn. gładkie. Barwa wewn. szara, zewn. ciemnoszara. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,5 cm, wys. 8 cm, śr. wylewu 16,5 cm, śr. brzuśca 15,5 cm, śr. dna 5 cm (ryc. 16:3).

4. Naczynie typu WXVIB, wtórnie przepalone. Barwa zewn. brunatno-szara, barwa wewn. ciemnoszara. Wys. 13,5 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 14,7 cm, śr. dna 5 cm (ryc. 16:4).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Naczynia o numerach 1, 2 i 4 zawierały fiszki z odręcznym pismem, które kolejno odnosiły się do typologii R. Wołągiewicza (1993): XVI, XbA, XbA, oraz karteczki z odręcznym pismem: *Zbombardowane 17.VIII.1944*. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa. R. Wołągiewicz (1993) nie uwzględnił w katalogu swojej pracy naczynia spod numeru 3.

Grób 38(ak)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 22–23).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6823; P.S. 3882:a,c)

1. Zachowane fragmentarycznie, częściowo wtórnie przepalone i rekonstruowane naczynie typu WXVIB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,6–0,8 cm, wys. 10 cm, śr. wylewu 12 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 16:6).

2. Dolna część naczynia. Pow. zewn. gładka przy dnie, nieco wyżej chropowata. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 16:7).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Przy rysunkach archiwalnych widnieje tylko numer inw. P.S. 3882c. Według M.D. Wołągiewicza (1967, 23) naczynia mają odpowiednio numery inw. P.S. 3882 i P.S. 3832. Numer P.S. 3882 podają przy tym zespole również H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54). Według A. Dymaczewskiego (1961, 17) w tym zespole było tylko jedno naczynie. Brak omawianego grobu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 39(al)

Grób jamowy odkryty w czerwcu 1927 r. (archiwum DA MNS teczka 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 23).

Inwentarz: (nr inw. P.S. 3876)

1. Naczynie miniaturowe typu W.XI. Pow. zewn. nierówna, gładka, miejscami szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm. Wys. 3 cm, śr. wylewu 8 cm, śr. dna 3 cm (ryc. 16:8).

2. Naczynie typu W.II dwuoszne. Pow. zewn. gładka przy wylewie i szyjce i chropowata na brzuścu. Wys. ok. 27 cm, śr. wylewu ok. 18 cm, śr. brzuśca ok. 24 cm, śr. dna ok. 12 cm (ryc. 17:1,1a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Naczynie pierwsze nie zachowało się. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) pomijają numer inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim. Podają za to dodatkowo nr inw. P.S. 3883, który odnosi się do grobu nr 40. W dysertacji doktorskiej A. Dymaczeńskiego (1961, 17) znajduje się informacja, że w grobie tym znajdować się miało tylko jedno naczynie. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa. W monografii dotyczącej ceramiki kultury wielbarskiej autorstwa R. Wołągiewicza (1993, 173, lista 2) naczynie to w *Listach* zostało zaliczone do grupy II, natomiast w *Katalogu* tej pracy uznano je za dzban grupy IX.

Grób 40(am)

Grób jamowy odkryty 25 VII 1927 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6825; P.S. 3883) 17 przepalonych wtórnie fragm. naczynia brązowego, prawdopodobnie typu E.69. Gr. dna 0,3–0,4 cm, gr. ścianek ok. 0,1 cm. (ryc. 17:2–3a).

Datowanie: B1a

Uwagi: H.J. Eggers i P.F. Stary nie podają żadnego numeru inw. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 41(an)

Grób jamowy odkryty w końcu 1929 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6826; P.S. 3884)

Fragmentarycznie zachowane naczynie typu W.XVA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. szara. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm. Wys. 10 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 12 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 17:4,4a).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 42(ao)

Grób jamowy odkryty 25 lipca 1927 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz, 1967, 24).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6827; P.S. 3883, M.Dr. 289)

1. Naczynie typu WXbA, częściowo rekonstruowane. Pow. zewn. prawdopodobnie gładka. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7–0,9 cm. Wys. 11 cm, śr. wylewu 19 cm, śr. brzuśca 18 cm, śr. dna 10 cm (ryc. 17:5,5a).

2. Silnie przepalone fragm. naczynia zdobionego ornamentem rytych grup kresek biegnących skośnie w różnych kierunkach (ryc. 18:1,1a).

3. Częściowo rekonstruowane naczynie typu WXVA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. szara i wewn. ciemnoszara. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7–1,0 cm, wys. 7 cm, śr. wylewu 8,5 cm, śred. brzuśca 9,5 cm, śr. dna 5 cm (ryc. 18:2).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) podają przy tym zespole nr inw. P.S. 3885. Fragm. naczynia pod nr. 1 były opatrzone karteczką, na której wyżej wspomniany nr był przekreślony i dopisany kolejny – P.S. 3883. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 43(ap)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 24)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6828; P.S. 3886)

Naczynie nawiązujące do typu WXIIIc lub S.VIII.E/K. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. szara i wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,6 cm, wys. 7 cm, śr. wylewu 6,5 cm, śr. brzuśca 7,5 cm, śr. dna 3,5 cm (ryc. 16:5,5a).

Datowanie: MOPR/OWR (?)

Uwagi: Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 44(aq)

Grób jamowy (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 24)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6829; P.S. 3887)

Rekonstruowane naczynie typu WXIVB. Pow. zewn. gładka i miejscami szorstka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, barwa wewn. brunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,5 cm, wys. 8 cm, śr. wylewu 10,7 cm, śr. brzuśca 11,5 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 18:3).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: W naczyniu znajdowała się fiszka zapisana odręcznym pismem: *Zbombardowane 17.VIII.1944*. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 45(ar)

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6830; P.S. 3888)

1. Fragmentarycznie zachowane naczynie nawiązujące do typu W.ID lub grupy W.II. Pow. zewn. gładka powyżej największej wydętości brzuśca, szorstka poniżej. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,9–1,0 cm, wys. 26 cm, śr. wylewu 20 cm, śr. brzuśca ok. 30 cm, śr. dna ok. 12 cm (ryc. 18:5).

2. Fragmentarycznie zachowane i wtórnie przepalone naczynie typu W.XVIB zdobione zygakiem kilkuwatkowym skrzyżowanym (ryc. 18:4).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: M.D. Wołągiewicz zalicza do tego grobu jeszcze jedno naczynie (1967, 25), brak danych na ten temat w archiwach i muzealiach. A. Dymaczewski (1961, 17) oraz H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) wymieniają w tym zespole dwa naczynia. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Fragm. tych naczyń przechowywane są w pudełku, w którym znaleziono odrębną notatkę R. Wołągiewicza: *Skorupy pasują do P.S. 3878 (nieczytelne) do grobu 34*. Oba naczynia nie znalazły się w klasyfikacji R. Wołągiewicza (1993).

Grób 46

Grób jamowy z grotem złożonym na dwóch kamieniach. Opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z dnia 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207, M.D. Wołągiewicz 1976, 25) (ryc. 18:8).

Inwentarz: (nr inw. M.Dr. 219)

Grot żel. lancetowaty typu Ł.C/1. Dł. ok. 23,5 cm, szer. liścia ok. 4 cm (ryc. 18:7).

Datowanie: A3

Uwagi: Okaz zaginął (M.D. Wołągiewicz 1967, 25). A. Dymaczewski (1961, 17) oraz H.J. Eggers i P. F. Stary 2001, 54) nie wymieniają w tym grobie grotu, lecz zapinkę grupy A.III o tym samym numerze inw. Nie ma tego grotu w typologii P. Łuczkiwicza (2006) ani w analizie chronologicznej materiałów z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim B. Rogalskiego (2010, 137–139). H.J. Eggers w *Kartotece* wymienia grot z tego grobu jedynie pod numerem inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim. Fotografie wykonane przez B. Fausta opisane są dwojako w archiwaliach: 219 – *Grab aus Kettenberg* oraz *gr. 46 M.Dr. 216* (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Grób 47

Grób jamowy opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z dnia 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 25).

Inwentarz: (nr inw. M.Dr. 219) zniszczona zapinka br.

Datowanie:?

Uwagi: nie zachowała się (M.D. Wołągiewicz 1967, 25), miała być uszkodzona przez znalazcę. A. Dymaczewski (1961, 17) nie pisze o zapince, ale o grotach broni drzewcowej. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) wspominają o jednym grocie broni drzewcowej. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 48

Opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z dnia 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6831; M.Dr. 214)

Fragm. wtórnie przepalonej klamry br. z zachowanym jednym końcem zagiętym. Przez jej środek biegnie żeberko o przekroju daszkowatym. Brzegi podniesione.

W załamaniu brzegów i po obu stronach żeberka drobny ornament punktowy. Zachowana dł. 12 cm, szer. 4 cm, gr. sztabki 0,1–0,2 cm, dł. haka ok. 2 cm (ryc. 18:6).

Datowanie: A2/A3–A3

Uwagi: A. Dymaczewski (1961, 16) pisze o klamrach. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 49

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6832; P.S. 3889; M.Dr. 67)

Częściowo zrekonstruowane naczynie typu WXVA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. pomarańczowobrunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Domieszka grubo- i drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, wys. 9 cm, śr. wylewu 9 cm, śr. brzuśca 10 cm, śr. dna 6,5 cm (ryc. 19:1).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: H.J. Eggers i P.F. Stary nie podają numeru inw. dawnego muzeum w Drawsku Pomorskim. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 50

Grób jamowy opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołagiewicz 1967, 25).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6833, P.S. 3890a–e; M.Dr. 135)

1. Zapinka żel. typu K/V. M-a. Dł. 4,8 cm, wys. 1,5 cm (ryc. 19:3).
2. Silnie skorodowana zapinka z drutu żel. o kabłąku wygiętym i sprężynce z górną cięciwą. Zachowana dł. 5 cm, wys. 2 cm (ryc. 19:5).
3. Fragm. skorodowanej zapinki z drutu żel. o kabłąku obecnie kolankowato zagiętym i sprężynce z górną cięciwą (ryc. 19:4).
4. Jednoczłonowa klamra z taśmy żel. o końcach wygiętych w przeciwnych kierunkach typu K.Ib/Wil.IV. Dł. 19 cm, szer. 1,5–1,7 cm (ryc. 19: 2).
5. Żel. nożyk sierpikowy typu K.Ib o rękojeści ze skręconego wokół własnej osi drutu z uszkiem na końcu. Dł. ok. 12 cm, szer. głowni 1,5 cm (ryc. 19:6).
6. Bliżej nieokreślone fragm. skorodowanego przedmiotu żel.

Datowanie: A3

Uwagi: Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 51

Grób jamowy opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołagiewicz 1967, 26).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6834; P.S. 3891a,b; M.Dr. 136)

1. Fragm. zapinki br. typu A.IV67. Dł. zachowana 3,8 cm, wys. 2 cm (ryc. 19:8).
2. Fragmentarycznie zachowane i częściowo zrekonstruowane naczynie typu WXVC. Pow. zewn. chropowata. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, wys. 9,5 cm, śr. wylewu 12 cm, śr. brzuśca ok. 13 cm, śr. dna ok. 7 cm (ryc. 19:7,7a).

Datowanie: B1a

Uwagi: Według A. Dymaczewskiego (1961, 17) jest to zapinka IV68. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa. H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) wymieniają w tym zespole zapinkę grupy VI Almgrena.

Grób 52

Grób popielnicowy obsypany stosem opublikowany w dodatku *Aus der Heimat* do *Dramburger Kreisblatt* z 1 II 1937 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 26).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6835; M.Dr. 137)

1. Fragm. naczynia typu S.V.L. Ponad załomem brzuśca tego naczynia znajduje się ornament pasmowy typu S.B.2.a. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. czarna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,3–0,4 cm, wys. domniemana 18 cm, śr. wylewu 18 cm, śr. brzuśca 20 cm, śr. dna 8 cm (ryc. 19:9–9a).

2. Fragmentarycznie zachowany i rekonstruowany kubek typu S.VI.C., uchu typu S.u-1.A.a. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, wys. 11,5 cm, śr. wylewu 10,5 cm, śr. brzuśca 11,5 cm, śr. dna 6,5 cm (ryc. 19:11,11a).

3. Okruchy żel. ze śladami patyny brązowej.

4. Wtórnie przepalony fragm. wielokrawędziowego narzędzia krzemienego (ryc. 19:10).

Datowanie: MOPR, kultura oksywska

Uwagi: wśród szczątków wypełniska jamy i kości ciałopalnych znajdował się przepalony fragm. wielokrawędziowego narzędzia krzemienego, który znalazł się zapewne na złożu wtórnym. Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa, a A. Dymaczewski (1961, 17) nie wspomina o okruchach żel.

Grób 53

Grób jamowy odkryty kilka dni przed 26 XI 1939 r. (archiwum DA MNS, teczka nr 207; M.D. Wołągiewicz 1967, 26).

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6835; P.S. 3901)

Zrekonstruowane naczynie typu W.VIII B zdobione ukośnymi żłobkami. Pow. zewnętrzna gładka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm, wys. 11,5 cm, śr. wylewu 10,5 cm, śr. brzuśca 11,5 cm, śr. dna 6,5 cm (ryc. 20:1).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: Brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Grób 54

Grób jamowy odkryty kilka dni przed 26 XI 1939 r. razem z grobem nr 53. Oba miały wystąpić w pobliżu grobu szkieletowego IX(A) odkrytego jesienią 1922 r.²⁰

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6837, P.S. 3902)

²⁰ Numery grobów zostały dopisane do notatki Fausta przez R. Wołągiewicza.

Cztery silnie zniszczone i wtórnie przepalone fragm. ceramiki, w tym jeden ze śladami ornamentu krzyżujących się linii rytych (ryc. 20:2).

Datowanie: OWR, kultura wielbarska

Uwagi: brak tego zespołu w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Domniemany zespół grobowy nr inw. 6127

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6839; 6127)

1. Naczynie małe, zniszczone. Wys. 6 cm, śr. dna 3,5 cm.
2. Zapinka br.
3. Fragn. zapinki żel. typu K/V.N-b o taśmowatym kabłąku (ryc. 21:2).
4. Fragn. żel. klamry trójczłonowej typu Wil.XII z zachowanym jednym hakiem zagiętym do wewnątrz, żeberkiem środkowym i podniesionymi krawędziami. Dł. 20 cm, szer. 3,5 cm (ryc. 20:1).
5. Gl. przęślik dwustożkowy. Śr. 3,2 cm, wys. 2 cm (ryc. 21:4).
6. Gl. przęślik spłaszczony. Śr. 4,2 cm, wys. 1,7 cm (ryc. 21:3).

Datowanie: A3–A3/B1(?)

Uwagi: naczynie oraz zapinka br. nie zachowały się (M.D. Wołagiewicz 1967, 27). Brak tego zespołu w niepublikowanym doktoracie A. Dymaczewskiego (1961) oraz w pracy H.J. Eggersa i P.F. Starego (2001, 54), przy czym ci ostatni uznali fragn. zapinki typu K/V. N-b i klamrę trójczłonową z tego zespołu za znaleziska luźne. Według *Kartoteki* H.J. Eggersa wymienione wyżej przedmioty miały stanowić całość.

Znaleziska luźne nr inw. 5944

Inwentarz: (nr inw. MNS/A/6838; nr inw. 5944)

1. Naczynie typu WXVIA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnziarnista. Gr. ścianek 0,8–1,0 cm, wys. 13 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 6 cm (ryc. 20:10).
2. Fragmentarycznie zachowane naczynie S.VI.K. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,7 cm, wys. 11 cm, śr. wylewu 12 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 4,5 cm (ryc. 20:8,8a).
3. Fragn. żel. narzędzia ząbkowanego wykonanego z łukowato wygiętej sztabki o przekroju klinowym. Dł. zachowana 13,5 cm, szer. 1,5 cm, dł. ząbków 0,1 cm, rozstaw między ząbkami 0,1 cm (ryc. 20:7,7a).
4. Zapinka żel. typu K/V. N-a. Dł. 7 cm, wys. 3 cm (ryc. 20:3–3b).
5. Fragment podobnej zapinki żel.
6. Br. zapinka zbliżona do typu A.IV68 (ryc. 20:5).
7. Fragment żel. zapinki prawdopodobnie należącej do typu grupy A.III serii głównej (ryc. 20:6).
8. Ryfka pochwy miecza jednosiecznego (ryc. 20:9).
9. Gl. przęślik dwustożkowy, częściowo wtórnie przepalony. Śr. 3,5 cm, wys. 2 cm (ryc. 20:4).

10. Fragm. taśmowatego ucha. Pow. gładka, zniszczona. Barwa ciemnobrunatna. Domieszka gruboziarnista (ryc. 20:11).

Uwagi: w literaturze zestaw tych przedmiotów funkcjonuje jako domniemany zespół grobowy (M.D. Wołągiewicz 1967, 27). Dzięki informacjom zamieszczonym w *Kartotece* M. Jahna i J. Kostrzewskiego wiemy, że zabytki te mogły pochodzić ze zniszczonych grobów ciałopalnych i stanowiły dar dla muzeum (*Kartoteka* M. Jahna, teczka 8; *Kartoteka* J. Kostrzewskiego, teczka 6). Zapinki i ich fragm. pod numerami 5–7 zaginęły bądź nie zachowały się. Rysunki fibul nr 6 i 7 oraz trzewika pochwy miecza zamieścił M. Jahn (teczka 8).

M.D. Wołągiewicz (1967, 36) podaje, że pierwsze naczynie nie ma wyodrębnionej szyjki, a krawędź wylewu przy uchu jest facetowana, co nie jest zgodne z rzeczywistością. B. Rogalski określa przynależność naczyń z tego zestawu do kultury oksywskiej, sugerując się zapewne wcześniejszymi informacjami w literaturze, klasyfikuje naczynie o baniastym brzuścu do grupy VIII, a drugie naczynie do grupy IX R. Wołągiewicza (Rogalski 2010, 343; R. Wołągiewicz 1981a, tabl. XIX), które odpowiadają kolejno grupom VI i VIII wg Strobin (2011, tab. 1), lecz autorka nie umieściła ich w swojej klasyfikacji.

A. Dymaczewski (1961:18) oraz H.J. Eggers i P.F. Stary (2001, 54) tylko naczynia, fragm. zapinki typu Kostrzewski N oraz narzędzie ząbkowane skatalogowane pod numerem inw. 5944 uznali jako znaleziska luźne. Zestaw ten w *Kartotece* H.J. Eggersa stanowi całość. D. Bohnsack (1938, 83) podaje prawdopodobnie omyłkowo błędny numer inw. tego zespołu: 5149. Ucho znalezione zostało w pierwszym naczyniu i nie miało żadnego numeru.

Znaleziska luźne z 1906 r. (nr inw. MNS/A/6840-MNS/A/6841, 6104–6105)

1. Wtórnie przepalone naczynie miniaturowe typu S.VIII.C. lub WXIIB. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. pomarańczowobrunatna, barwa wewn. ciemnobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, wys. 5,5 cm, śr. wylewu 3 cm, śr. brzuśca 5,5 cm, śr. dna 3,5 cm (ryc. 20:15).

Uwagi: naczynie to znalazło się w typologii R. Wołągiewicza (1933, lista 12B), który uznał je za wielbarskie. Anna Strobin (2011, lista 41) uznała je za oksywskie, nie ustosunkowując się do ustaleń R. Wołągiewicza.

2. Zachowany fragmentarycznie żel. nożyk sierpikowaty typu K. Ib o tordowanej rękojeści, której koniec zawinięto w uszko (ryc. 20:14,14a).

Uwagi: znany jedynie z *Kartoteki* J. Kostrzewskiego.

3. Nóż żel. z obustronnie wyodrębnioną długą rękojeścią. Dł. ostrza 10 cm, dł. trzonka 6 cm (ryc. 20:12,12a).

4. Przęślik gl. Śr. 4,5 cm, wys. 3 cm (ryc. 20:13).

Uwagi: M.D. Wołągiewicz (1967, 28) podaje, że przęślik nie zachował się.

5. Fragm. zapinki żel.

Uwagi: Okaz nie zachował się (M.D. Wołągiewicz 1967, 28).

Znaleziska luźne z 1910 r. (nr inw. MNS/A/6842–6852; 6256; 6267; 6291)²¹

1. Zachowane fragmentarycznie i wtórnie przepalone naczynie typu WXIVB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. pomarańczoworunatna, wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm, wys. 11,5 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 6 cm. Nr inw. 6256 (ryc. 21:7,7a).

2. Częściowo wtórnie przepalone naczynie typu WXbB. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. pomarańczowobrunatna, wewn. ciemnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, wys. 11,5 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 13 cm, śr. dna 6 cm. Nr inw. 6257 (ryc. 21:9).

3. Fragm. naczynia grupy W.IX zdobionego lekko skośnymi żłobkami. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. i wewn. szarobrunatna. Domieszka grubo- i drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,7 cm, wys. zachowana 11,5 cm, śr. brzuśca ok. 18 cm, śr. dna 9 cm. Nr inw. 6258 (ryc. 21:8,8a).

4. Naczynie typu W.XVIB z ornamentem zygzaka kilkuwątowego, podwójnego (nakładanego) typu A. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek ok. 0,5–0,6 cm, wys. 11 cm, śr. wylewu 9,5 cm, śr. brzuśca 14 cm, śr. dna 5,5 cm. Nr inw. 6259 (ryc. 22:1–1c).

Uwagi: w naczyniu znajdowały się dwie fiszki z odręcznym pismem: *XVI* oraz *B. St. 15 (1911) tafl. I, Kunkel, PUB, tafl. 80/20*. Pierwsza kartka odnosi się zapewne do oznaczeń typologicznych R. Wołagiewicza (1993), a druga to odsyłacze do literatury, gdzie publikowano to naczynie. R. Wołagiewicz włączył je w swojej typologii do wazek grupy XVI o profilu esowatym (1993, tabl. 33:6). Nieścisłość pojawiła się przy okazji prezentowania typu ornamentu z tego naczynia w tejże publikacji, gdzie przyporządkowano je do grupy XVII, czyli kubków esowatych o nisko osadzonej największej wydętości brzuśca (1993, tabl. 45:3). Dodatkowo, rysunek różni się wyraźnie od opublikowanego przez M.D. Wołagiewicza (por. M.D. Wołagiewicza 1967, tabl. XV:7; R. Wołagiewicza 1993, tabl. 33:6).

5. Fragm. wtórnie przepalonego naczynia, prawdopodobnie typu WXbA. Nr inw. 6260 (ryc. 22:2,2a).

²¹ Z Drawskiego Pomorskiego pochodzi fragm. naszyjnika o kolbowatych zakończeniach (nr inw. 6247). Informacja o nim pojawia się po raz pierwszy na łamach *Baltische Studien* (Walter 1911, 206), w tym samym numerze (NF XV) co wyniki badań A. Stubenraucha z 1910 r. Druga informacja pojawiła się w tym samym czasie w szczecińskim czasopiśmie *Monatsblätter* 25/2, 1911, 31). Według obydwu źródeł naszyjnik miał pochodzić z cmentarzyska, ale doniesienia te w żaden sposób nie nawiązują do wykopalisk A. Stubenraucha z 1910 r. Naszyjnik jest jeszcze później wzmiankowany u J. Kostrzewskiego (1919, 329, ryc. 53), który wątpił w jego pochodzenie z nekropoli, a także w pracy H.J. Eggersa i P.F. Starego (2001, 53–54, tabl. 163:13), gdzie z kolei został określony jako znalezisko luźne z cmentarzyska. Zabytek ten został pominięty przez M.D. Wołagiewicza (1967). Według wiadomości z *Monatsblätter* (25/2, 1911, 31) naszyjnik znaleziono w obrębie zwirowni właściciela cegielni w Drawsku, Keiperta. Miejsce to jest niemożliwe do zlokalizowania w obrębie dzisiejszego Drawskiego Pomorskiego. Ze względu na problematyczną przynależność tego fragm. naszyjnika do materiałów z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim w tym opracowaniu został on pominięty.

Uwagi: egz. ten był opatrzony karteczką z odręcznym pismem: *grób 17(p) M.Dr. 134 P.S. 3869* – pisownia oryginalna. Naczynie nie znalazło się w opracowaniu R. Wołągiewicza (1993).

6. Częściowo wtórnie przepalone naczynie typu WXIVA. Pow. zewn. gładka i nierówna. Barwa zewn. szara, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek ok. 0,5–0,6 cm, wys. 8 cm, śr. wylewu 11 cm, śr. brzuśca 11 cm, śr. dna 6 cm. Nr inw. 6261 (ryc. 22:3).

7. Częściowo wtórnie przepalone i rekonstruowane naczynie typu WXbA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. brunatna, wewn. pomarańczowobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,5 cm, wys. 10,5 cm, śr. wylewu 16 cm, śr. brzuśca 18 cm, śr. dna 5,5 cm. Nr inw. 6262 (ryc. 21:10).

8. Naczynie typu W. XIII C. Pow. zewn. gładka, miejscami szorstka i nierówna, szczególnie pod załomem brzuśca. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. brunatnoszara. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, wys. 10 cm, śr. wylewu 9,5 cm, śr. brzuśca 11,1 cm, śr. dna 6,6 cm. Nr inw. 6263 (ryc. 22:4)

Uwagi: w naczyniu znaleziono fiszkę z odręcznym pismem: *zbombardowane 17.VIII.1944*, która odnosi się do dywanowego nalotu alianckiego na Szczecin. Okaz ten nie znalazł się w typologii R. Wołągiewicza (1993).

8. Naczynie typu R.W. XVC wtórnie przepalone. Nr inw. 6264 (ryc. 22:5)

Uwagi: okaz nie zachował się (M.D. Wołągiewicz 1967, 29, tabl. XXVII:8).

9. Częściowo wtórnie przepalone naczynie typu WXIVA. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. szara, wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,4–0,6 cm, wys. 7,5 cm, śr. wylewu 9,5 cm, śr. brzuśca 9 cm, śr. dna 4,5 cm. Nr inw. 6265 (ryc. 22:6,6a).

Uwagi: w naczyniu znajdowały się trzy kartki z odręcznym pismem: *B. St. 15 (1911) tabl. I (6265); Przystawka; XVIII B*.

10. Naczynie typu WXIII C. Pow. zewn. nierówna, szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, wys. 6,5 cm, śr. wylewu 6 cm, śr. brzuśca 7 cm, śr. dna 5 cm. Nr inw. 6266 (ryc. 22:7,7a).

Uwagi: w jego wnętrzu znajdowała się kartka z odręczną notatką: *zbombardowane 17.VIII.1944*. Brak tego naczynia w klasyfikacji ceramiki kultury wielbarskiej R. Wołągiewicza (1993).

11. Część przydenna naczynia. Pow. zewn. gładka wokół dna, powyżej szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Gr. ścianek 0,5 cm, śr. dna 7 cm. Nr inw. 6267 (ryc. 23:1).

12. Fragm. przybrzeżny z wylewem typu S. 2.c/d. i uchem typu S.u-1.A.c. Pow. zewn. zniszczona, prawdopodobnie gładka. Barwa zewn. i wewn. pomarańczowobrunatna. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Nr inw. 6267 (ryc. 21:6).

13. Wtórnie przepalony fragm. przybrzeżny z wylewem typu St.2.f.(?) ze śladami ornamentu rytego. Nr inw. 6267 (ryc. 21:5).

14. Grot żel., krępy, w przekroju daszkowaty typu Ł.M/7 Dł. 13,5 cm, szer. maks. 2,7 cm. Nr inw. 6291 (ryc. 23:2).

Uwagi: brak tego egz. w zbiorach muzealnych. Wymiary za D. Bohnsackiem (1938, 136).

Znaleziska luźne z cmentarzyska (nr inw. MNS/A/6853: M.Dr. 223)

Zapinka br. typu A.III45. Dł. 6,6 cm, wys. kabłąka 3,4 cm (tabl. XXV:9).

Uwagi: brak wzmianek o tym zabytku w źródłach archiwalnych i literaturze.

Znaleziska luźne z cmentarzyska bez numeru inw.

1. Fragm. przybrzeżny naczynia z wylewem typu S.4.b(?), którego taśmowate ucho, z niewielkim zagłębieniem u górnej nasady stabilizującym chwyt, reprezentuje typ S.u-1.A.a. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. i wewn. brunata. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,6 cm, śr. wylewu 10–11 cm (ryc. 23:4).

2. Wtórnie przepalony fragm. przybrzeżny naczynia. Barwa zewn. i wewn. pomarańczowobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, śr. wylewu 8–9 cm (ryc. 23:5).

3. Fragm. naczynia prawdopodobnie typu S.VI.A., którego taśmowate ucho reprezentuje typ S.u-1.A.a. Pow. zewn. szorstka. Barwa zewn. brunatna, wewn. pomarańczowobrunatna. Domieszka gruboziarnista. Gr. ścianek 0,5–0,6 cm, śr. wylewu 10–11 cm (ryc. 23:6).

4. Fragm. przydenny naczynia. Pow. zewn. gładka. Barwa zewn. ciemnobrunatna, wewn. ciemnoszara. Domieszka drobno- i gruboziarnista. Gr. ścianek 0,8–0,7 cm, śr. dna 7–8 cm (ryc. 23:7).

Uwagi: brak wzmianek o tych zabytkach w archiwaliach, literaturze i w *Kartotece* H.J. Eggersa.

Znaleziska poza zespołami wg A. Dymaczewskiego (1961, 17): 25 naczyń, noż półksiężycowaty, noż sierpikowaty z prostym tordowanym trzpieniem i drugi z trzpieniem odgiętym ku dołowi, trzy zapinki wariantu K. M i N, klamra do pasa jednoczęściowa, klamra trzyczęściowa, miecz jednosieczny, trzy groty oszczepów, piłka żel., naszyjnik z walcowato zgrubiałymi końcami.

Uwagi: A. Dymaczewski (1961, 17) podaje za D. Bochnsackiem (1938, 38), że ww. zabytki pochodzą z *Kipertaschen Sandgrube*, a nie z cmentarzyska *Kettenberg*.

Znaleziska poza zespołami wg H.J. Eggersa i P.F. Starego (2001, 54): kilka naczyń ceramicznych (nr inw. 5944, 6105, 6147, 6247, 6257, 6258, 6260, 6261, 6263, 6266, 6267, 6291 i bez nr. inw.), dwie zapinki wariantu K. M/N/O, klamra trójczłonowa, naszyjnik z kolbowatymi końcami, miecz jednosieczny, nożyk sierpikowaty i piła. Znaleziska luźne z cmentarzyska: kilka naczyń ceramicznych, klamra jednoczłonowa, półokrągły noż, nożyk sierpikowaty i 3 groty włóczni.

Analiza materiału zabytkowego

Zapinki

Do zapinek typu K nawiązuje prawdopodobnie mocno skorodowana fibula o kolankowato wygiętym kabłąku pochodząca z grobu 50 (por. Rogalski 2010, 138) (ryc. 19:4,5), gdzie towarzyszyła zapince K.V. M-a (ryc. 19:3), klamrze

jednoczłonowej typu K. Ib z końcami odgiętymi w przeciwnych kierunkach (ryc. 19:2) i nożykowi sierpikowatemu (ryc. 19:6). Mogłoby to sugerować, że cały zespół został zdeponowany na przelomie faz A2/A3 (Bokiniec 2008, 47), czyli w momencie ekspansji kultury oksywskiej na Pomorze Środkowe (R. Wołągiewicz 1979; Machajewski 1981, 39; 1984, 34–35; 1999, 233–235; Rogalski 2010, 127–128). Znamy tylko dwa przypadki współwystępowania zapinek typu K.K i M, z cmentarzysk w Chełmnie, pow. loco (Bokiniec 2008, 58) i Rogowie, stan. 9, pow. białogardzki (Machajewski 2016a, 162, 172, tabl. XI/65, tam dalsza literatura). Sporadycznie zapinki typu K.M występują w zespołach o przejściowym charakterze z zabytkami nawiązującymi do stylistyki wczesnorzymskiej (Pietrzak 1997, 26, tabl. XLII/127A).

Grupa zapinek typu N liczy 3 egz. Udało się wydzielić odmianę K/V. N-a spośród znalezisk nr inw. 5944 (ryc. 20:3), odmianę K/V. N-b w domniamanym zespole grobowym nr inw. 6127 (ryc. 21:2) oraz bliżej nieokreśloną zapinkę typu K. N z grobu 24 (ryc. 13:2). Ten ostatni egzemplarz został zaliczony przez D. Bohnsacka do typu o pogrubionej główce (Bohnsack 1938: 131, zest. 10), choć w żadnych źródłach nie ma informacji na temat przekroju kabłąka, którego kształt jest kluczowy w dalszych analizach chronologicznych. Niewielki zbiór zapinek typu K.N z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim potwierdza ogólne duże zróżnicowanie morfologiczne tych form, co przekłada się na chronologię (Völling 1994, 200–206). Egzemplarze o drucikowatym przekroju kabłąka (wariant K/V. N-a) wydają się być nieco wcześniejsze i mogą występować wraz przeżywającymi się w fazie A3 zapinkami typowymi dla fazy A2, na co wskazuje zespół znalezisk z grobu 121 w Podwiesku, stan. 2, pow. chełmiński (Bokiniec 2005, 32, tabl. XLVIII/121:4). Taka sytuacja trwa do momentu upowszechnienia się zapinek typu M (Bokiniec 2008, 50). Zapinki o pogrubionym kabłąku wg D. Bohnsacka wyraźnie odcinają się od zapinek wariantu K/V. N-a, które wraz z egzemplarzami drucikowatymi uznawane są przez Thomasa Völlinga (1994) jako właśnie wariant N-a. Urszula Margos, korzystając z założeń klasyfikacji obu autorów, wydzieliła odmianę N-aII (Stąporek, Margos 2002, 81, przyp. 1), która nie przyjęła się w późniejszej literaturze. Analizując wykresy stworzone na podstawie kilkuset zespołów z Pomorza z MOPR i wczesnego OWR autorstwa Marcina Stąporka i U. Margos można odnieść wrażenie, że zapinki wariantu N-aII datowane są między horyzontem wariantu K/V. N-a i K/V. N-b wyznaczając młodszy horyzont fazy A3, który poprzedza rozpowszechnienie się elementów wczesnorzymskich (Stąporek, Margos 2002, 90, ryc. 7 i 8). Egzemplarze o kabłąku, daszkowatym, rombowlatym (wariant N-b) są wyraźnie późniejsze i nierzadko przeżywają się jeszcze w okresie wczesnorzymskim na Pomorzu i ziemi chełmińskiej (R. Wołągiewicz 1965, 220–221; Völling 1994, 199–200, ryc. 26), czego przykładem może być grób 106 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, pow. gdański, (Pietrzak 1997, 24, tabl. XXXIV/106:1,2) oraz grób 307 z Podwieska (Bokiniec 2005, 61, tabl. CVI/306:2,3).

Do zapinek II grupy wg Almgrena należy okaz z grobów 5 (ryc. 10:8) i 9 (ryc. 11:6). Są to typy 41, które J. Schuster zaliczył do odmiany I, charakteryzującej się równoległymi brzegami kabłąka, choć ich główki są trapezoidalne, co z kolei wskazuje na zapożyczenie cech stylistycznych od odmiany X (Schuster 2006a, 103–105, ryc. 3). Odmianę I zapinek A.II41 wg Schustera uznaje się za wyrób typowy dla kultury wielbarskiej na jej zachodnich rubieżach (Eggers, Stary 2001, 118, 123, tabl. 304:5, 329:9, 336:1; R. Wołągiewicz 1977, ryc. 7:1,2; 1995, 31, tabl. XXVI/249:1; Machajewski 2013, 25–26, tabl. XXIII:1,2), a ich pojawianie się na terenach nad- i zaodrzańskich należy łączyć z wpływami pośrednimi lub bezpośrednimi na Pomorze Zaodrzańskie i Rugię (Schuster 2006a, 110–113, ryc. 13; Mączyńska 2006, 165, ryc. 5). Zapinki typu A.II41 wg Almgrena należą do wyznaczników faz B2c–B2/C1–C1a (Machajewski 2006b, 39).

Fibule III grupy serii głównej reprezentuje typ A.III45 wykonany z brązu (ryc. 23:3). Brązowe zapinki oczkowate omawianego typu są spotykane na całym obszarze *Barbaricum* oraz w prowincjach nad Renem – część z nich mogła być produkowana w warsztatach na pograniczu rzymsko-germańskim (Kunow 1998, 106–111, ryc. 6). Według klasyfikacji E. Rihi dotyczącej prowincjonalnorzymskich form A.III45 drawski okaz można zakwalifikować do wariantu 2.3.2 z przewierconymi otworami, bocznymi guzkami na główce i w pełni uformowanym pierścieniem na kabłąku (Riha 1979, 69, tabl. VII:193–209), wg Eduarda Droberjara jest to typ A.45b z masywną główką o podniesionych brzegach (Droberjar 1999, 74; Mączyńska 2004, 211–212). Zapinki te – wraz z innymi fibulami grupy III serii głównej, zapinkami silnie profilowanymi typu A.IV67–68 oraz A.IV74–73 – są wyznacznikami fazy B1 na Pomorzu (R. Wołągiewicz 1968, 171, diagram 1; 1981a, 166, tabl. XXIII:1–5; Tuszyńska 1999, 371). Według ustaleń R. Wołągiewicza (1966, 240–242) i Henryka Machajewskiego (2006b, 37) zapinki typu A.45–46 – rzadko spotykane na Pomorzu Zachodnim i Środkowym, a częściej nad dolną Wisłą (Mączyńska 2004: 212, mapa 1; 2011, 23, ryc. 7) – występują już w fazie przejściowej między MOPR a wczesnym OWR, która częściowo zazębia się ze stadium B1a, gdy w dorzecze Regi i Drawy docierają przedmioty związane z „czeską” i „słowacką” falą importów. Niemniej jednak okaz pochodzący z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim reprezentuje formę późniejszą, datowaną na fazę B1b (Mączyńska 2004: 212; 2011, 24).

Kolejnymi zapinkami grupy III serii głównej Almgrena są trzy okazy pochodzące z grobu szkieletowego IV (ryc. 6:9–11). Są to zapinki typu A.III52, które odpowiadają typowi IV serii A wg Jamki (1964, 56 n.). Fibule A.III51–53, tak jak wspomniane wyżej zapinki A.III45, również mogły być produkowane w warsztatach przyłimesowych, o czym świadczy duża ich liczba w typowo prowincjonalnorzymskich kontekstach kulturowych (Kunow 1998, 106–111, ryc. 5, 6).

Fibule tego typu występują na Pomorzu Środkowym od fazy B1b do B2a, kiedy przeżywają się jeszcze tradycje MOPR (Machajewski 2006b, 37; 2013:40). Z taką sytuacją mamy właśnie do czynienia w przypadku grobu IV, w którym oprócz zapinek i paciorków wystąpił jeszcze żelazny nożyk sierpikowaty typu Kostrzewski Ia. Dzięki większej liczbie tych zapinek (14 egz.) na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Ulkowych, stan. 1, pow. gdański Małgorzaty Tuszyńskiej udało się na ich podstawie wyznaczyć stadium B1c (Tuszyńska 2005, 46).

Ostatnią grupą zapinek oczkowatych są fibule pochodzące z grobu szkieletowego III (ryc. 6:6,7). Są to typy A.III59 i A.III60, które należą do tzw. serii pruskiej charakteryzującej się oczkami wybitymi na nóżce i odpowiadają kolejno typowi II i IV serii B wg Jamki (1964, 56 n.). Zapinka A.III59 reprezentuje wariant a wg Pfeiffer-Frohnert za sprawą bocznych wypustek na główce i zgrubienia na kabłąku (Pfeiffer-Frohnert 1998, 129). Są jednym z kilku typów wyznaczników chronologicznych, które pojawiły się na Pomorzu wraz z nurtem „kwadzkiem” na przełomie fazy B1b i B2a (R. Wołągiewicz 1968, 171, diagram 1; 1993, 24, wykaz 1, ryc. 1; Machajewski 2006b, 37–38). Zapinki serii pruskiej występują na całym obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, ale ze względu na duże liczbę późniejszych form A.III59–61 w rejonie ujścia Wisły, Pojezierza Mazurskiego i Sambii oraz we wschodniej strefie kultury przeworskiej wydaje się, że to właśnie tam mogły być produkowane (Almgren 1923, 29–33; Pfeiffer-Frohnert 1998, ryc. 1; Andrzejowski 2001, ryc. 2; Mączyńska 2004, 214–215, zestawienie. 3, mapa 3).

Dzięki *Kartotece* M. Jahna znamy (por. M.D. Wołągiewicz 1967, 27) żelazną zapinkę skatalogowaną wraz z grupą znalezisk ze zniszczonych grobów nr inw. 5944 (ryc. 20:6). Z dość schematycznego rysunku (przy niezachowanej główce fibuli) jesteśmy w stanie odczytać, że być może jest to fragment zapinki oczkowatej serii głównej z wyraźnym guzkiem/grzebykiem na kabłąku, z długą pełną pochewką. Z uwagi na surowiec, z jakiego została wykonana (żelazo), sądzić należy, że byłoby to lokalne naśladownictwo zapinki oczkowatej serii głównej. Tezę potwierdza brak znalezisk tego typu z terenów *Barbaricum*. Z drugiej strony, bardzo zbliżone cechy mają smukłe odmiany zapinek kapturkowych typu A.II38 (Mączyńska 2006, 161–163) lub 42 (Olędzki 1998, 80–81), których występowanie przypada na fazę B2. Również w tym przypadku mielibyśmy do czynienia ze znaleziskiem szczególnym, ponieważ zapinki tych typów są najczęściej wykonane z brązu. Na wyjątkowość wpływałoby też miejsce znalezienia. Smukłe zapinki A.II38 i A.II42 najczęściej spotykane są nad dolną Wisłą, na Pojezierzu Krajeńskim i Kaszubskim, nie przekraczając na zachód linii rzeki Brdy i Wieprzy (Olędzki 1998, ryc. 18; Mączyńska 2006, ryc. 3).

Zapinki grupy IV Almgrena, okazy silnie profilowane serii głównej, znane są łącznie w czterech egzemplarzach. Jedna fibula typu A.IV67 pochodzi z grobu

ciałopalnego 51 (ryc. 19:8), a dwie fibule typu A.IV68 z grobów szkieletowych VII (ryc. 7:1) i X (ryc. 7:36) oraz ze zbioru znalezisk luźnych nr inw. 5944 (ryc. 20:5). Z dużą dozą prawdopodobieństwa zapinka z grobu 51 może należeć do typu A.IV67a wg Demetza (Demetz 1998, 140, ryc. 2; 1999, 261, mapa 41) z uwagi na wyraźnie zaokrągloną główkę oraz potrójny pierścień umieszczony na kabłąku w pewnej odległości od główki. Fibule A.IV67 występujące w towarzystwie materiałów z MOPR są jednym z wyznaczników fazy przejściowej A3/B1 na Pomorzu Środkowym (Machajewski 2006b, 37). W przypadku grobu 51 z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim zapinka tego typu wystąpiła w towarzystwie wielbarskiego naczynia typu W. XVC a (ryc. 19:7,7a), co powinno wskazywać na początek OWR. Z drugiej jednak strony, forma tego naczynia jest dość prosta i przypomina niektóre kubki kultury oksywijskiej (por. Strobin 2011, 80). Z kolei fibule typu A.IV68, będące zbarbaryzowaną i uproszczoną postacią typu A.IV67, są nieco późniejsze i występują w zespołach grobowych z Pomorza Środkowego datowanych na fazę B1b, kiedy upowszechnił się strój z ozdobami prowincjonalnorzymskimi (Machajewski 2006b, 37).

Zapinki V grupy Almgrena z grzebykami na kabłąku wystąpiły ośmiokrotnie w czterech grobach (IX, 2, 4, 6). Serię 1. grupy V Almgrena reprezentują dwa okazy z grobu ciałopalnego 6 (ryc. 10:9–10a). Grzebyki pierwszej z nich są zdobione na brzegach podłużnymi liniami rytmami, a sprężynka schowana jest w tulejkę, co wskazuje na typ A.V96 (ryc. 10:9). Druga, zachowana fragmentarycznie, miała wypukły kabłąk zwężający się przy nóżce oraz nie miała cylindra na sprężynę, co może wskazywać na typ mieszany A.V95/96 (ryc. 10:10,10a). Powyższe cechy wskazują na wariant drugi serii 1. grupy V wg Hauptmanna (Hauptmann 1998, 160–164, ryc. 1:3, 4:4 i 8). Zapinki tego typu wg Machajewskiego datowane są już na fazy B2c i B2/C1–C1a na Pomorzu (Machajewski 2006b, 39, ryc. 1,2; por. także Godłowski 1977, 16; R. Wołągiewicz 1993, 24).

Cztery zapinki typu A.V124 znamy z trzech grobów (ryc. 7:5,5a; 9:3–4 i 10:2). Zapinki grupy V serii 8 tworzą bardzo zróżnicowaną wewnętrzną grupę. Srebrny okaz z grobu szkieletowego IX (ryc. 7:5,5a) można powiązać z wariantem 5a wg Machajewskiego, który charakteryzuje się bogatym zdobnictwem w stylu tzw. „baroku wielbarskiego” (Machajewski 1998, 189, ryc. 2:23–25). Do odmiany 5b wg tego badacza zaliczyć należy dwie zapinki A.V124 z grobu 2 (ryc. 9:3,4). Jedna z nich ma dwie sprężynki umieszczone na ośkach zakończonych guzkami (ryc. 9:3–3b). Podobną konstrukcją charakteryzują się zapinki grzebykowe serii 8 z okolic Suchania, pow. stargardzki, w rejonie doliny Iny (Górska-Maciałowicz 2011, 56–57, ryc. 11:5 i 15:2) oraz z kurhanu 15 z Węsiorów, pow. kartuski (Kmieciński, Blombergowa, Walenta 1966, ryc. XLI:6). Zapinki odmiany 5 datowane są na fazę B2b, ale głównie na fazę

B2/C1 na Pomorzu, w północnej Meklemburgii oraz na północnym Mazowszu (Machajewski 1998, 189, 192, ryc. 26–29).

Brązowa fibula A.V124 z grobu ciałopalnego 4 (ryc. 10:2) reprezentuje formę 3b, fibul najczęściej wykonywanych z żelaza, choć są też znane egzemplarze brązowe. Zapinka ta reprezentuje okaz bardziej smukły, o słabo wykształconym grzebyku. H. Machajewski datuje formę 3b od fazy B2b do B2/C1, jednak egzemplarze smuklejsze należą do wariantów wcześniejszych (Machajewski 1998, 188, 191, ryc. 2:16). Dwa takie okazy wystąpiły na cmentarzysku w Linowie, stan. 6, pow. grudziądzki, w obiektach 7A i 17 (Kurzyńska 2015, 20, 22–23, tabl. II/7A:3 i IV/17:3).

Dwie ostatnie zapinki A.V128 należące do grupy zaginionych pochodzą z grobu szkieletowego IX (ryc. 7:6). Były to okazy z brązu, których kabłąk zdobiony był rzędami nakłuć, a na grzebyku umieszczone były dwa skręcone spiralnie srebrne druciki imitujące filigran – pomiędzy nimi znajdowała się aplikacja w postaci złotej folii z ornamentem warkoczowym. Na podstawie zachowanych informacji można zaklasyfikować omawiany okaz do formy 6 wg Machajewskiego (Machajewski 1998, 189, 192, ryc. 2:30–32). Zapinki tej odmiany charakteryzują się bogatym zdobnictwem w postaci filigranu, granulacji i aplikacji z metali szlachetnych. Niemal identyczne dwie złote blaszki pochodzą ze stanowiska w Lubieszewie, pow. gryficki – *Lübsow/Tunnehult 2* (Schuster 2006b, 166–169, ryc. 6). Fibule A.V128 datowane są od fazy B2c do B2/C1, ale znane są też z młodszych faz OWR (Grabarczyk 1983, 25–26; Machajewski 1998, 189, 192).

Klamry do pasa

Na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim znaleziono trzy klamry²²: w grobie 26 (ryc. 13:5), 50 (ryc. 19:2) i domniemanym zespole grobowym nr inw. 6127 (ryc. 21:1). Do klamer jednoczęściowych taśmowatych wg Kostrzewskiego zaliczono dwa okazy pochodzące z grobów 26 oraz 50. Reprezentują one dokładnie typ K. Ib bądź należą do grupy Wil.IV, która charakteryzuje się końcami odgiętymi w przeciwnych kierunkach (Kostrzewski 1919, 49). Obecność ornamentu rytego na krawędzi klamry z grobu 26 wskazuje na typ Wil.IV.B (Wiloch 1995, 14). Wydaje się, że klamry te są formami charakterystycznymi jedynie dla kultury oksywskiej i poza jej obszarami spotykane są niezwykle rzadko. W największej liczbie znamy je z późnego odcinka fazy A2, kiedy towarzyszą im zapinki typu Kostrzewski K, D/E, G/H, z kolei z fazy A3 jest ich niewiele (Bokiniec 2008, 58–59, tam dalsza literatura). W grobie 50 oprócz omawianej

²² D. Bohnsack (1938, zest. 15) wymienia kolejną żelazną klamrę taśmowatą o brzegach zagiętych do góry i o końcach zagiętych w różne strony w towarzystwie zapinki typu Kostrzewski O, nie podając numeru grobu.

kłamry znaleziono trzy zapinki, w tym jedną zbliżoną do typu Völling M-a oraz prawdopodobnie zapinkę typu K – obie wskazują na wczesny odcinek fazy A3, bądź jej przełom z fazą A2. Analogiczne do okazów drawskich egzemplarze znaleźć można na różnych cmentarzyskach kultury oksywskiej, np. Wygoda, pow. białogardzki, grób 57 (Machajewski 2001, 18, tabl. IX/57:5), Rumia, pow. wejherowski, grób 242 (Pietrzak 1987, 61, tabl. LXXXV/242:a) oraz Podwiesiek, grób 52 (Bokiniec 2005, 22, tabl. XXIII/52:4).

Grupę klamer trójczłonowych typu K.III reprezentuje egzemplarz z domniemanego grobu nr inw. 6127 (ryc. 21:1). Jest ona wykonana z taśmy żelaznej, brzegi są podniesione, podkreślone przez rowki tuż przy zagięciu. Ma także umieszczone centralnie żeberko biegnące przez całą zachowaną długość. Klamra zachowana jest fragmentarycznie, brakuje łącznika oraz krótszego ramienia. R. Wiloch zaliczyła okaz drawski do grupy XII, które wyróżniają się prostokątną formą łącznika, ale w tym przypadku forma samego łącznika nie jest znana²³.

Z terenów objętych osadnictwem kultury oksywskiej znamy 44 kłamry trójczłonowe różnych typów (Wiloch 1995, 21–22), co stanowi dużo większy zbiór tej kategorii zabyków niż na obszarze kultury przeworskiej czy jastorfskiej. Można je datować już od fazy A1 za pomocą zapinek stopniowatych, zapinek z kulkami i brązową koszulką oraz szpilami skrzydełkowatymi, które mają bardzo wczesną chronologię. Ze względu na współwystępowanie tych ozdób wydaje się, że miejscem pochodzenia żelaznych klamer trójczłonowych jest rejon ujścia Odry (Bokiniec 2008, 73–74). Problematiczne jest natomiast datowanie klamer trójczłonowych typu Wil.XII. Z MOPR tylko okaz drawski z domniemanego grobu nr inw. 6127 wskazuje na fazę A3, ponieważ współwystępuje z fibulą typu K.N. Najpóźniejsze kłamry trójczłonowe tego typu pochodzą z Prądna, pow. myśliborski oraz Parsęcka, pow. szczecinecki, które dzięki zapinkom grupy A.II i A.IV datowane są na starszą fazę wczesnego OWR (Wiloch 1995, 21). Innym przykładem żelaznej klamry trójczłonowej typu Kostrzewski III/Wiloch XII może być okaz z fazy A2 z Nowego Targu, pow. sztumski, obiekt 236 (Fudziński, Fudzińska 2013, 71–72, tabl. XXXVI/236:1), czy z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 2, która datowana jest na A2–A3 (Pietrzak 1997, 12, tabl. I/2:1).

Ostatnim znaleziskiem klamry do pasa jest fragment wykonany z brązu z grobu 48 (ryc. 18:6). Zachowana część ma zagięty do wewnątrz nadtopiony element, który pierwotnie mógł być hakiem. Klamra ma też podłużne żeberko biegnące środkiem i podniesione brzegi, których zagięcia zdobione są pojedynczymi rzędami drobnych nakłuć. Omawiany przedmiot może być fragmentem klamry jednoczłonowej typu K.Ib, lecz jej hak, pierwotnie wygięty do zewnątrz,

²³ W katalogu swojej pracy autorka odnosi tę grupę do klamer typu K.II, które są kłamrami zawiaskowymi, mimo że wcześniej wyraźnie podkreśla, iż jest to grupa klamer trzyczęściowych (Wiloch 1995, 54). Zapewne jest to błąd edytorski.

w wyniku działania wysokiej temperatury na stosie ciałopalnym został nadtopiony i wygięty do wewnątrz. Cechą charakterystyczną tych klamer jest właśnie żebrowanie oraz obecność tarczki na zewnętrznym końcu (Kostrzewski 1919, 48, ryc. 35). Odpowiadają one jednoczęściowym brązowym okazom taśmowatym typu Wil.VII, które można datować na fazę A2 (Wiloch 1995, 17).

Być może w tym przypadku mamy do czynienia z fragmentem klamry trójczłonowej grupy Kostrzewski III, w której nie zachowało się ogniwko łączące oraz krótsze ramię (Kostrzewski 1919, 55). D. Bohnsack stwierdza jednoznacznie, że obecność podłużnego żeberka jest cechą dystynktywną klamer trzyczęściowych (Bohnsack 1938, 29), których bogata ornamentyka wskazywać może na inspiracje sztuką celtycką (Bokiniec 2008, 75). Okaz z Drawska ma jedynie punktowe nakłucia, a zatem może odpowiadać trzyczęściowym kłamrom wykonanym z taśmy brązowej typu Wil.XIV oraz K.IIIc (Kostrzewski 1919, 57–62; Bokiniec 2008, 74–76). Według ustaleń R. Wiloch z obszaru kultury oksywskiej znamy 40 sztuk brązowych klamer trójczłonowych różnych odmian (Wiloch 1995, 23–24). Ich datowanie zasadniczo opiera się na współwystępowaniu z zapinkami typu Kostrzewski C, D, E, K, ale przede wszystkim G oraz sporadycznie M, N i O, a więc wskazuje na okres od fazy A2 do A3/B1. Najwcześniejszą trójczłonową klamrę brązową w kulturze oksywskiej, datowaną na fazę A1, znamy z Podwieska, grób 119, gdzie wystąpiła z zapinką typu A (Bokiniec 2005, 32, tabl. L/119:7). Najpóźniejsze natomiast, przeżywające się na początku wczesnego OWR, mogą być okazy z Lubowidza, pow. lęborski, grób 280 (R. Wołągiewicz 1995, 34, XXXII:6), Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, groby 112 i 484 (Pietrzak 1997, 24, 68, tabl. XXXVI/112:3; CXLII/484:19) i Prądna, pow. myśliborski, grób 24b (Hauptmann 2002, tabl. 6; por. też Schuster 2010, 148–151, ryc. 62).

Interesującym znaleziskiem jest żelazna klamra hakowa znaleziona w grobie szkieletowym II (ryc. 7:3). Do haka prawdopodobnie przywarło kółko brązowe stanowiące zapięcie drugiego końca pasa. Z tego samego surowca wykonane są również nity mocujące klamrę do skórzanego rzemienia. Prostokątna skuwka jest częściowo pokryta fragmentem zmineralizowanej, prawdopodobnie wełnianej tkaniny (Maik 2012, 23–24, ryc. 14). R. Madyda-Legutko jedynie dla okazji drawskiego wyróżniła wariant e w obrębie typu pierwszego, tzw. typu Hornbek (1990, 160, ryc. 2:8). Ta nieliczna grupa klamer do pasa jest wytworem typowo północnogermańskim, o wyraźnej tradycji przedrzymskiej, choć ma całkiem odmienną formę zapięcia (por. Madyda-Legutko 1990, 164, tam dalsza literatura; Becker 1993, 5–14, ryc. 3; Stąporek 2007, 199–205; Schuster 2010, 147). W okresie rzymskim zrezygnowano z używania długich i skomplikowanych form na rzecz znacznie prostszych, prostokątnych skuwek zakończonych hakiem, z których część zahaczana była o metalowe kółko znajdujące się na drugim końcu pasa (Madyda-Legutko 1990, ryc. 5). W MOPR klamry do pasa

były wyznacznikiem kobiecego modelu wyposażenia grobowego. Od OWR klamry pojawiają się również w grobach mężczyzn²⁴. Chronologia klamer typu Hornbek mieści się w okresie B1/B2a, przy czym najwcześniejsze okazy znane są z obszarów nadłabskich, Meklemburgii i Pomorza Zachodniego, w fazie B2 ich występowanie ogranicza się do Pomorza (Schuster 2010, 148). Biorąc pod uwagę pozostałe elementy inwentarza grobu II oraz surowiec, z jakiego zostały wykonane, chronologię drawskiej klamry z grobu II należy określić na fazę B1 (M.D. Wołągiewicz 1967, 38–39; Madyda-Legutko 1990, 164; Gładysz 1998, 41, tabela 1, mapa 2; Schuster 2010, 148). Podobnie datowane są tego typu znaleziska z cmentarzysk nadodrzańskich w Prądnie, Żeliszawcu, pow. gryfiński, Lubieszwie i stan. Sandberg 1, grób I/1908 (Schuster 2010, 148–168, tabl. 56:2) oraz z grobu 73 z Lubieszewa, stan. 1, pow. gryficki (R. Wołągiewicz 1997, 21, tabl. VIII/73:f). Nieco późniejszą chronologię, początek fazy B2, mają klamry z Grzybnicy, pow. koszaliński, grób 1 (Habuła, R. Wołągiewicz 2001, 18, XVII/1:3) oraz Gostkowa, pow. bytowski, grób 187 (R. Wołągiewicz 1981, tabl. XXIII:12).

Sprzączki do pasa

Sprzączki do pasa wystąpiły w trzech zespołach grobowych. Wszystkie są wykonane z brązu i należą do jednodzielnych form grupy M-L.D (Madyda-Legutko 1986, 24–37, 140, tabl. 7–10). Egzemplarze z grobu ciepłopalnego 8 (ryc. 10:11) oraz grobu szkieletowego IX (ryc. 7:4,4a) należą do typu M-L.D1. W kulturze wielbarskiej sprzączki te mają bardzo rozległą chronologię obejmującą cały okres rzymski, przy czym formy żelazne są wcześniejsze – faza B1b–B2a, a egzemplarze wykonane z brązu pojawiają się od fazy B2b (Skorupka 2001, 142; Machajewski 2013, 45). Znane są ponadto pojedyncze egzemplarze żelazne pochodzące z cmentarzysk kultury oksywskiej w Chełmnie, grób 177 (Madyda-Legutko 1986, 25) oraz w Nowych Dobrach, pow. chełmiński, grób 16/1905 (Bokinić 2008, 80, 302, tabl. XXVIII/16[1905]).

Drawska sprzączka typu M-L.D1 nie współwystępowała z przedmiotami będącymi wyznacznikami chronologicznymi, ale biorąc pod uwagę surowiec, z jakiego została wykonana, oraz analogiczne egzemplarze z Linowa, grób 17 (Kurzyńska 2015, 22–23, 71, tabl. IV:4), Kowalewka pow. obornicki, groby 197, 223, 282 (Skorupka 2001, 59–60, tabl. 60/197:1; 65, tabl. 68/223:2; 78, tabl. 85/282:3), Gronowa, pow. drawski, kh. 4 gr.1, kh. 16 gr. 1, kh. 18 gr. 2 (Machajewski 2013, 20–21, tabl. V:1; 26–27, tabl. XXVI:1; 28, tabl. XXX:1; 30),

²⁴ Analiza antropologiczna czaszki z grobu II w Drawsku Pomorskim wykazała, że należała ona do kobiety w wieku 20–30 lat (por. artykuł M. Dzierlińskiej w tym tomie). Mając na uwadze możliwość przemieszania materiałów, danych tych nie można jednak traktować bezkrytycznie.

chronologia grobu 8 z Drawska Pomorskiego mieści się między B2b a B2/C1. Nieco późniejsze datowanie należy przypisać sprzączce typu M-L.D1 z grobu szkieletowego IX. Opiera się ono na współwystępowaniu z dwoma fibulami typu A.V128 datowanymi od fazy B2c do B2/C1–C1a.

Ostatnia sprzączka, z grobu 2 (ryc. 9:5), należy do typu M-L.D11, który charakteryzuje się półkolistą, płaską ramą. Ten typ sprzączek, tak jak typ M-L.D1, należy do najliczniejszych w grupie D, a jego chronologia oscyluje między fazami B2 i C2 (Madyda-Legutko 1986, 27–28, tabl. 8). Sprzączkę drawską można datować na fazy B2b–B2/C1 ze względu na obecność w wyposażeniu grobu 2 dwóch zapinek brązowych typu A.V124 w odmianie 5b wg Machajewskiego (Machajewski 2006b, 39–40, por. także 1998, 189, 192, ryc. 26–29). Na fazę B2b datowane są groby 79 i 145 z Kowalewka, a z fazy B2/C1 pochodzi okaz takiej samej sprzączki z Gronowa, kh. 22 gr. 4 (Machajewski 2013, 30, tabl. XXXIX–XL:7).

Kółka żelazne

W grobie szkieletowym VII wraz z krzesakiem znaleziono dwa kółka żelazne (ryc. 7:2). Tylko jedno z nich zachowało się do dzisiaj. Wykonane jest z cienkiej, szerokiej sztabki o przekroju trapezowatym, która została wygięta w pierścień. M.D. Wołągiewicz (1967, 39) uważa, że kółka te należy wiązać z elementami garnituru pasa (por. także Jahn 1916, 29–30; Kostrzewski 1919, 62–64; Gładysz 1999, tab. I; Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 19, 40, tabl. XVI/2:1). Rozwijając tę myśl, można zaproponować dwie możliwe interpretacje funkcji. Jeśli były to kółka swobodnie wiszące, mocowane do pasa jedynie skórzanym rzemieniem, mogły służyć do troczenia sakiewki z podręcznym wyposażeniem²⁵. Mogły też stanowić rodzaj zapięcia, zastępując sprzączkę lub klamrę, np. paska zaciskanego za pomocą metalowych kółek umieszczonych na jednym końcu w niewielkiej odległości od siebie (Bochnak 2005, 56, przyp. 22). Sposób zamykania polega na: 1 – przeciągnięciu końcówki paska przez oba kółeczka (podobnie jak w przypadku zwykłej sprzączki); 2 – ponownym przeciągnięciu tej samej końcówki pomiędzy kółkami; 3 – przewleczeniu końcówki tylko przez jedno kółko; 4 – zaciśnięciu. Taki rodzaj zapinania pasa znany jest z grobów kobiecych datowanych od OWR do wczesnych faz wędrówek ludów na terenie Czech, dorzecza środkowej Łaby, Szlezewiku-Holsztynu i Meklemburgii (Madyda-Legutko 1984, 111, 113, ryc. 9:13), a także wśród plemion sarmackich (Prochowicz, Rakowski 2013, 199, tam dalsza literatura). Kółka metalowe występujące bez jednoznacz-

²⁵ Analogiczne zastosowanie miały też kabłączki U-kształtne (Madyda 1977, 390, tabl. VIII:9; 1984, ryc. 3:4; por. też Madyda-Legutko 1984, 99; Ilkjaer 1993, 355; Kurzyńska 2015, 39–40, 73–74, tabl. XXX i XXXI).

nych śladów pasa są uznawane za płacidła, amulety, ozdoby lub elementy szkatulek i puzderek. Z uwagi na fakt występowania samych elementów żelaznych Monika Gładysz datuje grób I od fazy B1 do B2a (Gładysz 1998, tab. I).

Bransolety

Parę bransolet brązowych sztabkowatych typu 73–75 wg Blumego znaleziono w grobie ciałopalnym 3 (ryc. 8–10). Należą one do najstarszych ozdób tego typu w kulturze wielbarskiej, występujących we wczesnym OWR (Blume 1912, 62, ryc. 73–75; Grabarczyk 1983, 17). Bransolety sztabkowane znaleziono w grobie 280 z Lubowidza wraz z przedmiotami wskazującymi na fazę B1, w tym kłamarą trójczłonową, oraz w obiekcie 419B z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (R. Wołągiewicz 1995, 34, tabl. XXXII/280; Pietrzak 1998, 61, tabl. CXXVII/419B). Na fazę B2b datowane są analogiczne znaleziska z Kowalewka (Skorupka 2001, 148–149), Ulkowych (Tuszyńska 2005, 51) i Linowa (Kurzyńska 2015, 75). Najmłodsze (faza B2c) bransolety sztabkowane pochodzą z Grzybnicy, z grobu 10 (Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 20, 37–38, tabl. XXIII–XXIV/10:4) i Lubowidza, groby 2 i 77 (R. Wołągiewicz 1995, 13, tabl. II/2:3–4; 20, tabl. XIII/77:4,5; 40). Dla bransolet z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim nie można ustalić ściślejszej chronologii z powodu braku lepszych wyznaczników chronologicznych.

Obecność bransolet na Pomorzu nie jest zjawiskiem nowym, ale raczej unikatowym w MOPR (Kostrzewski 1919, 68; Bochnsack 1938, 39–40). Z tego okresu znamy zaledwie 18–20 egzemplarzy. Bransolety kultury oksywskiej wykonane są najczęściej z brązu i żelaza. Reprezentują typy 71 i 72 wg Blumego (Blume 1912, 60–61, ryc. 71 i 72). Najwięcej okazów pochodzi ze schyłkowej fazy MOPR z rejonu Dolnej Wisły i Pomorza Gdańskiego (Dąbrowska 2005, 79–80, mapa 1; Bokinić 2008, 83–84). Tak późne występowanie bransolet na Pomorzu może stanowić początek intensyfikacji rozwoju tych ozdób w kulturze wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1981, tabl. XXIII; Dąbrowska 2005, 80–81, tam dalsza literatura).

Bransolety w grobach kultury wielbarskiej, ale też oksywskiej i przeworskiej, są archeologicznymi wyznacznikami płci żeńskiej oraz prestiżu osoby pochowanej (okazy z metali szlachetnych) (Dąbrowska 2005, 81–83; Skóra 2015, 89, tam dalsza literatura). Potwierdzają to spostrzeżenia K. Skóry, która na podstawie wyników badań antropologicznych wykazała, że bransolety występowały głównie w grobach kobiet i sporadycznie w pochówkach określonych antropologicznie jako męskie. W takich przypadkach interpretowane są jako dar grobowy. Należy również mieć na uwadze fakt, że analiza antropologiczna osobników wyposażonych w bransolety może być obarczona błędem, ponieważ

większość zmarła w wieku *maturus*, a stadium to charakteryzuje obecność zmian degeneracyjnych i zwyrodnieniowych kośćca, które utrudniają lub nawet uniemożliwiają rzetelną analizę antropologiczną (Skóra 2015, 91, tab. 27).

Do wyjątkowych należy również obecność bransolet w grobach dzieci i młodzieży zmarłych w wieku *infans I*, *infans II* oraz *juvenis*. Zwyczaj ten uważa się za symboliczne włączenie dziecka do świata dorosłych (Skóra 2012, 141–146; 2014, 212–14; 2015, 70–84, tab. 24). Średnice drawskich bransolet, wynoszące ok. 6 cm, wyraźnie wskazują, że wykonywane były dla osób dorosłych. Wielkość ta odpowiada rozmiarom bransolet z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10. Dolna granica średnic bransolet dla osób dorosłych wynosiła 5 cm (Skóra 2014, 216, ryc. 5).

Klamerki esowate

Na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim w grobach 2 (ryc. 9:1,1a) i 10 (ryc. 10:15) znaleziono dwie srebrne klamerki esowate należące do grupy B wg von Müllera we wzorze B–3 wg Kokowskiego. Grupę tę cechuje bogata ornamentyka w postaci zwielokrotnionych gron na końcach i zgrubienia w środkowej części kabłąka, który niejednokrotnie był dekorowany drucikiem perełkowanym. Ze względu na wypłaszczenie w środkowej części kabłąka klamerka z grobu 10 może nawiązywać do klamerki z kapsułką wg Kokowskiego (1995, 17, ryc. 7b), natomiast okaz z grobu 2 w klasyfikacji T. Skorupki odpowiada klamerkom o jednoczęściowym kabłąku, które datowane są na podstawie materiałów z cmentarzyska w Kowalewku na B2c–B2/C1. Klamerkę z grobu 10 należałoby umieścić wśród form o kabłąku wieloczęściowym, jakie na nekropolach w Kowalewku (Skorupka 2001, 153, przyp. 14, 203–204, ryc. 11, tab. 8) i Gronowie (Machajewski 2013, 25–27, 30, 48, tabl. XXI:6, XXVI:5, XXIII:6 i XXXIX:8) datowane są na fazę B2/C1. Nierzadko ozdoby te współwystępują z materiałami o stylistyce późnorzymskiej (Grabarczyk 1983, 23; R. Wołgiewicz 1993, 24–25, ryc. 1:59), jak np. na cmentarzysku w Nowym Łowiczu, pow. drawski, gdzie zbliżone klamerki esowate datowane są jeszcze na fazę C1a (Habuła 1990, 50, ryc. 5:4; Habuła, Cieśliński 2003, 225; Cieśliński, Kasprzak 2009, 183, ryc. 5:3). Wydaje się zatem, że drawskie egzemplarze klamerki esowate należy ogólnie datować na okres B2c–B2/C1–C1a.

Klamerka esowata jest elementem charakterystycznym w stroju kobiecym kultury wielbarskiej. Ozdoby te służyły do spinania upowszechniających się w fazie B2b długich kolia paciorków szklanych i bursztynowych oraz pojedynczych paciorków metalowych nanizanych na sznurek lub łańcuszek. Zwyczaj i układ noszenia kolia spinanych klamerkami esowatymi znamy z grobów szkieletowych. Zapięcia te sytuowane były najczęściej pod brodą, na klatce piersiowej lub na karku. W opinii M. Tuszyńskiej klamerki esowate

o większych rozmiarach były noszone jako ozdoby pasa (Tuszyńska 2005, 52). Trzeba jednak zauważyć, że na cmentarzyskach kultury wielbarskiej zawsze towarzyszą im paciorki.

Paciorki ze szkła, bursztynu, gliny i srebra

Paciorki gliniane, szklane i bursztynowe wystąpiły jedynie w grobach szkieletowych IV (ryc. 6:13–15) i IX(A) (ryc. 7:7–32). Cały zbiór zbiór liczył 64 sztuki, ale aż 40 z nich zaginęło, w tym wszystkie okrągłe i beczułkowate okazy grupy I, pochodzące z grobu IX(A). Prawdopodobnie reprezentowały one następujące typy: T-M.2b (×1) – przezroczysty, błękitny; T-M.4 (×2) – zielone; T-M. 6 (×3) – białe; T-M.11 (×2) – czarne; T-M. 12 (×3) – czerwone, w tym jeden mały paciorek zielony z czerwoną wkładką. Paciorki grupy I wg Tempelmann-Mączyńskiej datowane są od fazy B1 do wczesnego OWL. W kulturze wielbarskiej najczęściej występują w towarzystwie zapinek serii 1 i 8 V grupy wg Almgrena, które datowane są na fazę B2/C1 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 27, 94–95, tab. 8).

Grupę IV reprezentuje typ T-M.66, w postaci dużego egzemplarza wykonanego z błękitnego, przezroczystego szkła (ryc. 7:28,28a). Paciorki typu T-M.63–67 datowane są głównie na fazę C1b. Znamy jednak zbliżone formy pochodzące już z fazy B2 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 32).

Paciorek kulisty o barwie jasnoniebieskiej z wtopionymi czerwonymi oczkami, białym środkiem i czerwonymi punktami pośrodku nich reprezentuje typ T-M.219 grupy XXI (ryc. 7:29). Paciorki typu T-M.214–224 mają bardzo szeroką chronologię obejmującą cały OWR. W kulturze wielbarskiej występują najczęściej w fazie B2 i B2/C1 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 49–51, 94, tab. 8).

Paciorek płaskokulisty barwy niebieskiej z dookólnym, białym zygzakiem reprezentuje typ T-M.260a grupy XXII (ryc. 7:30). Najwcześniejsze paciorki typów T-M.252–260 datowane są od końca fazy B2 i początku B2/C1 do późnego OWR i wczesnej fazy wędrówek ludów. Nasilenie ich występowania przypada na fazę C1b i C2 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 53, tab. 8). Niemal identyczny paciorek typu T-M.260a wystąpił w Gostkowie, pow. toruński, grób 20, datowanym na fazę B2/C1 (Kurpiewski 2008, 21, 54, tabl. III/20:4).

Cylindryczny egzemplarz o barwie ciemnoczerwonej lub brunatno-fioletowej z białym pasmem podwójnego zygzaka umieszczonym pomiędzy dwoma liniami poziomymi (ryc. 7:31) reprezentuje typ T-M.325b grupy XXII. Paciorki tej grupy należą do dość nielicznego zespołu ozdób datowanego od fazy B2 do D, choć same paciorki typu T-M.325 są częściej spotykane w zespołach z fazy B2 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 56). Najbliższą analogię stanowią dwa takie paciorki z bogato wyposażonego grobu (ob. R380) datowanego na fazę B2/C1a z cmentarzyska w Czarnówku, stan. 5, pow. łęborski, które J. Schuster przy-

porządkował także do równie nielicznego typu Olldag 2405, wywodzącego się z duńskich wysp Zelandii i Falster, gdzie datowane są od fazy B2 do C2 (Schuster 2018: 16–17, 84–85, ryc. 37, tabl. XXXIX: 12–13, tam dalsza literatura).

Grupę XXVI reprezentuje egzemplarz typu T-M.382a (ryc. 7:32) – paciorek dwustożkowy o czarnej barwie z wtopionymi nakładającymi się żółtymi liniami falistymi. Chronologia paciorków typów T-M.380–383 jest trudna do jednoznacznego ustalenia. Są datowane ogólnie na fazę C i niewykluczone, że występowały też we wczesnym okresie wędrówek ludów (Tempelmann-Mączyńska 1985, 62–63, tam dalsza literatura). Paciorek podobny do okazu drawskiego wystąpił w Kowalewku, grób 375, gdzie datowany jest na fazę B2/C1 (Skorupka 2001, 157).

Dwa paciorki typu T-M.387a grupy XXIX z grobu IV (ryc. 6:14) datowane są na obszarach północnoeuropejskiego *Barbaricum* na cały OWR i początek okresu wędrówek ludów, najliczniej jednak występują w okresie B2–C2. W fazie B1 często towarzyszą zapinkom typu A.III44–46, 52, A.IV68, 74. Co ciekawe, współwystępowanie paciorków typu T-M.387a z innymi odmianami jest rzadkie (Tempelmann-Mączyńska 1985, 64–65, tab. 8). Analogiczne okazy typu T-M.387a znaleziono w Kowalewku (B1b-B2b) (Skorupka 2001, 157), Grzybnicy (Habuła, R. Wołagiewicz 2001, 38), Linowie (C1b) (Kurzyńska 2015, 83), a także nad Dolną Wisłą, z grupy dębczyńskiej oraz z nadłabskiego i zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego (Tempelmann-Mączyńska 1985, 64–65).

Pierwotnie było 45 paciorków bursztynowych, do dziś zachowało się 21. Większość z nich reprezentuje grupę XXX – paciorki tarczowate wg Tempelmann-Mączyńskiej – 10 egz. typu T-M.388 (ryc. 7:7–16), 1 egz. typu T-M.389 (ryc. 7:25), 6 egz. typu T-M.391 (ryc. 7:19–24), 2 egz. typu T-M.391 (ryc. 7:26–27) oraz po jednym egzemplarzu należącym do grupy XXX (ryc. 7:17) i XXXI (ryc. 7:18). Paciorki typu T-M.388–391 należą do form szeroko rozpowszechnionych w OWR aż po okres wędrówek ludów. Najczęściej zaś występują w zespołach datowanych na fazę B2/C1–C1a i C2 na Pomorzu, Nadłabiu oraz w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym, gdzie prawdopodobnie były produkowane (Tempelmann-Mączyńska 1985, 65–67, tab. 8). Najwięcej warsztatów bursztynniczych zbadanych wykopaliskowo znamy z kultury przeworskiej, z prawobrzeżnych Kujaw i Mazowsza oraz z pogranicza Wielkopolski i Dolnego Śląska (Cofa-Broniewska 1979, 116–119; Wielowiejski 1991, 326–331, Machajewski 2016b, 213–216, ryc. 1).

Grupa XXXI paciorków bursztynowych beczułkowatych reprezentowana jest przez 3 egz.: dwa typu T-M.394 i jeden T-M.392–394. Występują podobnie długo, ale nie są tak szeroko rozpowszechnione. Wyraźną koncentrację obserwujemy się na Pomorzu, szczególnie w zespołach datowanych na fazę

B2/C1 (Tempelmann-Mączyńska 1985, 67–68, 94, tab. 8; Skorupka 2001, 157; Kurpiewski 2008, 54; Machajewski 2013, 48, tab. 4; Kurzyńska 2015, 83).

Jedyny paciorek gliniany grupy LVI pochodzi z grobu IV (ryc. 6:13). Jest to typ T-M.481, zdobiony malowanymi pionowymi liniami falistymi. Paciorki gliniane występują na obszarze całego *Barbaricum*, wyraźnie koncentrując się w kręgu nadłabskim i w kulturze przeworskiej. Paciorki typu T-M.479–493 trwają przez cały OWR, częściej we wczesnym (Tempelmann-Mączyńska 1985, 87–88, tab. 8).

W grobie 2 odnotowano zachowany fragmentarycznie srebrny paciorek dwustożkowaty z wyodrębnionymi końcami (ryc. 9:2,2a) Wykonano go ze spiralnie skręconego cienkiego drucika, nawijanego prawdopodobnie na dwustożkową formę z wosku, którą potem roztopiano (por. Grabarczyk 1983, 24) Paciorki dwustożkowe, srebrne i rzadziej złote, obok wisiorów kapsułkowatych, gruszkowatych, pierścieniowatych, wiaderkowatych i taśmowatych (*gebundene Anhänger*) Blume 1912, 90–99; von Müller 1957, 93–114) należą do ważnej i typowej kategorii metalowych ozdób kultury wielbarskiej strefy A i B związanej ze strojem kobiecym w okresie od fazy B2b do B2/C1–C1a²⁶. Wraz z klamerkami esowatymi typu B często tworzą krótkie kolie albo występują jako pojedyncze zawieszki (Mączyńska 1988, 205).

Grzebień

Wtórnie przepalone fragmenty grzebienia z poroża²⁷ odkryte w grobie 4 (ryc. 10:4–6) należą zapewne do okazu trójwarstwowego wg Thomas (1960, 75–121), o czym świadczy tkwiący w jednym z nich nit brązowy. Rogowe grzebień wielowarstwowe datowane są w większości na młodszy i późny OWR i OWL (Thomas 1960, 77). W materiałach kultury wielbarskiej znane są z fazy B2 i C OWR, gdy współwystępowały z elementami o późnorzymskiej stylistyce i z ozdobami wykonanymi w stylu „baroku wielbarskiego” (Machajewski 1992, 66–67; 2006b, 39; R. Wołagiewicz 1993, 24, ryc. 1; Hahula, R. Wołagiewicz 2001, 42). W omawianym przypadku nie można odtworzyć kształtu gryfu czy zdobienia, które mogłyby uściślić chronologię (por. Kokowski 1995, 15).

²⁶ Blume 1912, 90–99; Grabarczyk 1983, 24–25; R. Wołagiewicz 1995, 14, 62, tabl. V/15:5,6; Tuszyńska 2005, 53; Machajewski 2013, 30, tabl. XXXIX:9,10; Kurzyńska 2015, 76; Skóra 2015, 89–91, tab. 27.

²⁷ Poroże, mylnie zwane rogiem (zob. Kurzyńska 2015, 85–86), jest kością (Lasota-Moskalewska 1997, 21). Na potrzeby tej części analizy, autor będzie używał przymiotnika „rogowy” w znaczeniu: z poroża (z kości). Taka nomenklatura przyjęła się już w literaturze archeologicznej jako skrót myślowy.

Elementami datującymi są zapinka A.V124 i srebrna klamerka esowata typu B, które wskazują na przełom wczesnego i młodszego OWR.

Drugi z grzebieni rogowych, znaleziony w grobie 12 (ryc. 11:9), jest jednowarstwowy, złożony z trzech segmentów osadzonych na dwóch poziomych żelaznych prętach. Zęby zachowane są szczątkowo, a gryf jest w przybliżeniu półkolisty. Cechy te pozwalają umieścić go w typie IB wg Thomas (1960, 62, ryc. 7), który może także odpowiadać typowi II z Illerup wg Ilkjaera (1993, 290–293, ryc. 118). Tego rodzaju przybory do pielęgnacji lub upinania włosów pojawiają się w grobach kultury wielbarskiej w fazie B2/C1–C1a (Machajewski 2006b, 39). Analogiczne grzebienie typu IB z tego okresu chronologicznego znamy z Kowalewka (Skorupka 2001, 161–162), Gostkowa (Kurpiewski 2008, 49–50) i Grzybnicy, grób 86 (Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 31, Tabl. LXV/86:1).

Ostroga

Fragment ostrogi brązowej o taśmowatym kabłąku i kolistym przekroju bodźca odkryto w grobie ciałałpalnym 7 (ryc. 11:3). W typologii Godłowskiego mieści się w grupie V (Godłowski 1970, 8, ryc. 2:f), którą H. Machajewski datuje od fazy B2b do B2/C1–C1a na Pomorzu Środkowym i Zachodnim (Machajewski 2006b, 38; 2013, 52). Emilia Smółka natomiast w swojej systematyce zaliczyła ten okaz do grupy VIB (Smółka 2015, 98). Grupa tych asymetrycznych ostróg charakteryzuje się półkolistym, silnie wysklepionym kabłąkiem o wydłużonych ramionach zakończonych guzkami, a także niewielkimi stożkowatymi bodźcami (Smółka 2014, 50; 2015, 98). Omawianą tu ostrogę E. Smółka datuje różnie: na fazę B2 (2015, 98; por także M.D. Wołągiewicz 1967, 41–42, tam wcześniejsza literatura), lub B2/C1 (Smółka 2014, 50)²⁸.

Z terenu kultury wielbarskiej i grupy masłomeckiej pochodzi niemal dwa razy mniej ostróg niż z obszaru kultury przeworskiej (por. Ginalski 1991, 53, ryc. 1; Skóra 2015, 153, ryc. 67, aneks 4.1). Kalina Skóra słusznie zauważyła, że ostrogi kultury wielbarskiej odkrywane są najczęściej na nekropolach zajętych w MOPR przez ludność kultury oksywskiej (Skóra 2015, 153, ryc. 67; por. też Bokinić 2008, 124, zestawienie 35:1–4). Najwięcej ostróg pozbawionych wyraźnych tradycji przedrzymskich znaleziono dotąd na cmentarzyskach kultury wielbarskiej w Gronowie (Machajewski 2013, 52, tab. 5) i Odrach, pow. chojnicki (Kmieciński 1968, 89–90).

Jedynie w 38 z rozpoznanych dotąd 114 grobów ciałałpalnych kultury wielbarskiej odkryto oporządzenie jeździeckie, najbliżej w Nowym Łowiczu. Ostrogi znajdowały się w dwóch grobach pod nasypami kurhanowymi datowanych

²⁸ Autorka powołuje się w swoich artykułach na swoją niepublikowaną pracę magisterską.

na początek młodszego OWR (Wangenheim 1894, 39–42; Hahuła 1992, 53–67; 1994, 132–133). Generalnie składane są w pochówkach mężczyzn w wieku adultus lub maturus, wywodzących się z grup społecznych, o zróżnicowanym statusie ekonomicznym (Skóra 2015, 161–163, tab. 47).

Misa brązowa

Z grobu jamowego 40 (ryc. 17:2–3a) pochodzi siedemnaście silnie przepalonych fragmentów importowanego naczynia wykonanego z cienkiej blachy brązowej. H.J. Eggers, a za nim M.D. Wołągiewicz określają to naczynie jako prawdopodobnie należące do typu E.69 (Eggers 1951, 105, nr 664, zał. 27; M.D. Wołągiewicz 1967, 41, przyp. 80). Są to szerokootworowe, niskie misy ze zgrubiałym wylewem i płaskim dnem (Eggers 1951, zał. 27).

Pojawienie się mis typu E.69 na Pomorzu związane jest z czeską falą importów, które wyznaczają fazę B1a na Pomorzu (Wielowiejski 1970, 41; R. Wołągiewicz 1970, 217–220, 230, 237 diagram A, E; Machajewski 2006b, 37). Jest to najstarsza grupa importów, która wraz z paterami zdobionymi główkami łabędzi, okuciami pasów norycko-panońskich i zapinkami norycko-panońskimi typu A.IV67, A.236, A.237 płynęła do Czech, Turynii, Saksonii, Altmarku, Brandenburgii, Meklemburgii i Pomorza Zachodniego.

Znaleziska importowanych mis brązowych typu E.67–72 na ziemiach polskich należą do rzadkości (por. Wielowiejski 1985, 276–277). Najbliższych analogii dostarcza znalezisko misy typu E.69 z Neuhoft, Lkr. Ückeründe, w okolicy ujścia Wkry (Eggers 1951, 106, nr 697), brak jednak informacji na temat jej dokładnej chronologii. Najstarsza misa typu E.67 znana jest z cmentarzyska kultury oksywskiej i wielbarskiej w Grudziądzu-Rządzu, z grobu 447/1 datowanego na fazę A3 zapinką typu K.M (Bokiniec 2008, 183, tabl. LIII/447:1a). Wydaje się, że fragmentarycznie zachowana misa typu E.69 z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim to jeden z dwóch takich egzemplarzy w Polsce. Drugi, datowany na fazę B2, występujący z innymi naczyniami importowanymi, pochodzi z Chojnego, pow. sieradzki, z terenu zajmowanego przez kulturę przeworską (Wielowiejski 1985, 276–277).

Obecność znalezisk naczyń brązowych w grobach germańskich ma bez wątpienia na celu podkreślenie wysokiej pozycji społecznej zmarłego. W zdecydowanej większości przypadków składane były w grobach mężczyzn (Skóra 2015, 70–93, tab. 23, 27, por. także Schuster 2018). Bardzo często współwystępują z innymi wyrobami pochodzącymi z imperium rzymskiego, a także ze złotymi i srebrnymi pierścieniami, bransoletami lub naszyjnikami – lokalnymi wyznacznikami wysokiego statusu społecznego (Skóra 2015, 167–179, 182–183, tab. 49)

Okucia szkatułki

W grobie ciałopalnym 4 znaleziono element drewnianej szkatułki – prostokątne brązowe okucie zamka z dwoma dużymi, okrągłymi otworami, mocowane czterema nitami, dwoma kolistymi w przekroju i dwoma prostokątnymi (ryc. 10:3). Metalowe elementy szkatulek oraz klucze do nich sklasyfikował Andrzej Kokowski. Drawskie okucie przyporządkował do typu 1. Jest to liczna grupa prostokątnych i szerokich okuć występujących głównie w kulturze wielbarskiej przez cały OWR, głównie jednak w fazie B2/C1 (Kokowski 1997, 20, 37–38, tam dalsza literatura).

Okucie takie znajdowało się wewnątrz szkatułki i chroniło mechanizm zamka, który umożliwiał zamykanie i otwieranie wieka za pomocą klucza. Zamki działały na zasadzie blokady bolca sprężyny wystającego przez jeden z otworów w okuciu, wypchanego przez odpowiednio wygięty klucz wprowadzony do drugiego otworu. Jak się wydaje, taka konstrukcja zamka była rozwiązaniem wymyślonym przez ludy barbarzyńskie (Szydłowski, Kubiacek 1960, 247–254, ryc. 3; Czarnecka 2005, 65). Okucia typu 1 licznie wystąpiły w Wymysłowie, pow. obornicki, w grobach 97, 98, 159, 267 i 291 (Jasnosz 1952, 62, ryc. 69:15; 98, 134:9; 178, 264:5; 197, 297:13), a także pojedynczo w Kamieńczyku, pow. wyszkowski, grób 145 (Dąbrowska 1997, tabl. 145:8), Grudziądzu-Rządu (Anger 1890, tabl. 19:2) i Włocławku, pow. loco (Habuła 1988, 93, tabl. II:9). Interesujące są znaleziska elementów szkatulek z cmentarzyska w Weklicach, pow. elbląski. W jamach grobowych zachowały się bowiem zarysy drewnianych ścianek wraz z elementami metalowymi (Nasiuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011, 140–143).

Okucia szkatulek i klucze w grobach są dość powszechne na obszarach północnoeuropejskiego *Barbaricum*. W kulturze przeworskiej stanowiły wyposażenie wysoko postawionych kobiet (Godłowski 1960, 48; Kietlińska 1963, 26.; Czarnecka 1990, 46). W kulturze wielbarskiej obraz ten jest nieco inny. Badania szczątków kostnych wykazały, że elementy kasetek występują zarówno w grobach męskich, jak i żeńskich wszystkich kategorii wiekowych. Elementem wspólnym jest wysoka ranga osoby pochowanej ze szkatułką bądź kluczem do niej (Skóra 2015, 68–93, 188, tab. 24 i 27). Z terenów prowincjonalnorzymskich, z Passau w Karyntii pochodzi stela z przedstawieniem dziewczynki z kasetką (Sedlmayer 1996, 16, ryc. 2).

Nożyki sierpikowate i noże proste

Najstarszy nożyk sierpikowaty w obrębie drawskiej nekropoli pochodzi z jamowego grobu ciałopalnego 50 (ryc. 19:6) kultury oksywskiej. Pomimo silnej korozji widoczny jest tordowany trzonek o końcu zawiniętym w uszko, odpowiadający typowi K.Ib (Kostrzewski 1919, 153–154). Pozycję chronologiczną tego znaleziska definiuje żelazna zapinka wariantu K/V.M-a, datowana na po-

czątki fazy A3 (Völling 1994, 193–194). Ten sam typ reprezentuje egzemplarz znaleziony luźno (nr inw. 6105, ryc. 20:14,14a). Analogiczne okazy odkryto na cmentarzysku w Czarnówku, stan. 5, obiekt 436/09 (Kasprzak, Krzysiak 2011, 162, ryc. 16b).

Późniejszą chronologię ma nożyk o sierpikowatym ostrzu z grobu szkieletowego IV (ryc. 6:12), który wiązać należy już z kulturą wielbarską. Jest niewielkich rozmiarów, a jego trzonek ma wyraźne wygięcie ku dołowi, co charakteryzuje typ K.IIb (Kostrzewski 1919, 155). Jest dobrze datowany trzema zapinkami typu A.III52, które należy umieścić w fazie B1b. Z końca fazy B1 pochodzą sierpikowate podobne okazy, odkryte np. na cmentarzysku w Ukłowych (Tuszyńska 2005, 55, tabl. XXI/46:3; 52:5).

Nożyki sierpikowate będące wyznacznikami wyposażenia kobiecego występują najczęściej w grobach kultury oksywskiej datowanych na fazę A2 i A3 (R. Wołągiewicz 1965, 122–123; 1966, 225–226; Pietrzak 1997, 41; Machajewski 2013, 50). Zwyczaj ten wywodzony jest z kultury przeworskiej ze względu na występowanie już od fazy A1 (Bokiniec 2008, 91). Obecność noży sierpikowatych w grobach kultury wielbarskiej we wczesnym OWR uznawany jest za „przeżywanie się” tradycji oksywskich wynikających z ciągłości zasiedlenia Pomorza na przełomie er (R. Wołągiewicz 1981a, 166; 1981b, 85).

Wszystkie noże proste znalezione na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim mają obustronnie wyodrębniony trzpień od główki i odpowiadają grupie A wg von Müllera, datowanej na wczesny OWR (von Müller 1957, 45). Dwa z nich pochodzą z grobów szkieletowych II (ryc. 6:4,4a) i V (ryc. 6:17), a jeden jest znaleziskiem luźnym (nr inw. 6104, ryc. 20:12,12a). Okaz z grobu II należałoby datować na fazę B1 ze względu na współwystępowanie z żelazną klamrą hakową i toporek. Egzemplarz z grobu V należy ogólnie datować na wczesny okres rzymski. Drawskie noże proste można zakwalifikować do datowanych na MOPR na ziemi chełmińskiej form typu II.4 wg Bokiniec. Ich cechą charakterystyczną jest dwustronnie wyodrębniona, wąska główka (Bokiniec 2008, 92–93, zest. 21:7). W praktycznie niezmienionej formie (Pietrzak 1987, 197; 1997, 82; Machajewski 2001, 33) występowały również w kulturze wielbarskiej we wczesnym okresie rzymskim. Znane są m.in. z cmentarzyska z kręgami kamiennymi w Grzybnicy (Hahula, R. Wołągiewicz 2001, 125), Lubowidzu (R. Wołągiewicz 1995, 41) czy Nowym Targu (Fudziński, Fudzińska 2013, 202).

W kulturze wielbarskiej żelazne noże stanowią niewielką grupę elementów wyposażenia grobowego, co można tłumaczyć ograniczeniem wyposażania zmarłych w narzędzia w stosunku do MOPR (Gładysz 1998, 54). K. Skóra uważa, że występują one z niskim, ale zróżnicowanym, natężeniem, w grobach

osobników wszystkich kategorii wiekowych i nie są wyznacznikami płci²⁹. W przypadku grobu IV z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim mamy do czynienia z wyposażeniem typowo kobiecym, z trzema zapinkami i paciorkami. Badania antropologiczne wykazały jednak obecność szczątków dwóch osobników wśród materiału osteologicznego przyporządkowanego do grobu IV (kości te przechowywane są w magazynie muzealnym w jednym kartonie). Jeden z nich miał nieokreśloną płć i wiek, a drugi był mężczyzną w wieku 18–26 lat (por. aneks).

Nożyce kabłąkowe

Po jednej parze żelaznych nożyc kabłąkowych znaleziono w grobie szkieletowym II (ryc. 6:5–5a) oraz V (ryc. 6:17). W obu przypadkach mamy do czynienia z nożycami grupy A wg von Müllera (1957, 49–50, mapa 36), które mają swoje odpowiedniki w typie I wg Knaack (1978, 15–50) z cmentarzysk nadłabskich. Obaj autorzy datują tego rodzaju nożyce przede wszystkim na fazę B1 i B2 (von Müller 1957, 49), a nad Łabą od MOPR aż po schyłek fazy C2 (Knaack 1978, 19–21).

Obecność nożyc na Pomorzu poświadczona jest już w MOPR. Ze wschodniej strefy kultury oksywskiej znamy je ze stanowisk w Grudziądzu-Rządzu, Podolu, pow. aleksandrowski, Małym Czystym, pow. chełmiński, Żukczynie, pow. gdański, Różynach, pow. gdański oraz w Pruszczu Gdańskim, datowane od fazy A2 do A3 (Bokiniec 2008, 93). Na stanowisku w Różynach wystąpiły w grobach szkieletowych kultury oksywskiej o orientacji wschód-zachód (Tuszyńska, Stąporek 2005, 353–361). Nożyce kabłąkowe z OWR znane są jedynie z kilku cmentarzysk na Pomorzu (Schuster 2010, ryc. 79): z kręgu kamiennego nr V w Grzybnicy (Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, tabl. XI:1), z kurhanu 19 w Węsiarach, pow. kartuski (Kmieciński, Blombergowa, Walenta 1966, 94, tabl. 51:9), z grobów 5 i 122 w Lubieszewie, stan. 1, datowanych na fazę B1 (R. Wołągiewicz 1997, 13, 27, tabl. III:5c, XV:122i). W grobie nr 1 w Lubieszewie, stan. *Lübsow/Sandberg* 1, znaleziono niefunkcjonalne brązowe nożyce kabłąkowe, którym towarzyszyły importy z Cesarstwa Rzymskiego (Schuster 2010, 185–187, 392, tabl. 9:3). Dwa okazy z brązu odkryto w Nowym Targu (ob. 467) oraz w Cecelach pow. siemiatycki – te nożyce należy łączyć ze schyłkiem okresu późnorzymskiego lub początkiem okresu wędrówek ludów (Fudziński, Fudzińska 2013, 126, 202–203, tabl. LXXIII:3; Jaskanis 1996, tabl. LXII:6).

Zwyczaj umieszczenia nożyc w grobach, głównie męskich, rejestruje się już od fazy A1 w kulturze przeworskiej na Śląsku (Dąbrowska 1988, 131; Dziegielewska, Kulczyńska 2008, 25–26). Nieliczne znaleziska nożyc z MOPR z ziemi

²⁹ K. Skóra (2015) nie stosuje rozróżnienia między nożem prostym a sierpikowatym.

chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego również przypisuje się płci męskiej (Bokinić 2008, 93). Według K. Skóry (2015, 89–90, tab. 27) w kulturze wielbarskiej jest to typowy, choć rzadki element wyposażenia grobowego w typie męskim.

Nożyce mogły być używane przy produkcji tekstyliów bądź były narzędziami toaletowymi do pielęgnacji włosów lub brody, ale także mogły mieć znaczenie symboliczne (Habuła, R. Wołągiewicz 2001, 41), o czym świadczą formy zminiaturyzowane, srebrne lub brązowe, pozbawione zaostzonych krawędzi tnących (Schuster 2010, 187).

Narzędzie ząbkowane

Fragment narzędzia ząbkowanego z zespołu znalezisk luźnych nr inw. 5944 (ryc. 20:7,7a) jest wykonany z lekko wygiętej żelaznej sztabki o klinowatym przekroju. Ząbki umieszczone są na wewnętrznej krawędzi łuku, a ich rozstaw i długość wynosi ok. 0,1 cm. Jednoznaczna interpretacja funkcji i ustalenie chronologii tego przedmiotu jest problematyczne. M.D. Wołągiewicz uznała go za sierp, powołując się na podobne narzędzia z ziem polskich z okresu rzymskiego (1967, 32–34, tam dalsza literatura). Są one jednak niewystarczająco przekonujące ze względu na brak zachowanego ząbkowania ostrzy (Godłowski 1960, 70–71, ryc. 26, 29). Także metoda, jaką wykonano drawski egzemplarz (dodatkowe nawęglanie żelaza), w MOPR i OWR była stosowana bardzo rzadko (Piaskowski 1972, 95, tam dalsza literatura).

M. Stąporek uznaje narzędzie ząbkowane z Drawska Pomorskiego za żniwne (Stąporek 2007, 205–206). Z obecnych ziem polskich pochodzi niewiele znalezisk tego typu, jeszcze najwięcej z terenów zajmowanych przez kulturę oksywską oraz ze wschodnich peryferii kultury jastorfskiej. Większość reprezentuje typ Penack 21 (Penack 1993, 31–33, mapa 21). Narzędzie ząbkowane z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim także znalazło się w katalogu pracy Jensa-Jürgena Penacka. Autor zwraca jednak uwagę, że fragmentaryczny stan zachowania i niejasny kontekst znalezienia tego przedmiotu uniemożliwiają bliższą analizę (Penack 1993, 145).

Poszukując analogicznych przedmiotów, M.D. Wołągiewicz (1967, 33) i M. Stąporek (2007, 206) przytaczają unikatowe narzędzie ząbkowane ze Stommen na Gotlandii (parafia Kõlaby w prowincji Västergötland). Powołują się przy tym na publikację Erica C.G. Oxenstinerny (1948, 88, ryc. 26). Jest to błędna analogia, ponieważ ten ostatni autor wyraźnie określił przedmiot jako piłę (Oxenstinerna 1948, 88, ryc. 26). W przeciwieństwie do znaleziska z Drawska szwedzkie narzędzie ma prosty grzbiet i symetrycznie zaostrome, duże ząbki. Podobną interpretację funkcji poparł J. Kostrzewski (1919, 176, ryc. 192) i D. Bohnsack (1938, 83). Wydaje się jednak, że ze względu na bardzo małe ząbki oraz klino-

waty przekrój ostrza interpretację tę należy odrzucić (por. M.D. Wołągiewicz 1967, 33).

Narzędzie ząbkowane z Drawska Pomorskiego zostało poddane badaniom metaloznawczym, które wykazały, że zostało wykonane z żelaza dymarkowego poddanego nawęglaniu, ze śladami obróbki cieplnej. Nie uległ on także wyżarzeniu na stosie ciałopalnym³⁰ (M.D. Wołągiewicz 1967, 33, przyp. 2; Piaskowski 1972, 95). Jerzy Piaskowski zaliczył je do wczesnośredniowiecznych narzędzi żniwnych (Piaskowski 1972, 95). Porównując omawiany egzemplarz z licznymi narzędziami żniwnymi z okresu wczesnego i późnego średniowiecza zebranych przez M. Telechona (2017)³¹, należy przyjąć, że jest to sierp średniowieczny.

Miecze

Jednosieczny miecz żelazny z grobu 1 (ryc. 8:2,2a) nie zachował się. Miał on rękojeść sztabkową prostą, bez nitów, wyodrębnioną od strony ostrza pod kątem rozwartym, a od strony tyłca łagodnie. W górnej części głowni znajdowały się trzy nity służące do mocowania okładzin. Sztych był zakończony zaokrąglonym szpicem – służył zapewne do zadawania cięć (Kontny 1998, 390–393). Miecz rytualnie zniszczono, dwukrotnie zginając. Egzemplarz ten reprezentuje typ Ł.WI.A (Łuczkiwicz 2006, 68). Grupa mieczy jednosiecznych tego rodzaju, typowa forma germańska (Kostrzewski 1919, 100, 105–106; M.D. i R. Wołągiewiczowie 1963, 47–51; Bochnak 2005, 62–63, mapa 2; Łuczkiwicz 2006, 67), pojawia się na obszarze kultury przeworskiej i oksywskiej w fazie A2 i trwa aż do okresu następnego, a niekiedy przeżywa się na Pomorzu jeszcze na przełomie er (Machajewski 1996, 201; Łuczkiwicz 2006, 68, tab. 10, tam dalsza literatura). Miecze typu WI.A odpowiadają przeworskim egzemplarzom w odmianie C wg Bochnaka, które są podobnie datowane (Bochnak 2005, 64, tabl. XVII:1–3). Formy analogiczne do miecza drawskiego znane są z inwentarzy grobowych z fazy A2 w Gdyni-Oksywiu (grób 156) (Zaborowski 1991/92, 89, ryc. 1:f) i Pruszczu Gdańskim, stan. 10, grób 269 (Pietrzak 1997, 44, tabl. XCV–XCVI/269), a także z fazy A3 z cmentarzyska w Warszkwowie, pow. sławieński, grób 24 (R. Wołągiewicz 1965, 184–185, tabl. V:2).

W *Kartotece* M. Jahna zachowała się informacja na temat żelaznych elementów pochwy miecza jednosiecznego znalezionych w grobie 1. W ich skład wchodzi okucie C-kształtne, fragment ryfki oraz bliżej nieokreślony przedmiot z haczykiem (ryc. 8:3–5). Dwa pierwsze elementy służyły do wzmocnienia konstrukcji pochwy z materiałów organicznych. Ryfki – konstrukcyjnie

³⁰ Do analiz J. Piaskowskiego (1972) nie odwołuje się M. Stąporek (2005).

³¹ Za udostępnienie mi pracy licencjackiej M. Telechona (2017) wdzięczny jestem dr. M. Starowskiemu z Instytutu Archeologii UW.

i funkcjonalnie zbliżone do okuć C-kształtnych, występujące zazwyczaj parami – mają nieruchome uszko służące przytracaniu pochwy do pasa mieczowego (Bochnak 2005, 71; Łuczkiwicz 2006, 76). Metalowe okucia pochew rzadko występują zarówno w kulturze przeworskiej, jak i oksywskiej i nie są dobrymi datownikami. Pełne zestawy tego typu przedmiotów znane są z Wygody – faza A2 (Machajewski, 2001, 20, 32–33, tabl. XIV–XV) oraz Warszkowa – faza A3 (R. Wołagiewicz 1965, 184–184, 191, 200, 266, tabl. V, XIX i XXI).

Groty broni drzewcowej

Okaz z grobu 1 (ryc. 8:1–1b) i 24 (ryc. 13:3) reprezentuje grupę Ł.H. Został określony przez M.D. i R. Wołagiewiczów oraz P. Łuczkiwicza jako grot laurowaty (M.D. i R. Wołagiewiczowie 1963, 20–21; M.D. Wołagiewicz 1967, 14, 32; Łuczkiwicz 2006, 101, przyp. 54). Wydaje się jednak, że jest to błędna interpretacja. Ostrze jest częściowo skorodowane, przez co zakłócony jest pierwotny kształt grotu. Z rysunku w *Kartotece* M. Jahna wynika, że był to okaz smukły o długości 31 cm, z wyraźnym przejściem rozszerzającej się ku dołowi tulei w lancetowaty liść. Cechy te w połączeniu ze spłaszczonym, soczewkowatym przekrojem liścia pozwalają na uznanie go za typ Ł. H/1 (Łuczkiwicz 2006, 119, ryc. 39).

Okaz z zespołu grobowego nr 24 ma 30 cm długości i ok. 4 cm szerokości. Jego liść jest lancetowaty, daszkowaty w przekroju, co odpowiada odmianie Ł.H/3. Groty grupy H odmian 1 i 3 dość rzadko występują na ziemiach polskich w MOPR i mają niezbyt precyzyjną chronologię. Niemniej jednak nieliczne dobrze datowane egzemplarze pochodzą z faz A2 i A3 (Łuczkiwicz 2006, 119), choć zdaniem Tomasza Bochnaka formy zbliżone do typu Ł.H – znane tylko z obszaru kultury przeworskiej – umieszczać można jeszcze w fazie przejściowej A3/B1 (Bochnak 2005, 76–78, tabl. XXV, XXVI).

Grot z grobu 1 datować należy na przełom fazy A2 i A3, ponieważ współwystępuje z mieczem jednosiecznym typu Ł.WI.A. Grot odmiany Ł.H/3 z grobu 24 należy natomiast umieścić w fazie A3 ze względu na obecność zapinki typu K.N, która wyznacza najpóźniejszy horyzont występowania grotów tej odmiany. Groty typu Ł.H/1 znane są z Rumii, z grobu 276, gdzie znajdowała się również zapinka typu K.K, oraz z Gołębiewa Wielkiego, pow. gdański, z grobu 1, w którym znaleziono również parę ostróg typu A wg Ginalskiego (Łuczkiwicz 2006, 119–120, ryc. 38:1–4, tab. 13, mapa 22).

Kolejny grot znaleziono w grobie 23 (ryc. 13:7). Z uwagi na smukły romboidowo zakończony liść z żeberkiem, długość wynoszącą 40 cm oraz ostrze łagodnie przechodzące w tulejkę należy on do typu Ł.L/1. Ten typ uzbrojenia datowany jest w materiałach oksywskich i przeworskich na fazy A2 i A3 (Łuczkiwicz 2006, 121–126, ryc. 41, tab. 13), ale wg Bochnaka groty długie i smukłe

typu 4 – zbliżone do odmiany Ł.L/1 – w kulturze przeworskiej datowane są na cały MOPR (Bochnak 2005, 76, tabl. XXII). Na cmentarzyskach na Pomorzu Środkowym i Zachodnim jest to forma dominująca wśród militariów kultury oksywskiej w fazie A3 (Łuczkiwicz 2006, 24–25). Analogiczne groty typu Ł.L/1 wystąpiły też na cmentarzyskach w Brzeźniaku, pow. łobeski, Buczku, pow. białogardzki i Olesznie, pow. drawski (Łuczkiwicz 2006, 123), ale też w Niemicy, pow. sławieński, grób 45 (R. Wołągiewicz 1964, 113, tabl. V:5), Warszawie, grób 107 (R. Wołągiewicz 1965, 196, tabl. XVI:7) i Wygodzie, grób 73 (Machajewski 2001, 20, tabl. XIII:3–3a).

Fragment grotu z grobu 25 (ryc. 13:4) jest zbyt mocno skorodowany, co nie pozwala nawet na przybliżoną analizę.

Grot z grobu 46 (ryc. 18:7) zaliczono do odmiany Ł.C/1, która charakteryzuje się wysoko umieszczonym i słabo podkreślonym punktem największej szerokości liścia oraz łukowatym przejściem ostrza w tulejkę. Używanie tego typu grotów przez ludność kultury oksywskiej przypada na cały okres przedrzymski, głównie jednak na fazy A2 i A3 (Łuczkiwicz 2006, 105–106, 109, ryc. 33, 34 i 35:3–5, tab. 13), podobnie jak w kulturze przeworskiej (Bochnak 2005, 78, tabl. XXVIII:1,2). W tym przypadku brakuje wyznaczników chronologicznych, choć jamowa forma grobu może wskazywać na ostatnie dziesięciolecie MOPR (Bokiniec 2008, 133). Formy analogiczne znane są z zespołów grobowych kultury oksywskiej w Niemicy, grób 27 (R. Wołągiewicz 1964, 110–111, tabl. III:3), w Wygodzie, grób 54 (Machajewski 2001, 18, tabl. VIII/54: 2) i Pruszczu Gdańskim, stan. 10, grób 434 (Pietrzak 1997, 62, tabl. CXXX/434:3).

Ostatnim grotom znalezionym na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim jest egzemplarz pochodzący ze znalezisk luźnych nr inw. 6291 (ryc. 23:2). Mimo krępej budowy jego tuleja jest dość długa i masywna w stosunku do długości, a przekrój laurowatego liścia – daszkowaty. Odpowiada grotom krótkim odmiany Ł.M/7. Chronologia grotów typu M w kręgu oksywsko-przeworskim obejmuje głównie fazy A2 i A3 (Łuczkiwicz 2006, 126, 130, ryc. 44; Pietrzak 1997, 62, tabl. CXXX/434:345, tab. 13, mapy 25 i 26). Wśród grotów tego typu z kultury przeworskiej klasyfikowanych przez T. Bochnaka drawski okaz nawiązuje do typu 9 lub 11. Ten pierwszy typ datowany jest na schyłkową fazę MOPR i na stadium przejściowe A3/B1, a drugi z kolei występuje przez cały MOPR (Bochnak 2005, 78–79, tabl. XXVIII:4 i XXIX:3,4). Na Pomorzu i ziemi chełmińskiej widoczne jest przeżywanie się grotów odmiany Ł.M/7 w fazie przejściowej do wczesnego OWR. Dobrze ilustruje to wyposażenie grobu 1 na cmentarzysku w Warszawku, w którym obok grotu znaleziono fibulę oczkowatą, oraz grobu 176 w Chełmnie ze sprzączką ósemkowatą (Łuczkiwicz 2006, 131). Warto podkreślić fakt, że tzw. „groty krępe”, do których należy okaz

z Drawska Pomorskiego, są charakterystyczne jedynie dla ostatniego odcinka MOPR na Pomorzu Zachodnim (M.D. i R. Wołągiewiczowie 1963, 28–29).

Topory/siekiery

Z grobu szkieletowego II pochodzi toporek żelazny z lekko zwisającym ostrzem i zaokrąglonym obuchem, a także widocznym śladem po skuwaniu zgiętego wpół kęsa żelaza (ryc. 6:2). Ze względu na brak asymetrii ostrza w płaszczyźnie poziomej można go uznać za oręż (por. Michałowski 2011, 43). Wielofunkcyjność toporów żelaznych powoduje pomijanie ich w większych opracowaniach uzbrojenia (por. Kieferling 1994, 354; Łuczkiwicz 2006, 12; Bokiniec 2008, 124). G. Domański wyróżnił w kulturze luborzyckiej „siekiery bojowe”, które miały stanowić zarówno broń zaczepno-obronną, osadzoną na krótkim trzonku, jak i narzędzia (Domański 1979, 51). Ewa Bokiniec uważa topory kultury oksywskiej z ziemi chełmińskiej za broń zaczepną, ponieważ współwystępują z innymi elementami uzbrojenia (Bokiniec 2008, 124). W materiałach z wczesnego OWR na Pomorzu występują incydentalnie (Skóra 2015, 163–167, tab. 48, tam dalsza literatura; Kontny w druku).

Omawiany egzemplarz z Drawska Grzegorz Kieferling zaliczył do grupy 5 serii zachodniej toporków o przekrojach Bb.03 i 5.01 (Kieferling 1994, ryc. 7:3). Jest to bardzo nieliczna, rozproszona oraz – jak się wydaje – niejednorodna grupa toporów, datowana już od MOPR do wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. Pojedyncze egzemplarze pochodzą z terenów nadłabskich, wielkopolskich, mazowieckich, małopolskich, mazurskich, a nawet szeroko pojętych naddnieprzańskich (Kieferling 1994, ryc. 7:3). Z obszaru kultury przeworskiej analogię do okazu drawskiego stanowi topór z Sobótki, pow. kolski (Kieferling 1994, ryc. 7:1; Michałowski 2011, tab. 4). Z kulturą wielbarską można łączyć toporki znalezione w depozytach bagiennych w Żarnowcu, pow. pucki (Kontny 2006, 148–149, ryc. 1:F) i Skowarczu, pow. gdański, oraz w Pile, pow. *loco*, (Kontny w druku), a także w jeziorze w Lubanowie, pow. Gryfiński, oddalonym o ponad 100 km od Drawska Pomorskiego. Z tego starożytnego miejsca ofiarne-go, usytuowanego w obrębie grupy lubuskiej, znamy dwa toporki datowane od schyłku fazy B2 do wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (Nowakiewicz, Rzeszotarska-Nowakiewicz, Rembecki 2016, 41–45; Kontny, Nowakiewicz, Rzeszotarska-Nowakiewicz 2016, 244–246, tam dalsza literatura).

Więcej okazów zbliżonych do toporka z grobu II odnaleźć można w materiałach kultury oksywskiej, np. z Parsęcka (Eggers, Stary 2001, 66, tabl. 188:1) i Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 100 (Pietrzak 1997, 23, tabl. XXI-X/100:2), których chronologia nie jest bliżej określona. Z ziemi chełmińskiej pochodzą toporki z Nowych Dóbr, stan. 20, domniemany grób 11/1905 oraz

z Grudziądza-Rządza, grób E8/3, obydwu z fazy A2 (Bokiniec 2008, 124, 302, zest. 35:6; 124, tabl. XLII/E8:3) oraz ze Skowarcza, Radzyna Chełmińskiego, pow. grudziądzki, i Podwieska, grób 341, przy czym wg Bokiniec (2008, 124) okaz ze Skowarcza ma mieć pochodzenie przedrzymskie, natomiast Bartosz Kontny (w druku) łączy go raczej z kulturą wielbarską. Z uwagi na niniejsze analogie B. Kontny oraz J. Schuster (2010, 185) w toporku z grobu II z Drawska widzą wyraźne konotacje przedrzymskie. Nieco odległymi chronologicznie i terytorialnie analogiami do opisanego przypadku grobu II z Drawska Pomorskiego mogą być nieliczne pochówki inhumacyjne ludności kultury oksywskiej z fazy A2 z Pomorza Gdańskiego. Jamy grobowe zorientowane są na osi wschód-zachód, a na wyposażenie składają się typowe dla kultury oksywskiej przedmioty, jak broń, narzędzia i elementy stroju wykonane z żelaza, wyposażone w uzbrojenia i narzędzia (Margos 2000, 257, 259–261; Tuszyńska 1993, 51–52; 2003, 303–309; Tuszyńska, Stąporek 2005, 353–361). Klamra żelazna typu Hornbek pozwala datować grób II na fazę B1. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że mamy w tym przypadku do czynienia z bardzo wyraźnym i długotrwałym przeżywaniem się tradycji przedrzymskich na Pomorzu we wczesnym OWR.

Tkaniny

Jedyny fragment tkaniny z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim – zintegrowany z prostokątną skuwką klamry hakowej datowanej na fazę B1 – pochodzi z grobu szkieletowego II (ryc. 6:3). Ze względu na styczność z przedmiotem metalowym tkanina jest silnie zmineralizowana przez tlenki żelaza i brązu. W opinii J. Maika (2012; 23–24, ryc. 14) została wykonana z wełny o splocie skośnym 2/2, prawoskrętnej nici (Z/Z) w typie 7, a gęstość osnowy i wątku to ok. 8 nici na 1 cm². Tkaniny takie wykonywano na krosnach pionowych o 3 lub 4 półnicielnicach z jedną stałą listwą oddzielającą nici osnowy (Maik 2012; 74–87). Tkaniny w typie 7 były bardzo popularne w I i II wieku n.e. na Pomorzu i w północnej Wielkopolsce (Maik 2012; 17, 95–96, tab. 1 i 3, ryc. 125). Drawski fragment należy do dość grubych tkanin o gęstości poniżej 10 nici na 1 cm², choć na obszarze strefy B kultury wielbarskiej przeważają delikatniejsze wyroby tekstylne (Maik 2012; 100–101, ryc. 134).

Przędliki

Z cmentarzyska w Drawsku znamy ogółem 11 przędlików – 5 kamiennych i 6 glinianych. Trzy gliniane przędliki dwustożkowate (ryc. 20:4, 13; 21:3–4) reprezentują odmianę Ia wg Bokiniec (2008; 97, zest. 24:1–4). Jedynie egzemplarze

z domniemanego zespołu grobowego nr inw. 6127 prawdopodobnie można datować na późne stadium fazy A3 lub na fazę przejściową A3/B1 (ze względu na współwystępowanie z zapinką typu K/V.N-b).

Na okres rzymski datowanych jest osiem³² przęślików. Z uwagi na surowiec można je podzielić na kamienne (5 egz.) i gliniane (3 egz.). Cztery płaskie, cylindryczne przęśliki kamienne wykonano prawdopodobnie z piaskowca barwy szarej i szaro-piaskowej (ryc. 6:8; 9:11; 10:13–14a i 15:9), ich średnice wynoszą ok. 3 cm. Egzemplarz z grobu szkieletowego III wyróżnia średnica wynosząca ok. 4,5 cm oraz zdobienie liniami rytymi rozchodzącymi się promieniście od otworu. Bardzo podobny jest przęślik pochodzący ze znalezisk luźnych z Zagórzyc, pow. łobeski (Eggers, Stary 2001, 118, tabl. 304:11).

Kamienne przęśliki znane są z niewielu cmentarzysk w zachodniej strefie kultury wielbarskiej (Skorupka 2001, 163; Machajewski 2013, 50), a okazy z piaskowca zdaniem J. Maika (2012, 54) stanowią wyjątek. Zważywszy na dużą dostępność tego surowca³³ należy uznać, że taki stan rzeczy wynika bardziej ze stanu badań niż z manifestacji pewnych zjawisk kulturowych. Odra stanowi wyraźną granicę występowania przęślików z piaskowca – po stronie zachodniej jest ich znacznie więcej (Schuster 2018, 93–96, ryc. 44). Nieliczne przęśliki z surowców skalnych znamy też z kultury oksywskiej (Machajewski 2001, 33–34; Bokiniec 2008, 97–98, tam dalsza literatura), grupy nadodrzańskiej kultury jastorfskiej (Eggers 1936; R. Wołągiewicz 1997) oraz Meklemburgii (von Müller 1957, 44).

Wśród glinianych przęślików jeden jest płaskokulisty (ryc. 6:15), drugi soczewkowaty (ryc. 9:6,6a)³⁴ i trzeci dwustożkowaty, zdobiony ornamentem kątowym (ryc. 10:7). Zbliżony ornament ma okaz z Kalisza Pomorskiego, pow. drawski (Eggers, Stary 2001, 119, tabl. 318:2).

Przęśliki odkrywane na cmentarzyskach kultury oksywskiej i wielbarskiej są uważane za archeologiczny wyznacznik płci żeńskiej (R. Wołągiewicz 1965, 225 n.; Skóra 2015, 89–91, tab. 27). Przęśliki występujące w grobach określonych antropologicznie jako męskie interpretuje się akcesoria do wyrobu tekstyliów, zwłaszcza w przypadku starszych mężczyzn, lub jako wdowie dary pełniące funkcję amuletu (Skóra 2015, 91–92, tab. 27).

³² M.D. Wołągiewicz (1967) zalicza do tej grupy jeszcze dwustożkowaty przęślik nr inw. 6104 znaleziony bez kontekstu.

³³ Na terenie Pomorza Zachodniego i Wielkopolski istnieją pokłady piaskowca pstrego, który swoim obszarem występowania obejmuje Niż Niemiecki, obszar przedsudecki, północną część Gór Świętokrzyskich, Nieckę Łódzką, przedgórze Karpat, Nieckę Nidziańską oraz region śląsko-krakowski (Szyperko-Śliwczyńska 1980; 1982, tam dalsza literatura).

³⁴ Niezdobione przęśliki gliniane różnych form występują licznie w całej kulturze wielbarskiej, w związku z tym pominięte przytaczanie analogii.

Żarna kamienne

W grobach 23 i 24, w których odkryto elementy uzbrojenia, jako przykrycia pochówków służyły żarna kamienne (ryc. 13:6). Obydwa zaginęły, nie można zatem określić ich typu i surowca, z jakiego zostały wykonane. Prawdopodobnie były to żarna rotacyjne, najczęściej wykonywane z twardych skał granitowych lub porfiru. Znane są także okazy ze skalenia kruchego i zlepieńca piaskowca (Jaskanis 2012, 212, tam dalsza literatura). Na obszarze *Barbaricum* pojawiły się pod wpływem celtyckim, a później prowincjonalnorzymskim, ale nigdy nie wyparły tradycyjnych żaren nieckowatych (Nasz 1950, 46). Kamienie żarnowe w kontekście grobowym to wyraźny przykład wnoszenia mistyki agrarnej w obrzędy funeralne. Miałby to być wyznacznik odrodzenia się zmarłych i przejścia w nową egzystencję (Gałęzowska 2007, 186; Woźny 2011, 60–61, tam dalsza literatura).

Żarna rotacyjne rzadko występują w kulturze oksywskiej. Na cmentarzysku w Podwiesku niektóre z nich były ustawione pionowo i pełniły funkcję oznaczenia grobu (Walenta 1981, 61; Bokiniec 2005, 119–25; 2008, 206–207), natomiast w grobie 70 na cmentarzysku w Warszkowie nakrywały pochówek (R. Wołągiewicz 1965, 190).

Ze stanowisk kultury wielbarskiej (o różnym charakterze) znamy ponad 80 żaren (Kokowski 2005, 213–214). Wiele z nich stanowi element konstrukcji kurhanów wznoszonych przez ludność tej kultury na podlaskich i północnomazowieckich cmentarzyskach w Rostołtach, pow. białostocki, Dmochach-Rodzonkach, pow. wysokomazowiecki, Jasinowej Dolinie, pow. sokólski, i Kutowej, pow. hajnowecki. Miały one najczęściej formę płaskich kręgów z umieszczonymi centralnie czworokątnymi, okrągłymi lub lejowatymi otworami bądź z wystającym czopem (Jaskanis 1996, 176, 219; 2012, 211–213).

Rozcieracz

Jedyny rozcieracz znaleziono w grobie szkieletowym I (ryc 6:1). Znany jest tylko z opisu i czarno-białej fotografii (M.D. Wołągiewicz 1967, 10, 43, tabl. XVII:1). Był to okrągły kamień z czerwonego granitu o silnie wytartych powierzchniach. A. Stubenrauch zinterpretował go jako krzesak lub kamień szlifierski (Stubenrauch 1911, 147), natomiast M.D. Wołągiewicz jako rozcieracz (M.D. Wołągiewicz 1967, 10, 43). Wydaje się jednak, że to drugie wyjaśnienie jest adekwatniejsze, ponieważ przedmiot ten nie ma wyraźnych cech krzesaka (bruzdy powstałej w wyniku krzesania ognia) lub kamienia szlifierskiego (brak płaskiej powierzchni silnie wygładzonej). Mógł służyć do rocierania ziarna na mąkę w żarnie nieckowatym (Nasz 1950, 46; Wielowiejski 1981b, 371).

Podobne kamienie mogły być również używane jako gładziki do obróbki skór zwierzęcych lub wygładzania powierzchni naczyń glinianych.

Krzesak

W grobie szkieletowym VIII znaleziono jedyny krzesak (ryc. 7:3). Był to prostokątny kamyk o gładkich powierzchniach, zaoblonych krawędziach z podłużną rysą od uderzania krzesiwem należący do typu 3 wg Ilkjaera (1993). Przedmiot ten zaginął.

Krzesak kamienny (najczęściej kwarcyt lub piaskowiec drobnokrystaliczny) wraz z krzesiwem iglicowym lub sztabkowatym albo krzemieniem stanowił zestaw przyborów do krzesania ognia, które przechowywano w sakiewkach troczonych do pasa (Ilkjaer 1993, 355). Były to przedmioty prostokątne, owalne lub łódkowate, o dobrze wygładzonej powierzchni, z podłużnymi bruzdami po krzesaniu ognia (Ilkjaer 1993, 236–240).

Zestawy narzędzi do krzesania ognia są najczęściej spotykane na cmentarzyskach kultury przeworskiej (Jasnosz 1952, Dymaczewski 1958; Szydlowski 1964; Kokowski 1985; Dąbrowska 1996, 1997; Jonakowski 1996), w grobach o męskim typie wyposażenia (Dąbrowska 1997, Andrzejowski 1998), sporadycznie natomiast w pochówkach kultury oksywskiej (Pietrzak 1999, 299). Nieco więcej narzędzi do krzesania ognia pochodzi ze stref A i B kultury wielbarskiej, które datowane są od fazy B1 do B2a (Kostrzewski 1966, 116; R. Wołągiewicz 1995, 28, 35, tabl. XXIV/196:2 i XXXIII/293:4; Pietrzak 1999, 299–306, ryc. 1:2, 2:7, 3:1 i 4:1; Eggers, Stary 2001, 98, 120, 133, tabl. 278:3, 319:5 i 356:7, tam dalsza literatura). Analizy antropologiczne wykazały, że w kulturze wielbarskiej narzędzia do krzesania ognia były atrybutem pochówków dorosłych mężczyzn (Pietrzak 1999, 301; Skóra 2015, 86–88, 92, tab. 24 i 27). Materiał kostny z grobu VIII w Drawsku nie zachował się. Z uwagi na brak innych zabytków datujących należy go umieścić we wczesnym OWR (por. M.D. Wołągiewicz 1967, 39; Gładysz 1998, tab. 1).

Naczynia ceramiczne kultury oksywskiej

W grobie 1 (ryc. 8:6) funkcję popielnicy pełnił garnek o kolistym brzuścu typu St.I.F, zdobiony motywem wklęsło-wypukłych koncentrycznych okręgów typu A.2.b (Strobin 2011, 45, ryc. 9:2). Garnki typu I.F tworzą niewielką, bo liczącą zaledwie 12 okazów, grupę naczyń występujących na całym obszarze kultury oksywskiej (Strobin 2011, lista 6). Są to naczynia duże, o barwie zewnętrznej z reguły czarnej, powierzchni zewnętrznej zawsze gładkiej. Ok. 1/3 z nich ma ornament. Warto odnotować, że współwystępują one bardzo często z mieczami jednosiecznymi typu W1.A oraz grotami broni drzewcowej, zapinka-

mi typu B, E oraz J, które są typowe dla fazy A2 i A2/A3 (Strobin 2011, 22–23). Na podstawie powyższych informacji można stwierdzić, że grób popielnicowy 1 z Drawska Pomorskiego jest „modelowym” pochówkiem kultury oksywskiej ze schyłku fazy A2 lub przełomu A2 i A3.

Kolejnymi dużymi naczyniami kultury oksywskiej są okazy z grobów 27 (ryc. 14:1) i 52 (ryc. 19:9,9a) – wazowate, o mocno podciętych częściach przydennych typu St.V.L. Pod względem formalnym są identyczne, jednak okaz z grobu 52 jest cienkościenny i smuklejszy. Obecność ucha, bogaty i zróżnicowany ornament oraz gładka czarna powierzchnia zewnętrzna to cechy typowe dla naczyń tego typu w kulturze oksywskiej. Występują głównie w fazie A3 wraz z zapinkami typu M i N oraz umbami typu B.7 (Strobin, 2011, 32), a także A2, o czym świadczy wyposażenie grobu 200 na cmentarzysku w Warszkwowie (zapinka typu J)³⁵ (R. Wołągiewicz 1965, 208, tabl. XXXIV:2). Na tym samym cmentarzysku znana jest także waza omawianego typu, która towarzyszyła m.in. fragmentarycznie zachowanej zapince typu A44–45, co przesuwają chronologię tej grupy naczyń do fazy A3–B1 (R. Wołągiewicz 1966, 181–182, tabl. I:1–3). Naczynia typu V.L. znane są również z cmentarzysk w Niemicy, grób 46 (R. Wołągiewicz 1964, 113, tabl. IV:5), Rogowie, stan. 9, grób 69 (Machajewski 1999a, ryc. 4:6) i Wygodzie, grób 75 (Machajewski 2001, 20, tabl. XVI–XVII/75).

Należy także zwrócić uwagę na zdobnictwo omawianych naczyń – ryty wątek ornamentacyjny typu B.3, który ujęty jest w pasma dwóch lub więcej linii rytych, tworząc mniej lub bardziej skomplikowane pasma kompozycyjne wypełnione segmentami i przerywnikami. Ta bardzo zróżnicowana maniera zdobnicza, typowa dla naczyń kultury oksywskiej o podciętej części przydennej (Strobin 2011, 49–56, lista 58, ryc. 11–15, tabl. XVI:2, XX:2, XXVI, XXXIII:1,2, XXXIV, LV:3 i LVI:7), zapoczątkowana w fazie A2, trwała do fazy przejściowej między MOPR a OWR (Strobin 2011, 56).

Z cmentarzyska kultury oksywskiej w Drawsku Pomorskim pochodzą cztery kubki. Jeden z nich to dwuczłonowy okaz typu VI.L znaleziony w grobie 21 (ryc. 12:7). Jest to forma typowa, występująca głównie w zachodniej strefie kultury oksywskiej (Strobin 2011, lista 33) od fazy A2 do A3–B1 (Strobin 2011, 36). Dowodzą tego znaleziska z cmentarzysk w Warszkwowie, grób 79, w którym wraz z kubkiem VI.L odkryto zapinki typu O oraz A19b (R. Wołągiewicz 1965, 191–192, tabl. XI:1–4), w Dębczyni, stan. 39, pow. białogardzki, grób 9 (Machajewski 1981, 32, ryc. 3, 12:6), Niemicy, grób 81 (R. Wołągiewicz 1964, 118, tabl. IX:1,2) oraz Wygodzie, grób 56 (Machajewski 2001, 18, tabl. IX/56).

³⁵ Autor opracowania cmentarzyska w Warszkwowie, R. Wołągiewicz zaznacza, że zapinka zachowała się we fragmentach. Z opisu wynika, że reprezentuje ona typ J (R. Wołągiewicz 1965, 208).

Drugi kubek – typu VI.C, o beczułkowatym brzuścu – odkryto w grobie 52 (ryc. 19:11,11a). Grupa tego typu naczyń jest dość mocno zróżnicowana wewnętrznie ze względu na ukształtowanie wylewu, ucha oraz budowę naczynia. Omawiany okaz jest jednoczłonowy, z wylewem nachylonym do środka i niepogrubionym. Kształt i mocowanie ucha to cechy dość często występujące w tej w sumie nielicznej grupie kubków. Naczynia VI.C są słabo datowane, ich obecność zaznacza się w fazie A2 i nieco wyraźniej w fazie A3 (Strobin 2011, 34). Podobne naczynia wystąpiły w Świdwinie, pow. loco (Eggers, Stary 2001, tabl. 166:3), Warszkanie, grób 201 (R. Wołągiewicz 1965, 208, tabl. XXV:4 i XXXVII:14) i Wygodzie (Machajewski 2001, 26, tabl. XXXI/127).

Z kubkiem kultury oksywskiej należy zapewne łączyć fragmentarycznie zachowane naczynie z zespołu znalezisk luźnych nr inw. 5944 (ryc. 20:8,8a). Okaz ten mógł być bezuchy lub ucho nie zachowało się. Formą przypomina okazy o dwustożkowatym brzuścu St.VI.K. Ma on wychylony na zewnątrz ukośnie wylew – cechą częstą w tej grupie naczyń oraz facetowanie z dwóch stron, które jest spotykane sporadycznie (Strobin 2011, 35). Kubki tego typu są bardzo popularne na całym obszarze kultury oksywskiej od fazy A2 do A3 (Strobin 2011, lista 32). Najbliższych analogii dostarczają znaleziska z cmentarzysk w Wygodzie, grób 48 (Machajewski 2001, 17, tabl. VI/50), Warszkanie, grób 76 (R. Wołągiewicz 1965, 191, tabl. XXXVII:10) i Niemicy, grób 62 (R. Wołągiewicz 1964, 115, tabl. VIII:1,2 i XII:2–5).

Ostatni kubek znaleziony na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim (bez numeru inw.) nie ma określonego kontekstu archeologicznego (ryc. 23:6). Charakteryzuje go pogrubiony wylew, taśmowate ucho oraz brzusec zbliżony do jajowatego. Na podstawie tych cech, a także wymiarów można go przyporządkować do naczyń kultury oksywskiej typu S.VI.A (Strobin: 2011, 32–33, lista 27, tabl. XXXV:1–4). Kubki tego typu w kulturze oksywskiej używane były od początków MOPR aż do fazy B1. Tak późną chronologię poświadczą zestaw przedmiotów z grobu 112 na cmentarzysku w Pruszczu Gdańskim, stan. 10, gdzie kubek wystąpił wraz z zapinką żelazną A.IV74 i brązową fibulą typu A.III52 (Pietrzak 1997, 24, tabl. XXXVI/112)³⁶. Takie same naczynia znane są z cmentarzysk w Wygodzie, grób 4 (Machajewski 2001, 14, tabl. I/4), Warszkanie, grób 64 (R. Wołągiewicz 1965, 189, tabl. XXXVII:12) oraz Świdwinie, grób 2 (Eggers, Stary 2001, tabl. 166:8).

Naczynia ceramiczne kultury wielbarskiej

Grupa I reprezentowana jest przez dwa naczynia typu ID z grobu 18 (ryc. 12:4) i fragmentarycznie zachowany okaz z grobu 45 (ryc. 18:5). Są to garnki

³⁶ Naczynie to w swojej typologii ujął również R. Wołągiewicz, określając je jako „naczynie typu oksywskiego ze zgrubiałym i facetowanym wylewem” (R. Wołągiewicz 1993, 186).

o esowatym profilu, z wylewem wychylonym na zewnątrz, które mają powierzchnię zewnętrzną gładzoną i chropowacaną bądź szorstką od załomu lub w środkowej części brzuśca. Garnki grupy R.W.I spotykane są na całym obszarze kultury wielbarskiej od OWR do początku okresu wędrówek ludów. Najwięcej dobrze datowanych naczyń tego typu pochodzi z fazy B2/C1 (R. Wołągiewicz 1993, 30, mapa 2, lista 1A–1D). Należy podkreślić, że egzemplarze z cmentarzyska w Drawsku Pomorskim nie wystąpiły z żadnymi przedmiotami datującymi. Analogiczne do nich naczynia znane są z Bystrzca, pow. kwidzyński (Schindler 1940, tabl. 3:8), Węsior, grób 29 (Kmieciński, Blombergowa, Walenta 1966, tabl. 52:4) i Kowalewka, grób 250 (Skorupka 2001, 71–72; tabl. 76/250:1).

Do II grupy garnków zaliczono niezachowany okaz z grobu 39 (ryc. 17:1,1a). Są to naczynia dwuuszne, dużych rozmiarów o brzuścu jajowatym, często chropowaconym, budowie dwu- lub trójczłonowej. Garnki grupy II datowane są od fazy B1 do C1b, a ich rozprzestrzenienie ogranicza się do stref A, B, C i D wg Wołągiewicza. Nasilenie występowania garnków dwuusznych w kulturze wielbarskiej przypada na okres przejściowy między wczesnym a młodszym OWR (R. Wołągiewicz 1993, 13, 30, 84–85, lista 2). Podobne naczynia znamy z cmentarzysk w Gdyni-Oksywiu, grób 21 (Jasnosz 1972, 151, ryc. 1:2; R. Wołągiewicz 1993, lista 2), Kowalewku, stan. 12, grób 139 (Skorupka 2001, 46, tabl. 41/139:1) oraz Nowego Łowicza, kh. 2, i Zagórzyc (R. Wołągiewicz 1993, lista 2).

Cechy naczyń grup II, III i IVA łączy okaz z grobu 12 (ryc. 11:8). Dwuuszność wskazuje na garnki grupy II, zdobienie w postaci ornamentu trójkątnych pól rytych lub na przemian gładkich i chropowacanych to cecha charakterystyczna dla waz grupy III, a trójdzielność i wyodrębnienie oraz podkreślenie szyjki odpowiada wazom typu IVA. Naczynia tego typu datowane są od fazy B2 do C1b–C2, przy czym najczęściej znanych jest z fazy B2/C1 (R. Wołągiewicz 1993, 13, 26, 30, lista 4A). Naczynie z grobu 12 wystąpiło wraz z grzebieniem rogowym typu IB wg Thomas, szeroko rozprzestrzenionym na obszarach *Barbaricum* w fazie B2/C1–C1a (Thomas 1960, 63–65). Naczynia typu R.W.IVA zdobione ornamentem schropowacanych trójkątów skierowanych do góry znajdowane są głównie w strefach A, B, C, rzadziej w strefach D i E kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 30, mapy 4 i 26), a formy analogiczne znane są na stanowiskach w Gronowie, kh. 20, gr. 1 (Machajewski 2013, 28, tabl. XXXIII:3), Łobzie (Machajewski 2006a, ryc. 1:28), Cyganach, pow. kwidzyński (Schindler 1940, tabl. 6:6), Nowym Targu, obiekty 34 (Fudzińska, Fudziński 2013, 21, tabl. V/34:1) i 439 (Fudzińska, Fudziński 2013, 119, tabl. LXXIV/439:1).

Innym naczyniem typu IVA jest rekonstruowany okaz z grobu 4 (ryc. 10:1) o esowatym profilu, wylewie wychylonym na zewnątrz i szyjce oddzielonej od brzuśca, który pokryty jest rytym zygzakiem równoległym. W wyposażeniu grobowym wystąpiła ponadto zapinka brązowa typu A.V124, fragment

grzebienia rogowego jednostronnego, brązowe okucie szkatułki oraz przęślik, które datują cały zespół na fazę B2/C1–C1a. Podobne wazy znane są z cmentarzysk w Kowalewku, stan. 12, groby 37 (Skorupka 2001, 23, tabl. 10/37:1) i 174 (Skorupka 2001, 54, tabl. 53/174:1) oraz Pruszczu Gdańskim, stan. 10, grób 288 (Pietrzak 1997, 46, tabl. C/288:1).

Grupa R.W.V jest reprezentowana przez naczynia z grobu 2 (ryc. 9:7,7a), 32 (ryc. 15:4,4a) i 37 (ryc. 16:1,1a). Grupa V to situle dwu- lub trójdzielne, uchate, charakteryzujące się mocno podciętą częścią przydenną brzuśca, którego największa wydętość jest umieszczona wysoko, z uwagi na staranne wykończenie zaliczane do ceramiki stołowej. Naczynia tego typu datowane są od fazy B1 do B2/C1, jednak najczęściej pochodzi ze schyłku okresu wczesnorzymskiego i przełomu z młodszym OWR. Situle te znamy głównie ze strefy A oraz B, natomiast rzadsze są w strefach C, D i E kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 13–14, lista 5, mapa 4). Situle kultury wielbarskiej z cmentarzyska w Drawsku są bogato dekorowane różnymi odmianami zygzaka typu A (groby 32 i 37) oraz B (grób 2), które datowane są na fazę B2/C1 i C1 (R. Wołągiewicz 1993, 21–22, lista 23A,B, tabl. 45). Jedynie w grobie 2 znaleziono zabytki metalowe w postaci dwóch zapinek A.V124, srebrnej klamerki esowatej typu B, sprzączki typu M-L.D1 oraz połowy srebrnego paciorka dwustożkowatego, które datują ten grób od fazy B2c do B2/C1–C1a. Analogiczne naczynia znamy z Połczyna-Zdroju, pow. świdwiński (Schindler 1940, tabl. 6:3), Nowego Łowicza, kh. 3 gr. 1a, Rogowa, stan. 9, grób 39 (R. Wołągiewicz 1993, 186, listy 5 i 21, tabl. 15:1 i 61:1) i Zagórzyc (R. Wołągiewicz 1993, 189, lista 5, tabl. 2:2).

Grupa VIII – pucharki na nóżce – reprezentowana jest przez egzemplarze z grobu 11 (ryc. 11:7) i 53 (ryc. 20:1). Oba mają po jednym uchu, są dwustożkowate (typ B). Naczynia typu R.W.VIII B występują głównie w strefie A, nieco rzadziej w B, nielicznie w C i sporadycznie w strefach D i E. Datowane są głównie od fazy B2/C1 do C2, prz czym tylko nieliczne są dobrze datowane. Okaz z grobu 53 jest zdobiony ukośnymi żłobkami na wysokości największej wydętości brzuśca. Wątek żłobkowania pochodzi z fazy B2/C1 i C1b, czym nawiązuje do brązowych kociołków poprzecznie żłobkowanych (R. Wołągiewicz 1993, 16, 21, 27, lista 8B, 28A, mapa 9, tabl. 56:1,2 i 70:1). Pucharki grupy VIII są dowodem wzmożonych kontaktów lub migracji pojedynczych grup ludzkich na zachód (Schuster 2010, 62–63, ryc. 19) oraz na wschód (Nowakowski 2007, 260, 264). Na drawskiej nekropoli nie współwystępowały z przedmiotami metalowymi, co utrudnia ich datowanie. Podobne naczynia znamy z Gronowa, kh. 11 (R. Wołągiewicz 1976, ryc. 4:3), Jazów, pow. kołobrzeski (Schindler 1940, tabl. 16:22), Ulkowych, grób 27 (Tuszyńska 2005, 19, tabl. XI/27:1) oraz Lubieszewa (Schuster 2010, tabl. 25:1,2,5).

Grupę R.W.IX reprezentują naczynia z grobu 7 (ryc. 11:4–4b) oraz znalezisk luźnych o numerze inw. 6258 (ryc. 21:8,8a). Są to dzbany o przysadzistym brzuścu, wysokiej, przewężonej szyjce i masywnym uchu. Pierwsze naczynie ma baniasty brzusec i kolankowato zgięte ucho i zdobione jest ornamentem krokwiowym. Drugie ma dwustożkowaty brzusec, który zdobiony jest żłobkami ponad załosem; żłobki zwieńczone są rzędem koncentrycznych kółek. Oba reprezentują dzbany typu A i datowane są od fazy B2 do D. Najliczniejsze są w strefach A i B kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 16, 21, 26, 27, lista 9A, 23B, mapa 10, tabl. 45:4–6, 16:1 i 62:2). Okaz z grobu 7 znaleziono wraz z fragmentu ostrogi grupy V Godłowskiego, która może datować cały zespół od fazy B2b do B2/C1–C1a (Machajewski 2006b, 38–39; Smółka 2014, 50). Naczynia typu R.W.IXA znane są z cmentarzysk w Gronowie, kh. 22 gr. 1 (R. Wołągiewicz 1976, 147–150, ryc. 20:5), Warszkwowie, grób 142 (R. Wołągiewicz 1965, 202, tabl. 23:6), Nowym Łowiczu, kh. I (R. Wołągiewicz 1993, 182, tabl. IX:4), kh. 29, gr. 1 (Cieśliński, Kasprzak 2006, 110, ryc. 6:a), kh. 62, gr.1 (Habuła 1998, 106–107, ryc. 5:5), Ulkowych, grób 37 (Tuszyńska 2005, 21, tabl. XVII/37:11), Linowie, stan. 6, obiekt 44 (Kurzyńska 2015, 26, tabl. VII/37:2).

Grupę X – misy – reprezentuje 12 naczyń. Okaz z grobu IX (ryc. 7:33) to typ XaA, misa z cylindrycznie ukształtowaną szyjką i prostą częścią przydenną, datowana od fazy B2/C1 do D, przy czym najwięcej przypada na okres od przełomu wczesnego i młodszego OWR do fazy C2 na terenie objętym osadnictwem ludności kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 16–17, 26, 31, lista 10aA, mapa 11). Oprócz ceramiki w grobie IX znaleziono zapinkę srebrną typu A.V124 i brązową A.V128, sprzączkę typu M-L.1D oraz kolię złożoną z paciorków bursztynowych i szklanych różnych typów, które mogą datować cały zespół od B2c do B2/C1–C1a. Podobne okazy znane są m.in. z Łobza, pow. loco (Machajewski 2006a, ryc. 1:29), Linowa, stan 6, obiekt 89 (Kurzyńska 2015, 35–36, tabl. XXV/89:59), Nowego Łowicza, kh. 62, gr.1 (Habuła 1998, 106–107, ryc. 5:3,6), Ulkowych, gr. 26 (Tuszyńska 2005, 18–19, tabl. XIII/26:8), gr. 99 (Tuszyńska 2005, 36–37, tabl. XXXVIII/99:1) oraz Węgrowa, pow. grudziądzki, gr. 60 (Kurzyńska 2007, 166, ryc. 2:4).

Grupa Xb to ostroprofilowane naczynia z silnie zwężoną częścią przydenną i wysoko umieszczonym załosem brzuśca, tzw. misy na nóżce. Grupa ta jest podzielona na dwa podtypy: A i B. Grupa XbA to misy dwudzielne (R. Wołągiewicz 1993, 17). Po jednej odkryto w grobach XI (ryc. 7:37) i 35 (ryc. 15: 7,7a), po dwie w grobach 37 (ryc. 16:2,3) i 42 (ryc. 17:5,5a) oraz dwie bez kontekstu: nr inw. 6262 (ryc. 21:10) i prawdopodobnie 6260 (ryc. XXV:1,1a). Misy tego typu datowane są od fazy B2 do C2, ale najwięcej pochodzi z późnego odcinka wczesnego OWR. Jedynie naczynie typu XbA z grobu szkieletowego IX wystąpiło wraz z przedmiotami metalowymi, które pomagają umieścić je

w fazie B2c–B2/C1–C1a. Naczynia te tworzą niewielką i rozproszoną grupę, ograniczoną do stref A, B i D; pojedynczo występują też w strefie E osadnictwa kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 26, 31, mapa 12). W porównaniu z innymi nekropolami wielbarskimi w Drawsku Pomorskim wystąpiło ich najwięcej. Analogiczne misy znane są z Nowego Łowicza, kh. 29, gr.1 (Cieśliński, Kasprzak 2006, 110, ryc. 6:b), Gronowa, kh. 22, gr.1 (R. Wołągiewicz 1976, 149–150, ryc. 20:4), Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, gr. 223 (Pietrzak 1997, 38–39, tabl. LXXIX/223:2) oraz Zarańska, pow. drawski (R. Wołągiewicz 1993, lista 10bA), a także na osadzie w Klonówce, pow. starogardzki (Krause, Rogalski 2003, ryc. 4:3,4,8).

Grupa XbB to misy o budowie trójdzielnej na nóżce (R. Wołągiewicz 1993, 17). Tego typu naczynia wystąpiły w grobie 19 (ryc. 12:5), 33 (ryc. 14:8) oraz luźno (nr inw. 6257) (ryc. XXX. Miski trójdzielne chronologicznie zbliżone są do dwudzielnych (faza B2 do C2). Występują również na tych samych obszarach (R. Wołągiewicz 1993, 26, 30, lista 10bB, mapa 12). Serię naczyń XbB znamy z Nowego Łowicza, kh. I, kh. 3, gr. 1b, kh. 3, gr. 2 (R. Wołągiewicz 1993, 182, lista 10bB).

Grupę R.W.XI – małe formy doniczkowate o kształcie odwróconego stożka, bezuche – reprezentują okazy z grobu 13 (ryc. 11:10) i 39 (ryc. 16:8). Tę nieliczną grupę naczyń kultury wielbarskiej datować można na cały OWR (R. Wołągiewicz 1993, 17, 26, 30, lista 11, mapa 13). Odpowiadają okazom kultury oksywskiej typu VIII.J, które datowane są od fazy A2 do A3 (por. Wiśniewska 2007, 115–116, tabl. IV:1,2,7; Strobin 2011, 80, tab. 3). Naczynia grupy R.W.XI wystąpiły m.in w Lubowidzu, gr. 116, Malborku-Wielbarku, obiekt 1077 (Schindler 1940, ryc. 50) oraz w Lutomiu, pow. międzychodzki (Machajewski, Sikorski 1984, ryc. 10:8).

Grupę XII reprezentuje czarka typu C, wąskootworowa i szeroko denną, odkryta w grobie 8 (ryc. 10:12). Naczynia tego typu są datowane już od fazy A3–B1 do C2, przy czym najczęściej pochodzi z fazy B2/C1 (R. Wołągiewicz 1993, 26, 30, lista 12C). Naczynie drawskie datuje półkolista sprzączka brązowa na okres od fazy B2 do B2/C1. Czarki XIIC występują w wyraźnym skupisku w strefie A, rzadko w strefach B i C kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, mapa 14). Wczesna chronologia świadczy o silnym pokrewieństwie z miniaturkami oksywskimi grupy S.VIII, datowanymi na schyłek MOPR i fazę przejściową do wczesnego OWR (por. Wiśniewska 2007, 116, tabl. IV:3–6,8–11; Strobin 2011, 80). Najwcześniejsza czarka grupy R.W.XIIC, datowana na fazę A3–B1, znana jest z cmentarzyska w Warszkowie, gr. 13 (R. Wołągiewicz 1993, 183, tabl. 3:1). Znane są również z cmentarzysk w Gronowie, kh. 14, gr. 1 (R. Wołągiewicz 1977, 10, ryc. 3:1; Machajewski 2013, 25, tabl. XIX: 7), Pruszczu Gdańskim, stan. 10, gr. 210 (Pietrzak 1997, 36, tabl. LXXI/210:2), Ulko-

wych, gr. 37 (Tuszyńska 2005, 21, Tabl. XVII/37:10) oraz Kowalewku, stan. 12, gr. 483 (Skorupka 2011, 124, Tabl. 151/483:8).

Grupa XIII – pucharki na pustej nóżce – reprezentowana jest przez dwa naczynia pochodzące ze znalezisk luźnych, numery inw.: 6263 (ryc. 12:4) i 6266 (ryc. 22:7,7a). Obydwa mają dwustożkowaty brzusec z podciętą częścią przydenną. Reprezentują typ XIII C – łagodnie profilowane pucharki o zaokrąglonym brzuscu. Jest to najstarszy typ datowany od fazy B1 do początków fazy B2, który występuje głównie w strefie A i niezwykle rzadko w B, nie jest znany z innych obszarów kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 18, 26, 30, lista 13C, mapa 15). Są to naczynia spokrewnione z miniaturowymi dwustożkowatymi formami naczyń typu St.VIII.L kultury oksywskiej (por. Wiśniewska 2007, 116–117, tabl. VI:1,2,5,6; Strobin 2011, 80). Okazy podobne do drawskich znamy z Miechęcina, stan. 4, pow. kołobrzegi (Kasprzak 2010, 303, ryc. 5:7), Krosna, pow. elbląski, gr. 46 (Cieśliński 2001, 51–52) oraz Nowego Łowicza, kh. 16, gr. 2 (R. Wołągiewicz 1993, 182, lista XIII C).

Grupa XIV – małe miski – jest reprezentowana przez sześć naczyń. Trzy pochodzą z grobu 7 (ryc. 11:2), pozostałe znaleziono luźno: nr inw. 6261 (ryc. 22:3) i 6265 (ryc. 22:6,6a). Wszystkie należą do typu XIVA – zminiaturyzowanych naczyń XaA, których górna część jest ukształtowana cylindrycznie lub w kształcie rozwartego stożka. Grupa ta datowana jest od fazy B2/C1 do D, a najwięcej dobrze datowanych naczyń omawianego typu w kulturze wielbarskiej znamy z przełomu wczesnego i młodszego OWR. Występowanie naczyń typu XIVA ogranicza się głównie do stanowisk w dorzeczu Drawy i Regi, Kaszub, delty Wisły oraz pojedynczych znalezisk z Mazowsza i Lubelszczyzny (R. Wołągiewicz 1993, 18, 26, 31, lista 14A, mapa 16). Inne pochodzą z Gronowa, kh. 4 gr.1 (Machajewski 2013, 20–21, tabl. V:4), Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, gr. 206 (Pietrzak 1997, 35, tabl. LXIX/206:1), gr. 255 (Pietrzak 1997, 42, tabl. LXXXVII/255:1), Ulkowych, gr. 41 (Tuszyńska 2005, 85, tabl. XIX/41:1), Linowa, stan. 6, obiekt 58 (Kurzyńska 2015, 29, tabl. XII/58:1), obiekt 194 (Kurzyńska 2015, 58–59, tabl. LVIII/194:4), Nowego Łowicza, kh. 1, Świdwina i Zagórzyc (R. Wołągiewicz 1993, lista 14A).

Naczynia typu XIV B – bezuche miski o esowatym profilu – występują w trzech okazach: jedno zachowane fragmentarycznie z grobu 9 (ryc. 11:5), następne z grobu 29 (ryc. 14:2) oraz luźne z obszaru cmentarzyska, nr inw. 6256 (ryc. 21:7,7a). Miski typu R.W.XIV B występują w kulturze wielbarskiej przez cały OWR, przy czym najwięcej znamy z zespołów grobowych datowanych od fazy B2/C1 do C2. Ich obecność jest typowa dla stref A i D, dużo mniej pochodzi ze strefy E kultury wielbarskiej, najmniejszą grupę stanowią w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim (R. Wołągiewicz 1993, 18, 26, 31, lista 14B, mapa 16). W grobie 9 miska typu R.W.XIV B współwystępowała z zapinką typu A.II41, która należy do późnej odmiany i wg J. Schustera datuje cały ze-

spół na okres od fazy B2 do B2/C1–C1a (Schuster 2006a, 101). Niektóre okazy typu XIVB nawiązują do miniatur waz i garnków kultury oksywskiej grupy S.VIII.A–E wg A. Strobin, dobrze poświadczonych w fazie A3 (por. Wiśniewska 2007, 119, tabl. VI:1,2,5,6; Strobin 2011, 80). Analogiczne miski znane są m.in. z Lubowidza, gr. 10 (R. Wołągiewicz 1995, 14, tabl. III/10:8), Warszkowa, gr. 224 (R. Wołągiewicz 1965, 212, tabl. 30:4) oraz Pruszcz Gdańskiego, stan. 10, gr. 330 (Pietrzak 1997, 51, tabl. CXII/330:1).

Do kubków kultury wielbarskiej grupy XV – łączącej cechy ceramiki stołowej i kuchennej – zaszeregowano pięć naczyń. Do typu XVA – kubków o profilu esowatym – zaliczono okazy z grobów: 15 (ryc. 12:1), 41 (ryc. 17:4,4a), 42 (ryc. 18:2) i 49 (ryc. 19:1). Formy te występują przez cały OWR, ale najczęściej pochodzi ich z fazy B2/C1 oraz z późnego OWR. Koncentrują się głównie w strefach A i E, znacznie mniej rejestrowanych jest w strefach B, C i D (R. Wołągiewicz 1993, 18, 31, lista 15A, mapa 17, tabl. 76). Kubki analogiczne do drawskich znane są z Lubowidza, gr. 268 (R. Wołągiewicz 1995, 32–33, tabl. XXIX/268:21), Pruszcz Gdańskiego, stan. 10, gr. 398 (Pietrzak 1997, 59, tabl. CXXIII/398:1), Linowa, obiekt 24 (Kurzyńska 2015, 24, tabl. III/24:1), a także z Podwieska (Schindler 1940, tabl. 18:13).

Do kubków beczułkowatych typu XVC (R. Wołągiewicz 1993, 18) zaliczono dwa naczynia. Jedno pochodzi z grobu 51 (ryc. 19:7,7a), drugie – wtórnie przepalone – jest znaleziskiem luźnym (nr inw. 6264, ryc. 22:5). Omawiana grupa naczyń swoją chronologią sięga fazy B1 do D i występuje na całym obszarze kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1993, 26, 31, lista 15C, mapa 17). Wczesną chronologię potwierdza okaz z grobu 51 z cmentarzyska drawskiego, odkryty wraz z fragmentem zapinki o cechach A.IV67. Co ciekawe, kubki kultury wielbarskiej typu R.WXVC przypominają kubki kultury oksywskiej typu VI.A–C, które datowane są na fazy A2 i A3 (por. Wiśniewska 2007, 119, tabl. VI:3,4,7,8, Strobin 2011, 80). Analogiczne okazy możemy znaleźć w materiałach z cmentarzyska w Gronowie, gr. 1/26 (R. Wołągiewicz 1976, 136–137, ryc. 6:2), Ulkowych, gr. 19 (Tuszyńska 2005, 16, tabl. IX/19: 6) oraz w Kowalewku, stan. 12, gr. 157 (Skorupka 2001, 49–50, tabl. 46–47/157:6).

W grupie XVI – drugiej pod względem liczebności – znalazło się dziewięć naczyń stołowych kultury wielbarskiej. Są to baniaste wazki, zazwyczaj jednoustne, o budowie dwu- lub trójczłonowej. Typ XVIIA – wazki trójdzielne – reprezentowany jest przez naczynie z grobu 20 (ryc. 12:6), zdobione ornamentem pseudomeandrowym, składającym się z kątów prostych oraz jodełki, pod uchem widnieje zygzak. Ornament ten łączy cechy meandra blankowego z przerywnikami, a także meandra kąтового typowego dla ornamentyki kultury wielbarskiej. Same naczynia XVIIA datowane są na okres od fazy B2/C1 do C2 i występują głównie w strefie B kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz

1993, 18, 20, 26, 31, lista 16A, 21, mapa 18. tabl. 42–43). Drawskie naczynie R.W.XVIA znajduje analogie w materiałach z cmentarzysk w Gronowie, kh. 22, gr.1 (R. Wołągiewicz 1976, 147–149, ryc. 13:4) i Nowym Łowiczu, kh. 18, gr. 1 (Cieśliński, Kasprzak, Stasiak 2011, 230, ryc. 2:b).

Do wazek dwudzielnych XVIB – tzw. garnuszków o profilu esowatym – zaliczono pewnie osiem naczyń z grobów: IX (ryc. 7:34), 28 (ryc. 14:3,3a), 36 (ryc. 15:10,10a), 37 (ryc. 16:4), 38 (ryc. 16:6) oraz z grupy znalezisk luźnych, nr inw. 5944 (ryc. 20:10) i 6259 (ryc. 22:1–1c). Prawdopodobnie ten sam typ reprezentują jeszcze naczynia zachowane fragmentarycznie i wtórnie przepalone z grobów ciepłopalnych 34 (ryc. 15:5,6) i 45 (ryc. 18:4). Naczynia XVIB datowane są od fazy B2 do D, ale najwięcej pochodzi z zespołów datowanych na B2/C1 i C1b, najliczniej zaś pojawiają się w strefie A kultury wielbarskiej, na innych obszarach tej jednostki należą do rzadkości (R. Wołągiewicz 1993, 21, 31, lista 16B, 23, mapa 18). Garnuszki typu XVIB znane są z cmentarzysk w Nowym Łowiczu, kh. 52, gr.2 (Hahuła 1994, 133–134, tabl. V:5), Grzybnicy, gr. 91 (Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 31–32, tabl. LXX/91:8) oraz w Lubowidzu, gr. 268 (R. Wołągiewicz 1995, 32–33, tabl. XXX/268:22).

Naczynia grupy R.W.XVII to trzy okazy z grobów 14 (ryc. 11:11), 16 (ryc. 12:2) i 22 (ryc. 13:1–1a). Pierwszy z nich, bezuchy, należy do typu R.W.XVIA. Charakteryzuje się przysadzistym brzuścem oraz wąską i smukłą szyjką. Ten typ można datować od fazy B2/C1 do D, ale najliczniej występuje w fazach C1 i C2 (R. Wołągiewicz 1993, 18, 26, 31, lista 17A), w strefie A, w mniejszej liczbie w strefie B kultury wielbarskiej. W pozostałych strefach pojawiają się incydentalnie (R. Wołągiewicz 1993, mapa 19). Do naczyń drawskich nawiązują okazy znane z cmentarzysk w Grzybnicy, gr. 88 (Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 31, tabl. LXVII/88:3), Linowie, obiekt 90 (Kurzyńska 2015, 36–37, tabl. XXVI/90:4) oraz w Kowalewku, stan. 12, gr. 216 (Skorupka 2001, 64, tabl. 65–66/216:4).

Egzemplarze z grobów 16 i 22 należą do typu C – form jednousznych z zaokrąglonym i wklęsłym dnem. Naczynia z grupy XVII przypominają „garnuszki” z grupy XVI. Różnicuje je tylko przysadzistość brzuśca i ukształtowanie dna. Ich występowanie w kulturze wielbarskiej przypada na cały OWR, przy czym najwięcej dobrze datowanych zespołów z tymi naczyniami znamy ze strefy A i B, gdzie występują od fazy B2/C1 po późny OWR (R. Wołągiewicz 1993, 19, 26, 31, lista 17C, mapa 19). Mała liczba tego typu form w okresie wczesnorzymskim sprawia, że trudno doszukać się podobieństw do naczynek oksywskich. Warto jednak dodać, że zaokrąglone i niekiedy wklęsłe dna spotkać można w fazie A3 i A3–B1 wśród miniatur kultury oksywskiej typu VIII.F–H wg Strobin (por. Wiśniewska 2007; Strobin 2011, 80). Formy analogiczne znane są z badań w Malborku-Wielbarku (Schindler 1940, tabl. 20:8) i Tczewie, pow. *loco* (Schindler 1940, tabl. 19:3).

Miniaturowa dwustozłkowata miska szerokootworowa z wyraźnie zaznaczonym załomem brzuśca, która reprezentuje typ B grupy R.WXVIII, została odkryta w grobie IX (ryc. 7:35). Najwcześniejszy okaz tej grupy znany z cmentarzyska w Gostkowie, pow. bytowski, z grobu 291b, datowanego na fazę B2. Zasadniczo ich obecność na nekropolach wielbarskich zaznacza się od faz B2/C1–C1b do wczesnego okresu wędrówek ludów (R. Wołągiewicz 1993, 19, 26, 31, lista 18C). Drawski grób IX można umiejscowić w fazie B2c–B2/C1–C1a dzięki obecności zapinek typu A.V124 i A.V128. Podobne naczynia znane są z cmentarzysk w Pruszczu Gdańskim, stan. 10, gr. 217 (Pietrzak 1997, 37, tabl. LXXVI/217:1), Ulkowych, gr. 16 (Tuszyńska 2005, 15, tabl. VII/16:1) i Linowie, obiekt 161 (Kurzyńska 2015, 51, tabl. XLVI/161:3).

Z grobu 31 (ryc. 14:6) pochodzi dolny fragment wtórnie przepalonego naczynia misowatego, które ma pierścieniowate dno. Dolepianie wałka na dnie charakteryzuje różnego rodzaju misy kultury wielbarskiej w okresie od przełomu wczesnego i młodszego OWR do początków wędrówek ludów. Zasięg występowania naczyń z dnem pierścieniowatym ogranicza się do terenów na wschód od Wisły (R. Wołągiewicz 1993, 22, lista 29E, mapa 31, tabl. 20:1 i 23:1,2). Jedynym przykładem naczynia z takim dnem z obszaru Pomorza jest okaz z Gronowa, kh. 7, gr. 1 (Machajewski 2013, 22, tabl. VII).

Naczynia o problematycznej przynależności kulturowej

Z grobu 43 (ryc. 16:5,5a) pochodzi naczynie, które przypomina zarówno miniaturową formę kultury oksywskiej typu VIII.L wg Strobin (Strobin 2011, 41, lista 50, tabl. XLII:9–11, LIX:8), jak i typ XIII.C wg R. Wołągiewicza (por. Wiśniewska 2007, 116–117, tabl. VI:1,2,5,6; Strobin 2011, 80). Na MOPR wskazuje nieznaczne pogrubienie i facetowanie wylewu, jak w podtypie 4.f wg Strobin (2011, 14, ryc. 2). Jednocześnie znane są naczynia o formach typowo wielbarskich, ale z mikromorfologią lub zdobnictwem charakterystycznym dla MOPR (Strobin 2011, 79–81, tam dalsza literatura), np. z osady w Lipiankach, stan. 3, pow. kwidzyński (Strobin 2015, 139–142, ryc. 1:6,7, 5:2, 7:4, 14:3, 16:5, 19:1–3, 23:2 i 29:4) oraz Rogowie, stan. 4, pow. białogardzki (Machajewski 1980, 23). Tradycje garncarskie typowe dla kultury oksywskiej widoczne są na Pomorzu aż do fazy B2 (Strobin 2015, 42–43). Miniatury typu VIII.L datowane na fazę A3 znany jedynie z Niemicy, gr. 71, Pruszczu Gdańskiego, stan. 10, gr. 475 i Rumii, gr. 44 (R. Wołągiewicz 1964, 117, tabl. VIII:3–5 i XII:7; Pietrzak 1988, 19, tabl. LVIII/44; 1997, 67; Strobin 2011, 41). W stadium przejściowym do wczesnego OWR nie ma ich w ogóle, chociaż wylewy podtypu 4.f. wg Strobin są typowe w tym czasie i trwają do fazy B1 (Strobin 2011, 60). Pucharki typu XIII.C natomiast są datowane od fazy B1 do B2a, a ich występowanie ogranicza

się tylko do stref A i B zasiedlenia kultury oksywskiej (R. Wołągiewicz 1993, 26, lista 13, mapa 15).

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku częściowo wtórnie przepalonego naczynia pochodzącego ze znalezisk luźnych o numerze inw. 6105 (ryc. 20:15). R. Wołągiewicz uznał je za czarkę kultury wielbarskiej typu XIIB (1993, 17, lista 12B, tabl. 29:3,4), natomiast A. Strobin za miniaturę kultury oksywskiej typu VIII.C (2011, 39, 161, lista 41, tabl. XLI:7 i LVIII:2). Grupa ta skupia niewiele egzemplarzy, w tym tylko jeden dobrze datowany na fazę A2 z Bystrzca, gr. 183 (Strobin 2011, 39, lista 41). Formy XIIB kultury wielbarskiej występują przez cały okres trwania tej kultury na różnych obszarach jej osadnictwa (R. Wołągiewicz 1993, 26). Sprawę komplikuje dodatkowo pokrewieństwo omawianych form (por. Wiśniewska 2007, tabl. IV:3–6, 8–11).

Obrządek pogrzebowy

Dla cmentarzyska w Drawsku Pomorskim nie sporządzono pełnej dokumentacji terenowej, co powoduje, że informacje na temat obrządku pogrzebowego są niepełne. W większości przypadków brakuje danych na temat poziomu odkrywania jam, ich wielkości i miąższości oraz rodzaju wypełniska. Nie zawsze można zweryfikować poprawność interpretacji obrządku pogrzebowego. Nie wiadomo także, czy naczynia uległy przepaleniu na stosie ciałopalnym, czy współcześnie podczas bombardowania Szczecina w 1944 roku. Na stan zachowania grobów z pewnością negatywnie wpłynął sposób eksploatacji terenu na dawnym *Kettenbergu*. Tylko kilka zespołów grobowych ma fotografie *in situ* (ryc. 11:1; 13:6; 18:8). Niektóre z nich zaopatrzone są w mniej lub bardziej dokładne opisy, na podstawie których można określić rodzaj grobu oraz jego wyposażenie. Całkowity brak lub częściowe przemieszanie kości ludzkich z tego cmentarzyska przechowywanych w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie uniemożliwiają natomiast określenie wieku i płci zmarłych. Wskazówką jest jedynie wyposażenie grobowe, przy czym nie ma nawet pewności, czy stanowiło ono rzeczywiście inwentarz danego pochówku.

Na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim odkryto w sumie 65 pochówków: 54 ciałopalne i 11 inhumacyjnych. Wśród ciałopalnych na podstawie dostępnego materiału wyróżniono: 11 kultury oksywskiej, 42 kultury wielbarskiej oraz 2 (nr 43 i 47) o bliżej nieokreślonej przynależności kulturowej. Groby te odkryto na głębokości ok. 0,5–1,0 m od powierzchni gruntu. Zgodnie z zachowanym, częściowym planem stanowiska i kilkoma wzmiankami w archiwalich należy stwierdzić, że groby ciałopalne kultury oksywskiej otaczały skupisko pochówków szkieletowych odkrytych w 1910 roku. Według A. Stubenraucha odległość między tymi grupami wynosiła ok. 50 kroków (ryc. 3) (Stubenrauch 1911, 146–147, tabl. I). Zachowała się także informacja, że w niedużej odle-

głości od tego skupiska, w pobliżu stacji kolejowej, odkryto jeszcze jeden grób kultury oksywskiej, a na przełomie lat 20./30. XX wieku kolejne pochówki tego ugrupowania również w pobliżu zabudowań dworca kolejowego.

Trzy spośród 11 grobów ciałopalnych kultury oksywskiej (nr 1, 27³⁷ i 52) to pochówki popielnicowe obsypane szczątkami stosu, dwa (nr 23 i 46) jamowe ze szczątkami stosu oraz jeden bliżej nieokreślony (nr 50). Na temat pozostałych (nr 21, 24, 25, 26, 48 i domniemany zespół grobowy nr inw. 6127) brakuje danych.

Wyposażenie grobów popielnicowych nie jest jednorodne. W grobach 27 i 52 są tylko naczynia. Najokazalej prezentuje się grób 1 – wewnątrz popielnicy znaleziono elementy pochwy miecza jednosiecznego, miecz jednosieczny, grot broni drzewcowej ze śladami patyny ogniowej, obydwie rytualnie zgięte. Elementem łączącym wszystkie te groby są starannie wykonane, czernione i bogato zdobione naczynia, które pełniły funkcję popielnicy. Tylko w przypadku grobu 27 nie ma pewności, co do przeznaczenia naczynia. O tym, że jest to pochówek popielnicowy, świadczą duże rozmiary naczynia oraz jego dobry stan zachowania.

Grób 21 zawierał jedno, zachowane w całości naczynie gliniane pozbawione śladów wtórnego przepalenia. Nie wiadomo jednak, czy był to grób popielnicowy czy jamowy.

Groby jamowe kultury oksywskiej wyposażone są w elementy stroju kobiecego (26, 48, 50 i domniemany zespół grobowy nr inw. 6127) oraz broń (23 i 46). W przypadku grobów 23 i 25 nie jesteśmy w stanie określić obrządku pogrzebowego. Niemniej jednak bardzo zbliżony charakter wyposażenia grobowego (obecność grotów broni drzewcowej, żaren i konstrukcji kamiennych) z grobów 23 i 46 oraz 23 i 25 pozwala hipotetycznie założyć, że te dwa ostatnie pochówki były również jamowe. Z powyższego zestawienia wynika, że ludność kultury oksywskiej praktykowała pochówki w grobach popielnicowych i jamowych, wyposażenie grobowe zaś odpowiadało płci pochowanych osób (w ramach ówczesnego światopoglądu). Taki stan rzeczy utrzymywał się na Pomorzu w fazie A2, ale już w fazie następnej notuje się zwiększenie liczby grobów jamowych z uzbrojeniem przy nadal dominujących popielnicowych z bronią (M.D. i R. Wołagiewiczowie 1963, 71, diagram 1; Walenta 1981, 66–72; Pietrzak 1987; 1997). Nieco odmienna charakterystyka obrządku pogrzebowego kultury oksywskiej ujawnia się na ziemi chełmińskiej. E. Bokiniec, analizując materiały tej kultury z tamtejszych cmentarzysk, zauważyła, że prawie 100% grobów z fazy A3 zawierających oręż stanowią pochówki jamowe. Co więcej, 97% wszystkich grobów o takiej samej chronologii na chełmińskich nekropo-

³⁷ M.D. Wołagiewicz uznawała ten obiekt za grób popielnicowy obsypany stosem, mimo że w archiwaliach nie zachowała się wzmianka na ten temat (por. katalog; M.D. Wołagiewicz 1967, 55).

lach oksywskich to również pochówki bezpopielnicowe. Zdaniem autorki ma to świadczyć o odmiennej kulturze duchowej, która u schyłku MOPR wraz z nową ludnością przywędrowała z Bornholmu (Bokiniec 2008, 132–133). Zostawiając już etniczną interpretację tego zjawiska, zauważyć można, że w przeciągu fazy A3 na terenie całej kultury oksywskiej dochodzi do pewnych przeobrażeń w sferze obrządku pogrzebowego, które charakteryzują się stopniowym zmniejszeniem liczby grobów popielnicowych na rzecz pochówków jamowych (por. Łuczkiwicz 2018, ryc. 3). Może mieć to niezwykle ważne znaczenie przy analizie przemian kulturowych zachodzących na Pomorzu na przełomie er, doprowadzających do powstania kultury wielbarskiej. Praktykowany przez jej społeczności birytualizm oprócz grobów inhumacyjnych charakteryzuje się przewagą grobów jamowych nad popielnicowymi (por. Strobin 2011, 81).

Na podstawie archiwaliów wśród 42 grobów ciałopalnych kultury wielbarskiej udało się wydzielić 18 grobów jamowych (nr 2, 7, 29, 31–42, 44, 51, 53 i 54), jeden w odwróconej popielnicy (8) i jeden popielnicowy (12); reszty nie określono (nr 3–5, 9–20, 22, 28, 45, 49 i 56).

Najpowszechniejszym sposobem chowania zmarłych ludności kultury wielbarskiej na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim było składanie przepalonych szczątków ludzkich, najprawdopodobniej ze szczątkami stosu pogrzebowego, bezpośrednio do jamy grobowej. W grobach zazwyczaj znajdowała się ceramika, ale też przedmioty metalowe, które w wielu przypadkach są wtórnie przepalone, co może świadczyć o tym, że znajdowały się one wraz ze zmarłym na stosie lub w jego pobliżu. Występowanie nieprzepalonych wyposażenia w jamach grobów ciałopalnych bezpopielnicowych jest zjawiskiem rzadkim w kulturze wielbarskiej. Zwyczaj ten można wiązać ze składaniem darów grobowych podczas przenoszenia szczątków zmarłego do grobu lub z ponownym otwarciem grobu i zdeponowaniem w nim dodatkowych przedmiotów (por. Kurzyńska 2015, 94).

Groby jamowe w kulturze wielbarskiej należą do najczęstszych w różnych okresach chronologicznych. Ich zawartość jest bardzo zróżnicowana. Niektóre zawierają jedynie szczątki zmarłego, inne tylko naczynia gliniane lub pojedyncze przedmioty metalowe. Znane są również pochówki bardzo „bogate”, zaopatrzone w wyroby świadczące o wysokim statusie społecznym osoby pochowanej oraz o jej płci. Trzeba jednak zaznaczyć, że najczęściej groby jamowe nie są w ogóle wyposażone lub tylko skromnie (Gałęzowska 2007, 166, 171).

Na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim odkryto tylko jeden grób popielnicowy (nr 12). Niestety nie wiemy, czy naczynie pełniące funkcję popielnicy było ustawione w jamie ze szczątkami stosu, czy bez niego. Jedyne wyposażenie stanowił grzebień typu IB wg Thomas. W połączeniu ze stylistyką zdobniczą naczynia, w postaci na przemian chropowatych trójkątów zwisających, obiekt datuje się na fazę B2/C1–C1a.

Tak duża dysproporcja wysepowania grobów jamowych do popielnicowych (18 : 1) na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim na tle innych nekropoli kultury wielbarskiej nie jest niczym nadzwyczajnym. Na wielu cmentarzyskach groby popielnicowe także stanowią zdecydowaną mniejszość – szczególnie w przypadkach, gdy przeważają groby inhumacyjne i ciałopalne jamowe w strefach A i B osadnictwa kultury wielbarskiej³⁸ oraz na nekropolach tej kultury położonych na pograniczu północnego Mazowsza, południowej Warmii i Podlasia (Jaskanis 1996, 28, tabl. XVIII/132; Ziemińska-Odojowa 1999, 136–137, tab. 4; Woźniak 2011, 96, tab. 1, tam dalsza literatura). Według Marcina Woźniaka jest to sytuacja typowa dla wymienionych obszarów (Woźniak 2011, 96), ale na podstawie danych z pomorskich cmentarzysk można sądzić, że jest to zjawisko szersze w kulturze wielbarskiej. Nieco inna sytuacja panuje w północnej Wielkopolsce, gdzie groby popielnicowe z faz B1 i B2 stanowią 10–20% wszystkich grobów i dopiero od fazy B2b i B2/C1–C1a ich liczba stopniowo wzrasta (Gałęzowska 2007, 166–169). Można to zaobserwować na przykładzie cmentarzyska w Kowalewku, gdzie groby popielnicowe datowane na ten czas stanowią ponad 26% (Skorupka 2001, 219–220).

Na uwagę zasługuje grób 8, który błędnie określono jako „podkloszowy”. Z danych archiwalnych wiadomo, że był to pochówek w popielnicy, która była odwrócona do góry dnem – w jej wnętrzu znajdowały się dary grobowe. Pojedyncze przykłady takich grobów znamy z Gostkowa, groby 191 i 339, pow. bytowski, oraz Odrów, pow. chojnicki, gr. 154 (Walenta 1981, 73–74, tabl. XXIII:B).

Tylko nad grobem 7 spoczywał duży kamień, który mógł pełnić funkcję oznaczenia pochówku w przestrzeni cmentarzyska lub zabezpieczać go. Zwyczaj umieszczania kamienia nad grobem częściej spotyka się w kulturze oksywskiej (Bokiniec 2008: 206–207). Tego typu oznaczenia można spotkać na cmentarzyskach kultury wielbarskiej: w Odrach (Kmieciński 1968, 36) i Węsiarach (Kmieciński, Blombergowa, Walenta 1966, 57–57). Trzeba jednak zaznaczyć, że takie kamienie nagrobne zachowane od starożytności są rzadkie ze względu na dewastację stanowisk (por. Kmieciński 1968, 101–102; Walenta 1981, 62–63).

Groby ciałopalne kultury wielbarskiej na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim są zazwyczaj zaopatrzone w ceramikę – w całe nieduże naczynia (grupy XI i XIV–XVII), naczynia średniej wielkości zachowane fragmentarycznie lub w całości (grupy VIII–X) oraz fragmeny naczyń dużych (grupa I, II, III/IV, V). Ze względu na zawartość groby ciałopalne można podzielić na: wyposażone jedynie w naczynia (28 obiektów), wyposażone w naczynia i inne przedmioty

³⁸ Grzybnica – jeden grób popielnicowy ze 101 pochówków (Habuła, R. Wołągiewicz 2001, tab. V); Gronowo – 3 z 56 (Machajewski 2013, 58, 63); Linowo – 9 ze 127 (Kurzyńska 2015, 92–94); Ulkowy – 8 ze 125 (Tuszyńska 2005, 58); Lubowidz – 13 z 207 (R. Wołągiewicz 1995, 38–39); Odry – 8 ze 130 pochówków w płaskiej części cmentarzyska (Kmieciński 1968, 39).

(8 obiektów), bez ceramiki z innymi przedmiotami (5 obiektów). W dziesięciu grobach znaleziono co najmniej dwa naczynia lub ich fragmenty (7, 18, 33, 35–39, 42 i 45). W 17 przypadkach zachowało się tylko małe naczynie (11, 13–17, 19, 20, 22, 28–32, 41, 44 i 49) z grup XI i XIV–XVII wg Wołągiewicza. Zjawisko wyposażania grobów ludności kultury wielbarskiej w jedno małe naczynie jest typowe dla faz B1 i B2. Od przełomu wczesnego i młodszego OWR upowszechnił się zwyczaj składania większej liczby naczyń (Wołągiewicz 1987, 180; 1993, 29). A. Strobin uważa, że ubogie dary grobowe ludności kultury wielbarskiej we wczesnym OWR są przejawem ciągłości tradycji przedrzymskich (Strobin 2011, 81, tam dalsza literatura).

Uwagę zwraca obecność wtórnie przepalonych naczyń w 10 obiektach (7, 16, 31, 43, 35, 37, 38, 42, 45 i 54) oraz wśród znalezisk luźnych³⁹. Wyposażanie grobów w takie naczynia jest typowe dla kultury przeworskiej (por. Błażejowski 1998, 17–27; Andrzejowski 2005, 117–118; Żychliński 2007, 517–521; 2014, 109–110, 121–122, 139–140, 158–159). Zwyczaj ten czasem pojawia się też w kulturze oksywskiej na Pomorzu i Ziemi Chełmińskiej (Bokiniec 2008, 74, 182). Nie ma danych na ten temat dla kultury wielbarskiej. W Wielkopolsce (Skorupka 2001, 219; Żychliński 2014, 161) i na ziemi chełmińskiej (Kurzyńska, Sosnowski 2007, 412) rozpoznano nieliczne groby zawierające przedmioty wtórnie przepalone, w tym naczynia. Według Jacka Andrzejowskiego na terenach na wschód od Wisły może mieć to związek z oddziaływaniem kultury przeworskiej w początkach fazy C1a (Andrzejowski 2007, 234–241) lub akulturacją pewnej części ludności kultury przeworskiej do wzorców wielbarskich (Andrzejowski 1989, 118–120; 2005, 116–117).

W inwentarzach grobów ciałopalnych oprócz naczyń glinianych znajdowały się ozdoby metalowe, paciorki szklane i bursztynowe, grzebienie oraz okucie zamka szkatułki (groby 2–4, 8 i 10), które są wyznacznikami kobiecego modelu wyposażenia grobowego. Obecność dwóch podobnych zapinek w grobie 6 czy pojedynczych egzemplarzy fibul w grobach 5, 9 i 51 może tylko teoretycznie świadczyć o płci pochowanych w nich osób. Pary zapinek występują zarówno w grobach mężczyzn jak i kobiet, ale w przypadku grobów kobiecych zdublowanym zapinkom towarzyszą inne wyznaczniki płci żeńskiej, jak np. elementy kolii, przęśliki czy bransolety. Pojedyncze zapinki wskazują na pochówki mężczyzn (Skóra 2015, 89–90, tab. 28).

Typowo męski element wyposażenia grobowego – ostrogę – znaleziono w grobie 7. Ostrogi występują najczęściej w grobach dojrzałych mężczyzn i nie zawsze oznaczają wysoki status społeczny pochowanego (Skóra 2015, 161–163, tab. 47). Wydaje się, że prestiżowy charakter ma fragmentarycznie zachowana i wtórnie przepalona misa brązowa typu E.69 złożona w grobie 40.

³⁹ Trzeba pamiętać, że część naczyń z drawskiej nekropoli mogła ulec wtórnemu przepaleniu podczas bombardowania Szczecina w sierpniu 1944 r.

Na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim, na głębokości 0,75–1,25 m odkryto 11 różnie zachowanych grobów inhumacyjnych (Stubenrauch 1911, 150; Wołągiewicz M.D. 1967, 54–55). W zbiorach Działu Archeologii MNS znajdują się szczątki kostne z ośmiu z nich, w tym siedem czaszek i dwie kości udowe, ale tylko w pięciu przypadkach przypisane do konkretnych grobów (II, IV, V, IX i X). W przypadku grobów IV i IX z pewnością mamy do czynienia z przemieszaniem kości, ponieważ w każdym stwierdzono szczątki co najmniej dwóch osobników (zob. aneks).

Z badań A. Stubenraucha w 1910 roku zachował się jedynie częściowy plan położenia grobów (ryc. 4). Jamy grobów inhumacyjnych I, III–V i VII zorientowane są na osi północny wschód – południowy zachód. Czaszki szkieletów w nich złożonych były skierowane na północny zachód. Groby VI i VIII zorientowane były na osi północny zachód – południowy wschód, a głowy zmarłych w nich pochowanych umieszczone były w kierunku północno-zachodnim. Szkielet w grobie II położony był na osi wschód-zachód, z głową skierowaną na wschód⁴⁰. W przypadku grobów odkrytych przez Fausta nie mamy informacji na temat orientacji zmarłych. Oprócz szkieletu znajdującego się w grobie VII wszystkie pozostałe ułożone były w pozycji na wznak, prawdopodobnie z rękami wzdłuż ciała. Tylko w grobie II zmarły ułożony był na prawym boku z podkurczonymi nogami i wyciągniętymi przed siebie ramionami (Stubenrauch 1911, 147).

Zwłoki w grobach inhumacyjnych kultury wielbarskiej zazwyczaj wkładano do jam orientowanych na osi północ-południe, z głową na północ, w pozycji na wznak z niewielkimi odchyleniami na wschód lub zachód, co tłumaczy się zmienną pozycją słońca w ciągu dnia i porą roku w momencie pochówku. Słońce stanowiło punkt odniesienia przy wyznaczaniu kierunków świata (Tuszyńska 2005, 58; Skóra 2015, 135). Być może należy także rozważyć wczesną chronologię zamykającą się zasadniczo we wczesnym OWR. Tak duże różnice w orientacji ułożenia zmarłych częściej spotykane są bowiem w fazach B1 i B2, np. na cmentarzysku w Lubowidzu (Wołągiewicz 1995, 37–38, tab. 1). Krzysztof Walenta (1981, 80) uważa natomiast, że zwyczaju układania zmarłych z głową na północ we wczesnym OWR nie przestrzegano zbyt rygorystycznie.

Nietypową orientacją ułożenia ciała na osi wschód-zachód oraz wyposażeniem wyłącznie w przedmioty żelazne (toporek, kłamię hakową typu Hornbek, nóż i nożyce kabłąkowe) wyróżnia się grób II. Takich zestawów o wyraźnych

⁴⁰ Jak wspomniano w rozdziale dotyczącym lokalizacji cmentarzyska, częściowy plan, którym dysponujemy, jest błędnie zorientowany o 35°. Gdyby jednak dodać tę różnicę do orientacji każdego z grobów, to obiekty I i III–VII miałyby nieznaczące (rzędu kilku stopni) odchylenie w kierunku wschodnim. Grób II leżałby na osi północny wschód – południowy zachód, grób VIII natomiast niemal na osi wschód-zachód, z głową zmarłego na zachód.

powiązaniach przedrzymskich nie ma w grobach na innych cmentarzyskach kultury wielbarskiej. Nieliczne pochówki o analogicznej orientacji ułożenia zmarłego i zbliżonych inwentarzach grobowych spotkać można w fazie A2, wystąpiły one na cmentarzyskach kultury oksywskiej w Różnach, Pruszczu Gdańskim, stan. 7, pow. gdański (Tuszyńska, Stąporek 2005, 353–361) oraz w Opaleniu, pow. gniewski (Tuszyńska 1993, 51–52; 2003, 303–309). Geneza inhumacyjnego obrządku pogrzebowego u ujścia Wisły w MOPR pozostaje na razie niewyjaśniona (Margos 2000, 260–261). Ok. 50 grobów orientowanych na osi wschód-zachód znanych jest również z cmentarzysk kultury wielbarskiej w Lubowidzu, Weklicach, Nowym Targu, Cecelach, pow. siemiatycki, Jartyporach, pow. węgrowski (Natuniewicz-Sekuła 2007, 487–489; Skóra 2015, 135, aneks 5.1)⁴¹ i Gronowie (Machajewski 2013, 31). W Weklicach tak orientowane pochówki z przełomu faz B1/B2a tworzą skupisko najwcześniej datowanych obiektów. Ich wczesna chronologia, pokrewieństwo osobników w nich pochowanych i wyraźna ekspozycja terenowa grobów w obrębie stanowiska pozwalają przypuszczać, że zmarli pochowani w tej części weklickiej nekropoli tworzyli skupisko o rodowym i założycielskim charakterze (Natuniewicz-Sekuła 2007, 489; Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011, 125–126, 137–138, tab. 1, ryc. 4; Skóra 2015, 138).

Grupa grobów orientowanych na osi wschód-zachód zarówno w kulturze wielbarskiej, jak i oksywskiej nie wyróżnia się pod względem wyposażenia (Tuszyńska, Stąporek 2005, 353–361; Skóra 2015, 136). Analiza antropologiczna nie wykazała również zależności między wiekiem i płcią a orientacją jamy grobowej. Wydaje się zatem, że ten rodzaj odmiennej orientacji grobów szkieletowych w kulturze wielbarskiej może wynikać z innych powodów, np. odmienności kulturowej pochowanego lub rodzaju kary – wykluczenia zmarłego przez lokalną społeczność (por. Walenta 1981, 90; Skóra 2015, 136–137).

Podsumowując, groby II i V można zinterpretować jako pochówki z wyraźnymi tradycjami oksywskimi oraz stopniowym krystalizowaniem się nowego obrządku pogrzebowego we wczesnym OWR na Pomorzu.

Innym nietypowym pochówkiem na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim jest grób VII, w którym zmarły ułożony był na prawym boku z podkurczonymi nogami i wyciągniętymi przed siebie ramionami, z głową skierowaną na północny wschód. Grób zorientowany na osi północny wschód – południowy zachód datowany jest na fazę B1b zapinką typu A.VI68. Podobne układy szkieletów odnotowano na cmentarzyskach kultury wielbarskiej w strefie A, datowanych od fazy B2a do C3 np. w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (Pietrzak 1997, 47, tabl. CI/291) i stan. 5 (Pietrzak, Cymek, Roźnowski 2015, 21–22, 24–26,

⁴¹ Autorki w swoich katalogach nie uwzględniły grobu II z Drawska Pomorskiego.

tabl. XII–XV), Weklicach⁴² i Linowie (Kurzyńska 2015, 46–47, tabl. XLI) oraz w obrębie grupy dębczyńskiej (Machajewski 1992, tabl. XII).

Jednostkowym znaleziskiem na cmentarzysku drawskim jest niewielki kamień znajdujący się przy szkielecie w jamie grobowej XI, podobnie jak w pochówkach inhumacyjnych na innych cmentarzyskach kultury wielbarskiej (por. np. Tuszyńska 2005; Walenta 2009; Kurzyńska 2015, 97). Nie jest jasne, czy kamienie umieszczano w grobach intencjonalnie, czy dostawały się one tam wtórnie (por. Pietrzak, Cymek, Roźnowski 2015, 77–78).

Ułożenie zapinek i paciorków w okolicy ramion i klatki piersiowej osoby zmarłej, jak w przypadku grobu IX, jest typowe w kulturze wielbarskiej. Zapinki spinały płaszcz na ramionach, natomiast kolia z paciorków mogła być zawieszona na szyi i zwisać na klatce piersiowej albo mocowano ją do fibul przypiętych do ubrania na obojczykach lub ramionach (Skorupka 2001, 231–239; Machajewski 2013, 69–71, ryc. 13).

Często w grobach szkieletowych kultury wielbarskiej występują naczynia gliniane. Odkrywane są przy różnych częściach ciała i w rozmaitych miejscach w obrębie jam grobowych. Interpretowane są jako dary grobowe sensu stricto składane zmarłemu. Niewykluczone, że pierwotnie zawierały pokarm lub zioła, które miały pomóc zmarłemu w drodze w zaświaty (por. Kurzyńska 2015, 98–99).

Na cmentarzysku drawskim, podczas badań ratowniczych prowadzonych w 1910 roku, w pobliżu grobów inhumacyjnych pozbawionych wyposażenia odkryto prostokątną konstrukcję kamienną ułożoną z polnych głazów interpretowaną przez odkrywcę jako kamienna komora grobowa (Stubenrauch 1911, 146, Taf. I:a). Tego typu obiekty często występują na cmentarzyskach różnych ugrupowań kulturowych zamieszkujących na Pomorzu w starożytności. W tym przypadku nie jest możliwa weryfikacja pierwotnej interpretacji.

Chronologia i planigrafia cmentarzyska

Brak pełnego rozplanowania obiektów na cmentarzysku drawskim uniemożliwia ustalenie stratygrafii horyzontalnej. Na częściowym, orientacyjnym planie nekropoli z 1910 roku zaznaczono osiem grobów szkieletowych (I–VIII) datowanych na wczesny OWR oraz jeden grób kultury oksywskiej z przełomu faz A2 i A3. Fazy użytkowania cmentarzyska ustalono na podstawie wyników analizy chronologicznej materiałów źródłowych.

⁴² Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011, 32–33, 54–56, 67, 97, 104–105, 118, tabl. XV, XVI, CCXL:9, CCXLIII:13, LVIII–LXII, CCXXXVI:1–6, CCXL:7,8, CCXLI:7–9, CCXLI:10,13,14, CCXLV:9, LXXXVI, CCXXXVIII:4,5, CLX, CLXI, CCXLIII:5–7, CLXXXI, CLXXXII, CCXLIII:4, CCXIV.

Pierwszy horyzont nekropoli wyznaczają groby kultury oksywskiej. Najlepiej datowanym i zarazem najwcześniejszym jest grób popielnicowy 1, w którym odkryto żelazny miecz jednosieczny typu WI.A oraz elementy pochwy miecza jednosiecznego, grot broni drzewcowej typu A wg Łuczkiwicza oraz popielnicę typu I.F, datujące zespół na schyłek fazy A2 lub początek fazy A3. Na początek fazy A3 należy datować grób 50 zawierający zapinkę typu M-a i prawdopodobnie K, które wraz z klamrą żelazną typu Kostrzewski Ib wskazują na połowę I wieku p.n.e. Nieco szerzej można datować groby 26 i 48 wyposażone jedynie w klamry do pasa typu IVB wg Wiloch, których ogólna chronologia sięga fazy A2. Późne dotarcie impulsów oksywskich na Pojezierze Drawskie pozwala umieścić te groby między przełomem faz A2 i A3 a schyłkiem fazy A3. Z fazą A3 natomiast należy łączyć groby jamowe 23–25 i 46 z grotami broni drzewcowej. Domniemany zespół grobowy o numerze inw. 6127 prawdopodobnie można przypisać późnemu stadium fazy A3 lub przełomowi A3/B1, na podstawie żelaznej zapinki typu N-b wg Völlinga oraz bliżej nieokreślonej zapinki brązowej. Tego typu wyposażenie typowe jest dla stadium przejściowego między MOPR a OWR na Pomorzu (por. R. Wołągiewicz 1965, 240–241; Pietrzak 1997, 87), ale z uwagi na niepewne okoliczności odkrycia zespołu grobowego nr inw. 6127 faza przejściowa między tymi okresami na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim jest jedynie hipotetyczna

Ceramika kultury oksywskiej ma cechy typowe dla środkowej i młodszej fazy MOPR na Pomorzu Zachodnim i Środkowym. Są to przede wszystkim formy o wysoko umieszczonym brzuścu, podciętej dolnej części naczynia, facetowanych uchach i wylewach (por. Strobin 2011, 84–85).

Z fazy B1 pochodzi sześć zespołów grobowych (II, IV, VII, X, 40, 51). Stadium B1a reprezentuje grób 51, w którym wystąpiła zapinka typu A.IV67 oraz grób 40 zawierający fragmenty misy brązowej, prawdopodobnie typu E.69. Dobrze reprezentowana jest faza B1b. W grobie IV znaleziono zapinkę oczkowatą typu A.III52, a w grobach VII i X – fibule norycko-panońskie typu A.IV68. Obecność tych ozdób we wczesnych zespołach kultury wielbarskiej związana jest z „czeską” (groby 40 i 51) i „słowacką” (groby IV, VII, X) falą importów, które napływały na Pomorze z zachodu. Wyraźnych cech przedrzymskich można dopatrywać się w inwentarzach grobów inhumacyjnych II i V, które łączyć należy ogólnie z fazą B1. W tym okresie, zwłaszcza na cmentarzyskach oksywsko-wielbarskich z zachowaną ciągłością użytkowania od MOPR do OWR, częściej wyposażano zmarłych w przedmioty żelazne, co świadczy o „przeżywaniu” się tradycji wcześniejszych i udziału ludności kultury oksywskiej w tworzeniu kultury wielbarskiej (R. Wołągiewicz 1981a, 166; 1981b, 85; Gładysz 1998, 50, 54, mapa 11; Machajewski 2006b, 36–37).

Stadium B2a reprezentowane jest przez zapinki oczkowe typu A.III59 i 60 serii pruskiej z grobu III oraz brązowe bransolety sztabkowe z grobu ciała-palnego 3. Możliwe wydaje się występowanie tych ozdób już pod koniec stadium B1b, ale na terenie Pomorza Środkowego jest to słabo udokumentowane (Machajewski 2006b, 38). Obiekt III wydaje się być jednym z najpóźniejszych grobów szkieletowych w wyraźnie wydzielającym się skupisku odkrytych przez A. Stubenraucha w 1910 roku.

Z okresu datowanego od fazy B2b do fazy B2/C1 pochodzą zespoły grobowe 4, 7 i 8. Ten przedział czasowy wyznaczony jest zasadniczo na podstawie brązowych zapinek A.V124 (grób 4), ostrogi grupy V wg Godłowskiego (grób 7) oraz sprzączki typu M-L.D1 (grób 8), które w fazie B2/C1 na Pomorzu Środkowym i Zachodnim współwystępują z elementami o „barokowej” stylistyce. Zapowiadają one fazy następne, szczególnie stadium przejściowe do młodszego OWR i początek tego okresu.

Najlepiej potwierdzona jest faza schyłkowa wczesnego OWR i wczesna faza młodszego OWR (B2c i B2/C1–C1a). Okres ten na nekropoli drawskiej wyznaczają przede wszystkim zapinki kapturkowe A.II41 (groby 5 i 9) i fibule trójgrzebykowe A.V95–96 (grób 6). To samo dotyczy zabytków zdobionych filigranem i granulacją w stylu tzw. „baroku wielbarskiego”, jak np. zapinki A.V124 i A. V128 z grobu szkieletowego IX oraz srebrne klamerki esowate typu B z grobów 2 i 10. Nieco węższą chronologię – B2/C1–C1a – ma grób 12, który zawierał grzebień typu IB wg Thomas oraz naczynie grupy III/IVA zdobione na przemian chropowacymi i gładzonymi polami trójkątów.

Częściowy plan stanowiska opublikowany przez A. Stubenraucha w 1911 roku pozwala stwierdzić, że groby szkieletowe datowane na wczesny OWR znajdowały się ok. „50 kroków na południe” (por. Stubenrauch 1911, tabl. I) od grobu nr 1 datowanego na fazę A2 lub początek A3, który lokalizowany jest w rejonie dawnej stacji kolejki wąskotorowej. W archiwaliach dotyczących *Kettenbergu* mowa jest o obiektach kultury oksywskiej nr 23–25 znalezionych na działce Britzke’go, sąsiadującej z zabudowaniami stacji. Na tej podstawie można przypyszczać, że ta część cmentarzyska rozwijała się w kierunku północnym bądź północno-wschodnim. Z drugiej strony przedrzymskie groby ciała-palne są wyraźnie oddalone i oddzielone pasem terenu pozbawionym pochówków od skupiska grobów szkieletowych. Mamy tu prawdopodobnie do czynienia z dwiema oddzielnymi strefami cmentarzyska.

Zakończenie

Cmentarzysko w Drawsku Pomorskim usytuowane jest w strefie pojeziernej w drawskim kompleksie cmentarzysk kultury oksywskiej (Rogalski 2010, 86–88) oraz w drawsko-łobeskim skupieniu osadniczym kultury wielbarskiej

(R. Wołągiewicz 1976, 85–91, ryc. 2.13). Obecnie jest to jedyne w tak znacznym stopniu rozpoznane stanowisko na Pojezierzu Drawskim, na którym wystąpiły materiały kultury oksywskiej i wielbarskiej. Współwystępowanie elementów obu kultur na tych samych stanowiskach na Pomorzu jest zjawiskiem powszechniejszym, a udział wzorców oksywskich w kształtowaniu się kultury wielbarskiej jest niepodważalny (R. Wołągiewicz 1981a, 154; 1981b, 88; Gładysz 1998, 53–54; Machajewski 1999a, 242), ale wymaga dalszych badań.

Niewystarczający stan badań nad osadami i zapleczem gospodarczym ludności kultury oksywskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Drawskim nie pozwala na jednoznaczne określenie poziomu egzystencji tej ludności. Zważywszy jednak na obecność przedmiotów importowanych oraz wzrost liczby grobów w fazie B2/C1, a co za tym idzie – wzrost demograficzny, można mówić o rozwiniętej działalności ekonomiczno-gospodarczej ludności zamieszkującej obszar dorzecza Drawy i Regi (R. Wołągiewicz 1976, 88). Zaskakująco niska jest jednak liczba znalezisk monetarnych z Pojezierza Drawskiego, co uwarunkowane może być peryferycznym położeniem, względem np. terenów nad Zatoką Gdańską, lub niewystarczającym stanem badań (por. Ciołek 2001a, 17–18, mapa 1).

Przemiany kulturowe zachodzące na Pomorzu na przełomie er doprowadziły do konsolidacji kulturowej na Pojezierzu Drawskim i powstania lokalnej wspólnoty plemiennej (R. Wołągiewicz 1965, 240–241; 1965, 171, diagram 1; 1968, 80–81; 1976: 88; Machajewski 1999a, 242; 2006a, 36–37; 2006b, 45; 2013, 75; Pietrzak 1981, 109–114; Bokiniec 2008, 189–190, wykresy 21 i 22; Strobin 2011, tab. 3), która użytkowała w tym samym czasie różne cmentarzyska – płaskie (np. Drawsko Pomorskie), kurhanowe (np. Gronowo i Nowy Łowicz) i z kręgami kamiennymi (Pławno). Zjawisko to zaznacza się u schyłku fazy B1 i w początkach fazy B2, w okresie użytkowania cmentarzyska w Drawsku Pomorskim, założonego jeszcze w MOPR, kiedy w odległości ok. 15–30 km wznoszone są kurhany w Gronowie, a także nieco później, w Nowym Łowiczu. Kurhany w Gronowie uważane są za prawdopodobnie rodzinne, choć w przypadku tego cmentarzyska nie mamy w pełni rozpoznanej części płaskiej, co utrudnia jednoznaczne określenie jego rzeczywistego charakteru (por. Machajewski 2013, tab. 8). Nekropola w Nowym Łowiczu określana jest jako egalitarna z uwagi na brak różnic w wyposażeniu grobów podkurhanowych i zlokalizowanych w płaskiej części cmentarza (Cieśliński, Kasprzak, Stasiak 2011). Zapewne inną funkcję pełniły nekropole w Pławnie i Świerczynie, które z uwagi na obecność kręgów kamiennych formalnie należały do strefy C osadnictwa kultury wielbarskiej (Kasprzak 2017, 383–391), lokowane na wschodnim skraju Pojezierza Drawskiego.

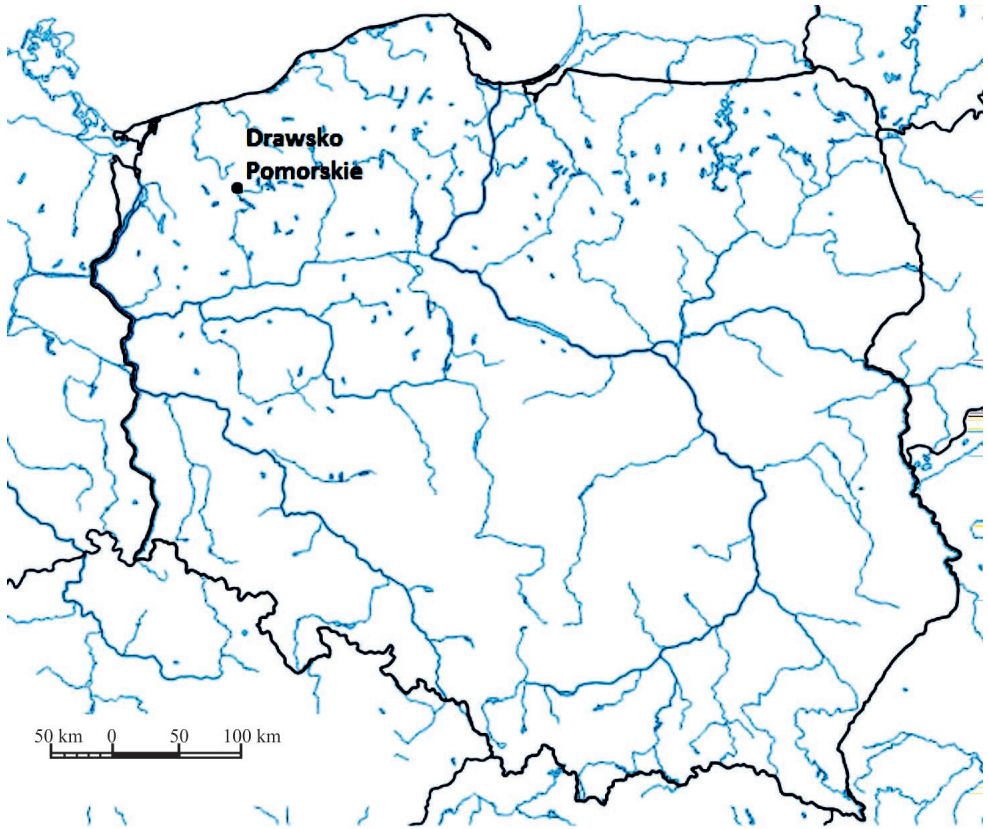
Nekropola w Drawsku Pomorskim założona u schyłku fazy A2 była użytkowana do fazy B2/C1–C1a. W fazach A2/A3 i A3 cmentarzysko to miało wyłącznie charakter ciałopalny, a od początków wczesnego OWR pojawia

się birytualizm. Materiał źródłowy pozwala wyróżnić trzy zasadnicze okresy użytkowania cmentarzyska: pierwszy horyzont związany jest z grobami kultury oksywskiej datowanymi na schyłek fazy A2 i fazę A3; drugi, intensywny horyzont, datowany na fazę B1 i początek fazy B2, wiąże się z pierwszymi grobami kultury wielbarskiej; trzeci natomiast, od stadium B2c do fazy B2/C1–C1a, wiązać należy z ogólnym wzrostem demograficznym ludności zamieszkującej Pomorze Zachodnie, Środkowe i północną Wielkopolskę na przełomie wczesnego i młodszego OWR. Jak się wydaje, wzrost liczby ludności wymusił w fazie C1 migracje przedstawicieli kultury wielbarskiej na tereny Podlasia, północnego i wschodniego Mazowsza oraz Lubelszczyzny, co doprowadziło do niemal całkowitego zaniku tej kultury w strefach B i C (Wołągiewicz 1981a, 83, tab. 1).

Wyposażenie grobów kultury oksywskiej i wielbarskiej nie odbiega zasadniczo od obiektów znanych z innych cmentarzysk tych kultur. Wśród elementów kultury oksywskiej widoczny jest wyraźny nurt oddziaływań przeworskich (uzbrojenie w grobach) i jastorfskich. Wpływy z południa manifestują się również na innych stanowiskach oksywskich z Pojezierza Drawskiego, przede wszystkim w postaci mieczy dwusiecznych, ostróg i klamer pierścieniowatych (Machajewski 1999a, 240; Łuczkiwicz 2006, 238–239). Cechy przeworskie i jastorfskie obserwować można w ceramice: w naczyniach situlowatych, facetowanych wylewach, iksowatych uchach i ornamentach plastycznym. Tradycją wywodzącą się z kultury jastorfskiej zaadaptowaną przez ludność kultury oksywskiej jest zwyczaj noszenia klamer trójczłonowych.

W materiałach z Drawska Pomorskiego odznaczają się jedynie dwa groby inhumacyjne datowane na OWR z fazy B1, których inwentarz stanowią wyłącznie przedmioty wykonane z żelaza, co świadczy o wyraźnym „przeżywaniu się” tradycji oksywskich. Reszta inwentarza grobowych kultury wielbarskiej z wczesnego OWR (brązowe bransolety sztabkowe, zapinki oczkowe różnych odmian oraz fibule typu A.IV67–68) są formami typowymi dla fazy lubowidzkiej. Wyposażenie grobowe z faz B2c–B2/C1–C1a (klamerki esowate typu B, zapinki trójgrzebykowe, kapturkowe, zapinki grzebykowe zdobione filigranem oraz paciorki) charakteryzuje bogactwo form ozdób kobiecych, nawiązujące do stylu lubowidzkiego, jednocześnie zwiastujące modę późnorzymską.

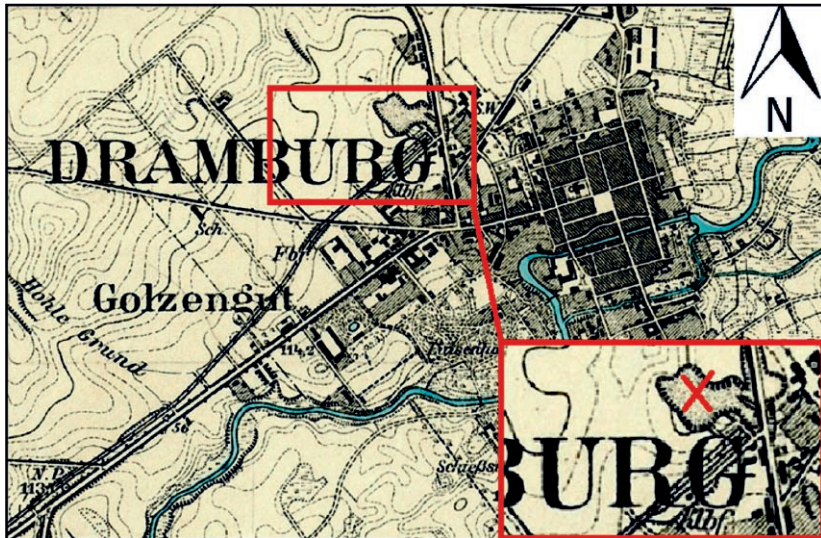
Ponowna analiza materiałów kultury oksywskiej i wielbarskiej z nekropoli drawskiej dostarczyła szeregu źródeł pozwalających na uzupełnienie wiedzy na temat sytuacji kulturowej na Pojezierzu Drawskim. Umożliwiło to także odniesienie się do problematyki kontaktów interregionalnych między Pomorzem Zachodnim w MOPR i wczesnym OWR a pozostałymi obszarami oksywskimi i wielbarskimi oraz innymi kręgami kulturowymi.

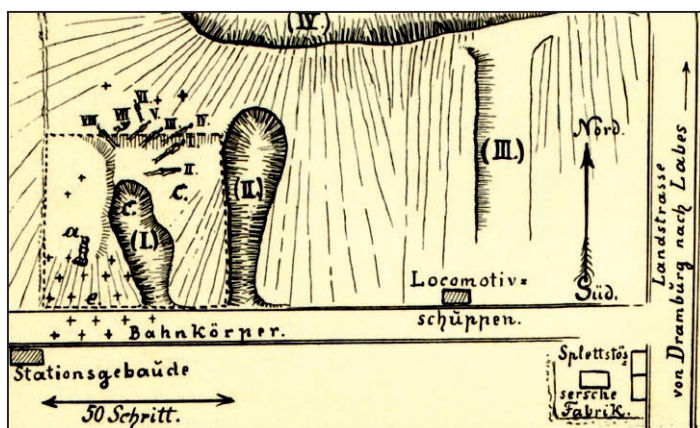
Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska w Drawsku Pomorskim, pow. *loco*, na terenie obecnej Polski.
Oprac. S. Chrupek
Fig. 1. Location of the cemetery at Drawsko Pomorskie, Drawsko Pomorskie district in present-day Poland. Prepared by S. Chrupek

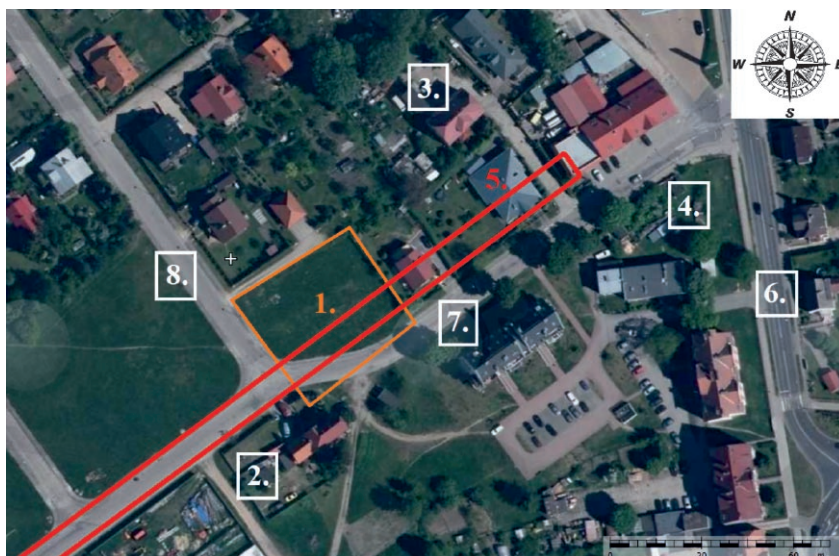
Ryc. 2. Lokalizacja cmentarzyska w Drawsku Pomorskim w obrębie miasta. Skala 1:25 000, wg: M.D. Wołagiewicz 1967, ryc. 1. Oprac. S. Chrupek
 Fig. 2. Location of the cemetery at Drawsko Pomorskie. Scale 1:25,000, after: M.D. Wołagiewicz 1967, fig. 1. Prepared by S. Chrupek

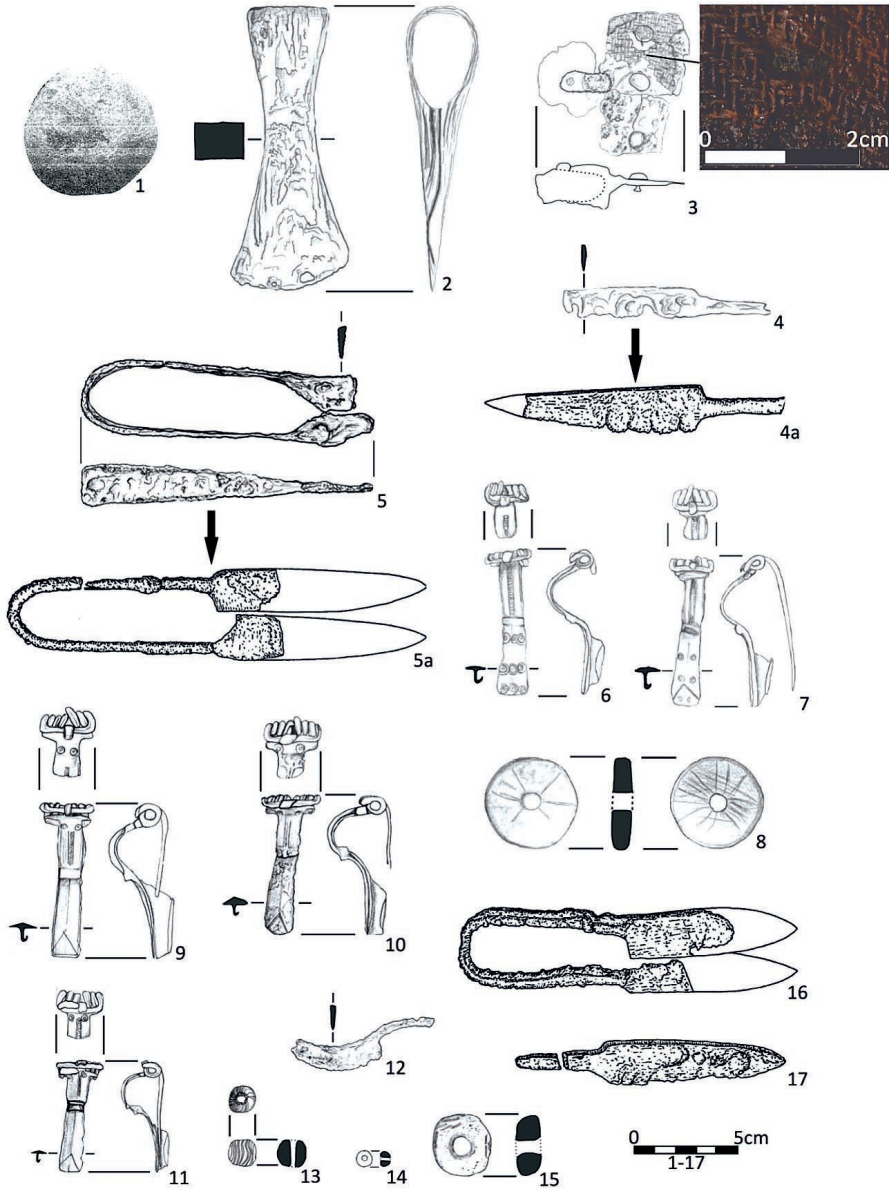
Ryc. 3. Drawsko Pomorskie (*Dramburg*) na mapie *Messtischblatt* z 1929 r. z zaznaczonym wzgórzem *Kettenberg*. Oprac. S. Chrupek
 Fig. 3. Drawsko Pomorskie (*Dramburg*) on *Messtischblatt* map from 1929 with indicated *Kettenberg* hill. Prepared by S. Chrupek

Ryc. 4. Częściowy plan stanowiska, wg: A. Stubenrauch 1911, tabl. I
 Fig. 4. Part of the site plan, after: A. Stubenrauch 1911, tabl. I

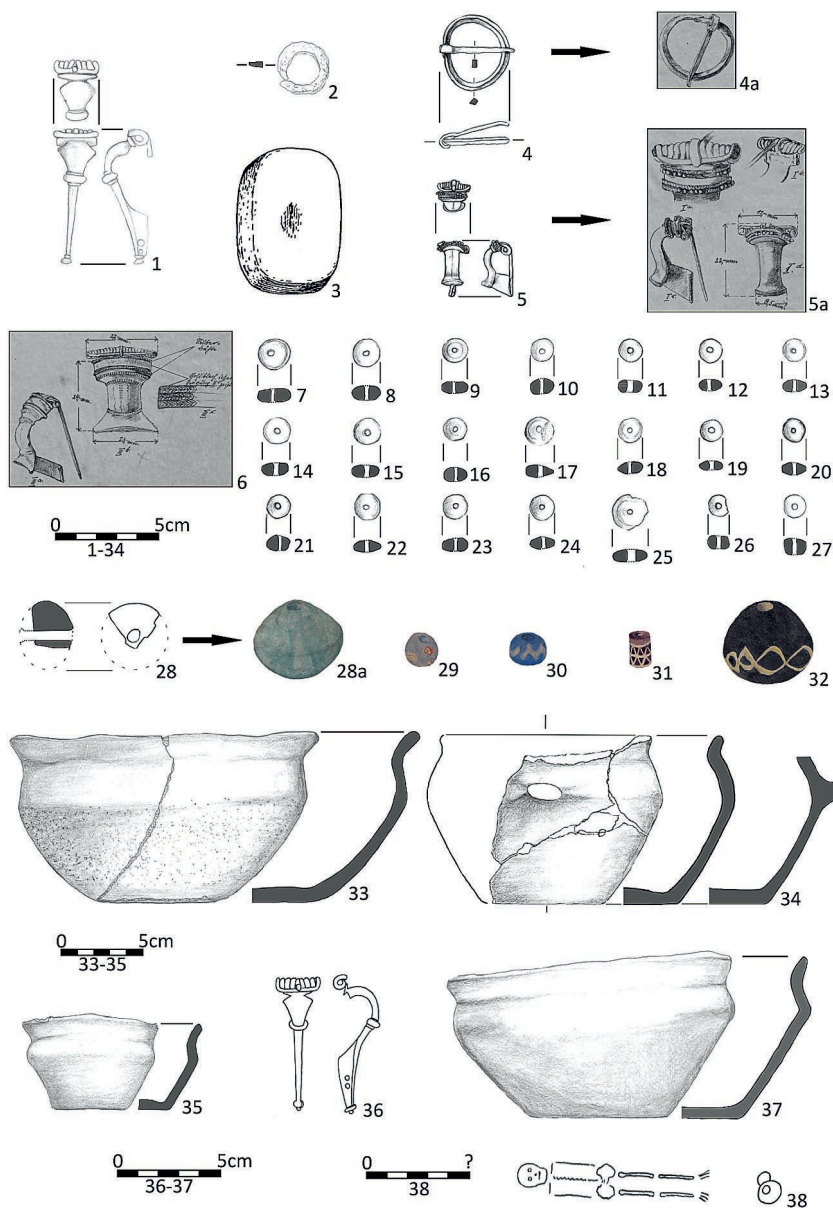

Ryc. 5. Szczegółowa lokalizacja cmentarzyska w Drawsku Pomorskim w obrębie dzisiejszej siatki ulic: 1 – przybliżony obszar badań ratowniczych A. Stubenraucha z 1910 r.; 2 – Stationsgebäude, dawna stacja kolejki wąskotorowej; 3 – Lokomotivschuppen – warsztat; 4 – dawne przedsiębiorstwo Schade und Splettstößer; 5 – dawny przebieg nasypu kolejowego; 6 – trasa wojewódzka nr 148 (ul. Gdyńska) w kierunku na Łobez; 7. ul. Krótka; 8. ul. Karpacka. Oprac. S. Chrupek
 Fig. 5. Precise location of the cemetery at Drawsko Pomorskie against a modern street grid: 1 – approximate scope of the rescue excavations conducted by A. Stubenrauch in 1910; 2 – Stationsgebäude, former narrow-gauge railway station; 3 – Lokomotivschuppen workshop; 4 – former Schade und Splettstößer company; 5 – former route of railway embankment; 6 – voivodeship road 148 (Gdyńska Street) to Łobez; 7 – Krótka Street; 8 – Karpacka Street. Prepared by S. Schrupek

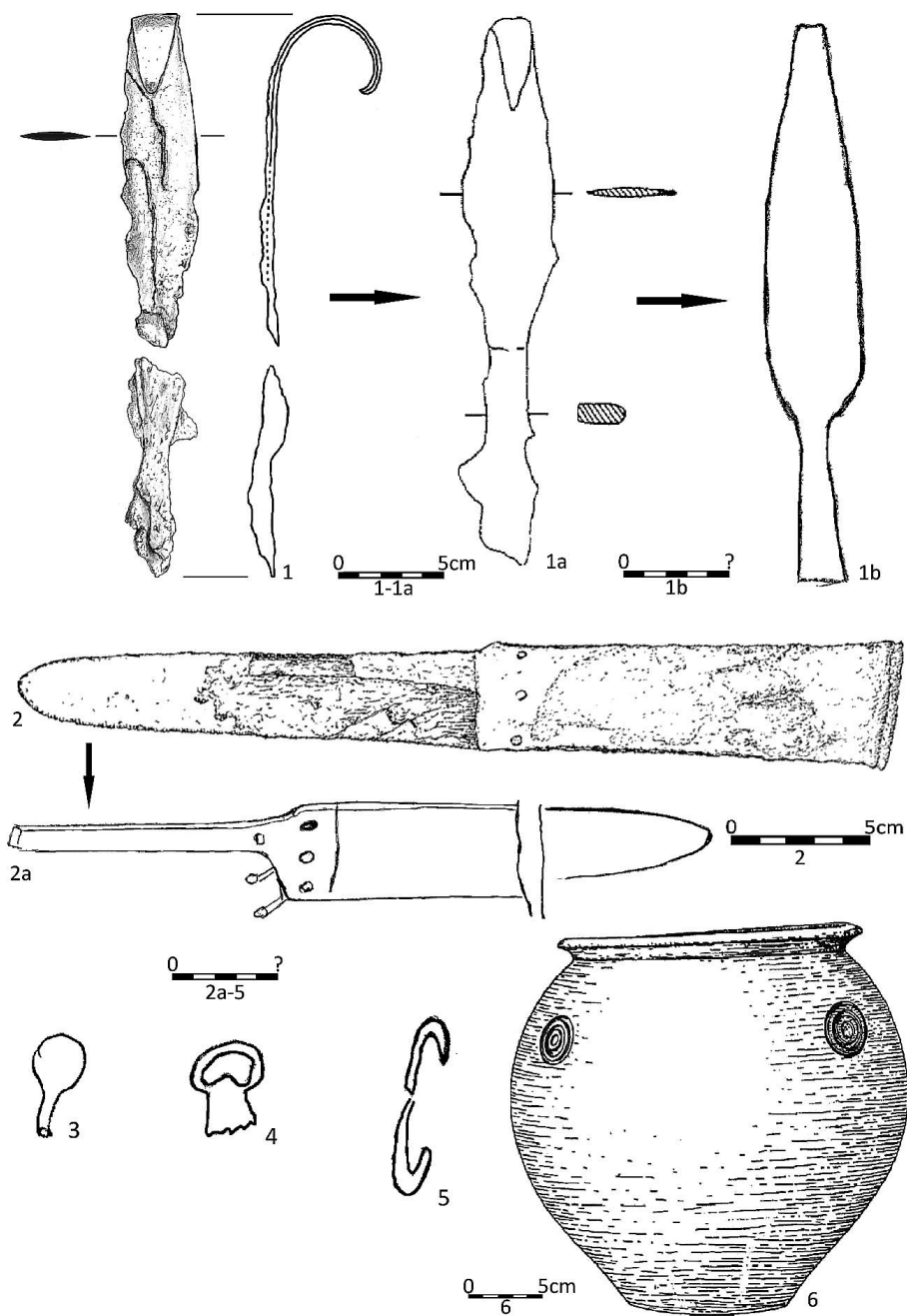
Ryc. 6. Grób I: 1 – kamień; grób II: – 2,4–6 – żelazo; 3 – żelazo, brąz, tkanina; grób III: 6,7 – brąz; 8 – kamień; grób IV: 9–11 – brąz; 12 – żelazo; 13,15 – glina; 14 – szkło, złoto; grób V: 16,17 – żelazo. Rys. wg: M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. XVII:1 (1); Stubenrauch 1911, Tabl. II: 6271, 6272, 6284, 6285 (4a,5a,16,17); S. Chrupek (pozostałe)

Fig. 6. Grave I: 1 – stone; grave II: 2,4–6 – iron; 3 – iron, bronze, fabric; grave III: 6,7 – bronze; 8 – stone; grave IV: 9–11 – bronze; 12 – iron; 13,15 – clay; 14 – glass, gold; grave V: 16,17 – iron. Drawing after: M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. XVII:1 (1); Stubenrauch 1911, Tabl. II: 6271, 6272, 6284, 6285 (4a,5a,16,17); S. Chrupek (the rest)

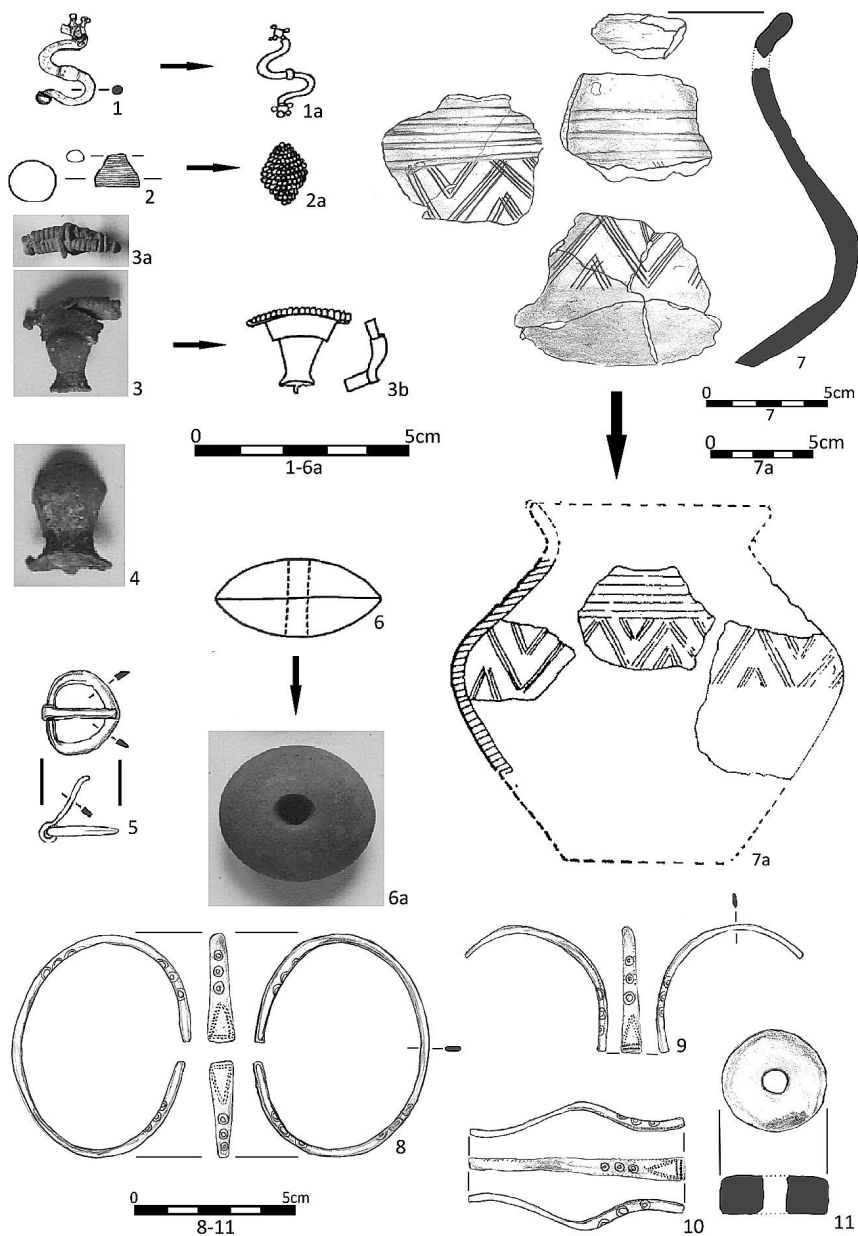

Ryc. 7. Grób VII: 1 – brąz; grób VIII: 2 – żelazo; 3 – kamień; grób IXA: 4,4a – brąz; 5,5a – srebro; 6 – brąz, złoto, srebro; 7–27 – bursztyń; 6–32 – szkło; 33–35 – glina; grób XB: 36 – brąz; grób XIC: 37,38 – glina. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 307:7 (3); Archiwum DA MNS,teczka nr 207 (7:4a,5a,6,28a,29–32,36,38); S. Chrupek (pozostałe)

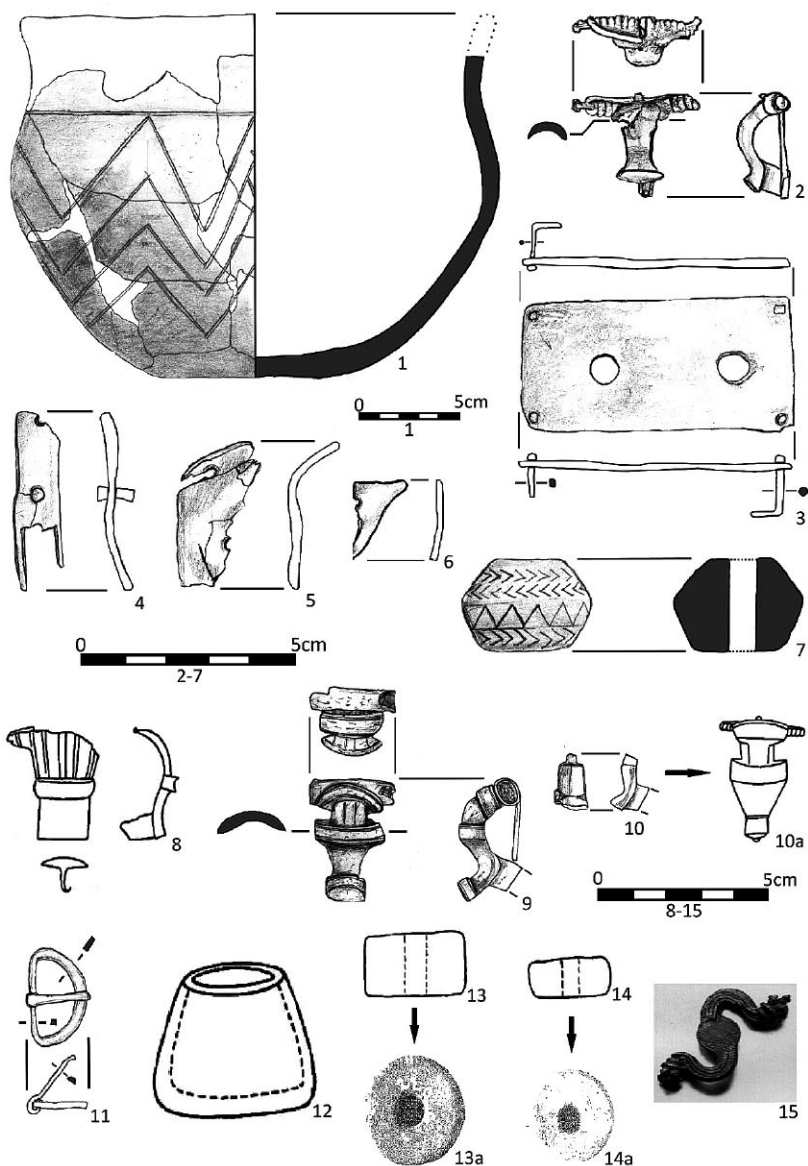
Fig. 7. Grave VII: 1 – bronze; grave VIII: 2 – iron; 3 – stone; grave IXA: 4,4a – bronze; 5,5a – silver; 6 – bronze, gold, silver; 7–27 – amber; 6–32 – glass; 33–35 – clay; grave XB: 36 – bronze; grave XIC: 37,38 – clay. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 307:7 (3); the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (7:4a,5a,6,28a,29–32,36,38); S. Chrupek (the rest)

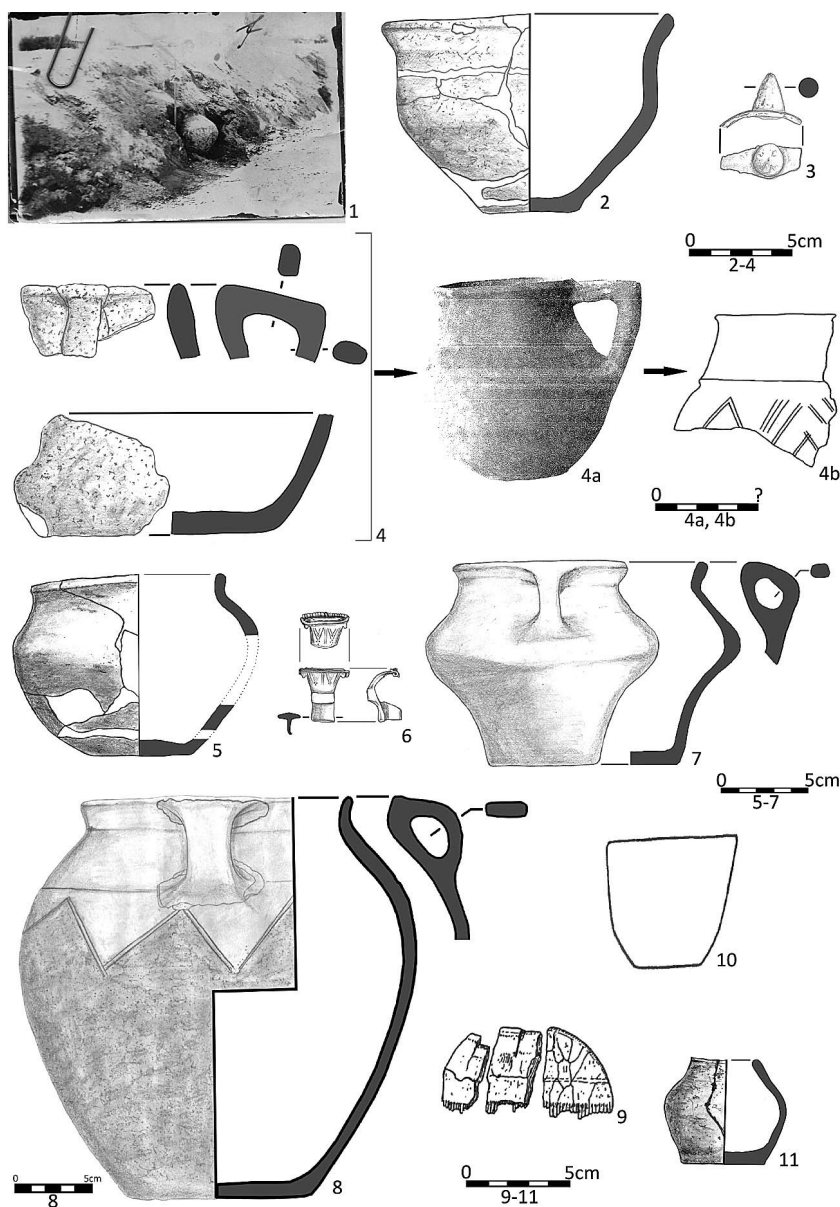
Ryc. 8. Grób 1: 1-5 – żelazo, 6 – glina. Rys. wg: M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. IV:1 (1a); Jahn, *Kartoteka*, teczka nr 8 (1b,2a,3-5); Eggers, Stary 2001, tabl. 162: 1,2 (2,6); S. Chrupek pozostałe
 Fig. 8. Grave 1: 1-5 – iron, 6 – clay. Drawing after: M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. IV:1 (1a); Jahn's File, file No. 8 (1b,2a,3-5); Eggers, Stary 2001, tabl. 162: 1,2 (2,6); S. Chrupek (the rest)

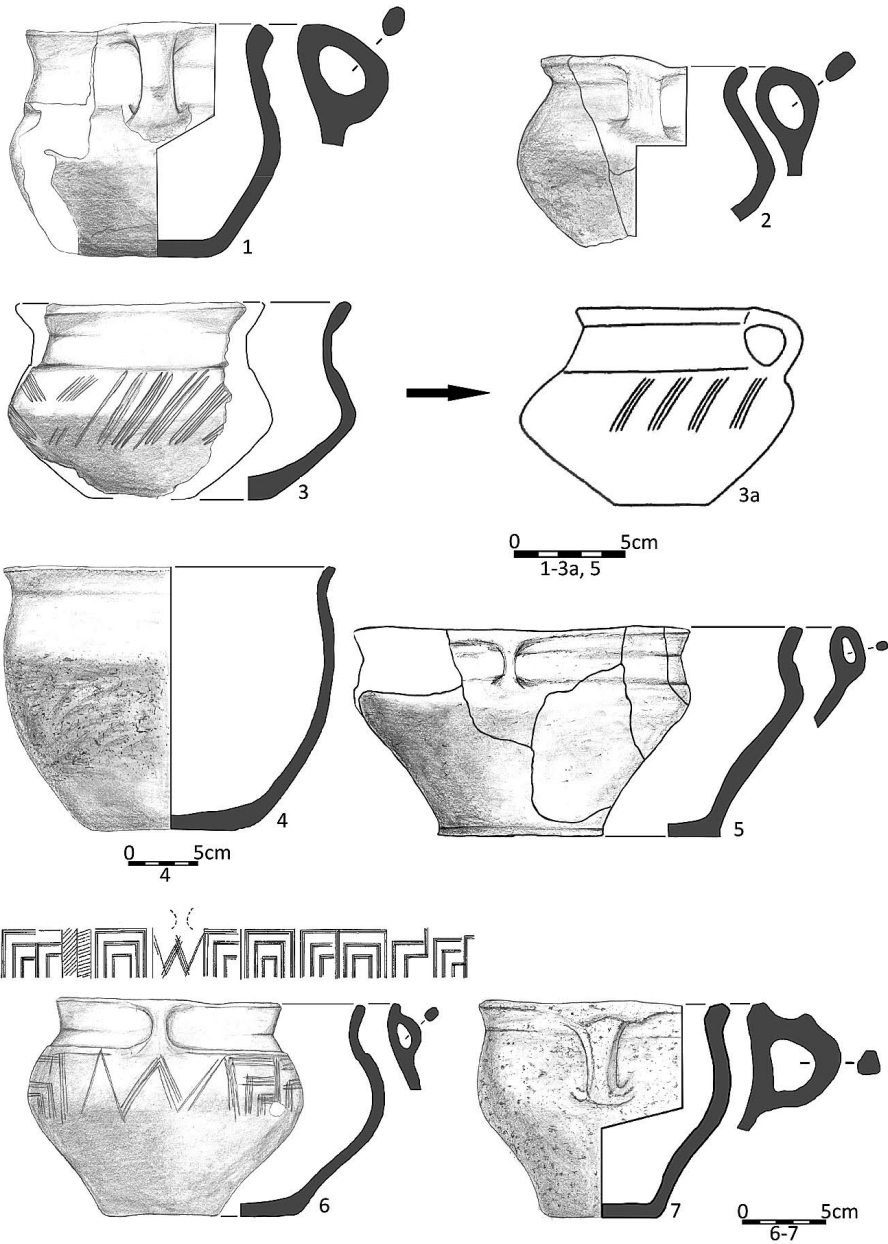
Ryc. 9. Grób 2a: 1–2 – srebro; 3a–5 – brąz; 6–7a – glina; grób 3b: 8–10 – brąz, 11 – kamień. Rys. wg: Archiwum DA MNS,teczka nr 207 (3,3a,4,6a); Eggers, Stary 2001, tabl. 308: 6–10 (1a,2a,3b,6); M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. IV:2 (7a); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 9. Grave 2a: 1–2 – silver; 3a–5 – bronze; 6–7a – clay; grave 3b: 8–10 – bronze, 11 – stone. Drawing after: the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (3,3a,4,6a); Eggers, Stary 2001, tabl. 308: 6–10 (1a,2a,3b,6); M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. IV:2 (7a); S. Chrupek (the rest)

Ryc. 10. Grób 4c: – 1,7 – glina; 2,3 – brąz; 4 – poroże, brąz; 5,6 – poroże; grób 5d: 8 – brąz; grób 6e: 9,10a – brąz; grób 8g: 11 – brąz; 23 – glina; 13–14a – kamień; grób 10i: 15 – srebro. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 309: 6,6a,6b,8,11,13,14 (8,10a,12–14); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XX:5,6 (13a,14a); Archiwum DA MNS, teczka nr 207 (15); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 10. Grave 4c: 1,7 – clay; 2,3 – bronze; 4 – antler, bronze; 5,6 – antler; grave 5d: 8 – bronze; grave 6e: 9–10a – bronze; grave 8g: 11 – bronze; 23 – clay; 13–14a – stone; grave 10i: 15 – silver. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 309: 6–6b,8,11,13,14 (8,10a,12–14); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XX:5–6 (13a,14a); the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (15); S. Chrupek (the rest)

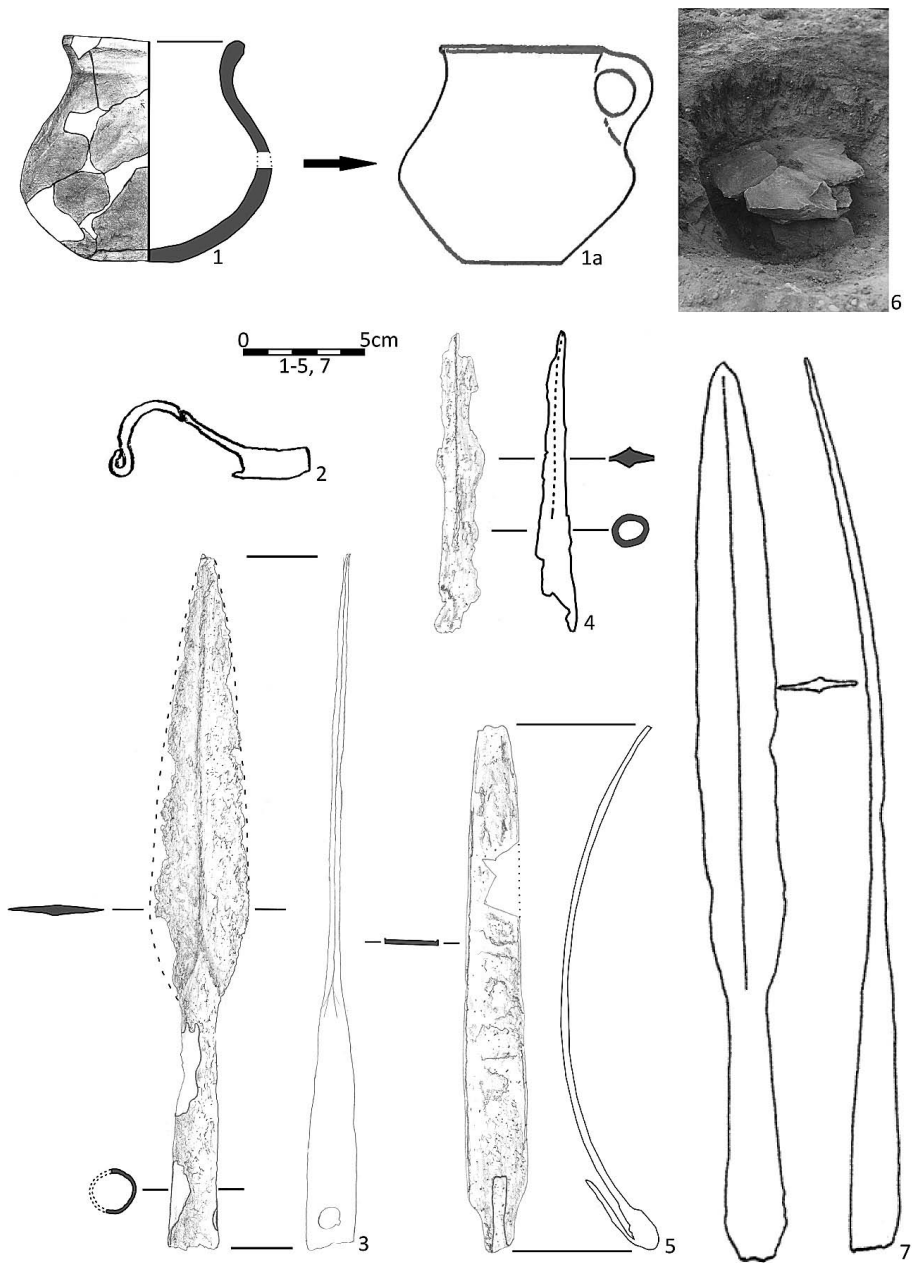

Ryc. 11. Grób 7f: 1 – brak skali; 2,4–4b – glina; 3 – brąz; grób 9h: 5 – glina; 6 – brąz; grób 11j: 7 – glina; grób 12k: 8 – glina; 9 – poroże, żelazo; grób 13l: 10 – glina; grób 14m: 11 – glina). Rys. wg: Archiwum DA MNS, teczka nr 207 (1): M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XX:1 (4a); Eggers, Stary 2001, tabl. 309:9; 310:4,5 (4b,10,9); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 11. Grave 7f: 1 – no scale; 2,4–4b – clay; 3 – bronze; grave 9h: 5 – clay; 6 – bronze; grave 11j: 7 – clay; grave 12k: 8 – clay; 9 – antler, iron; grave 13l: 10 – clay; grave 14m: 11 – clay. Drawing after: the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (1); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XX:1 (4a); Eggers, Stary 2001, tabl. 309:9; 310:4,5 (4b,10,9); S. Chrupek (the rest)

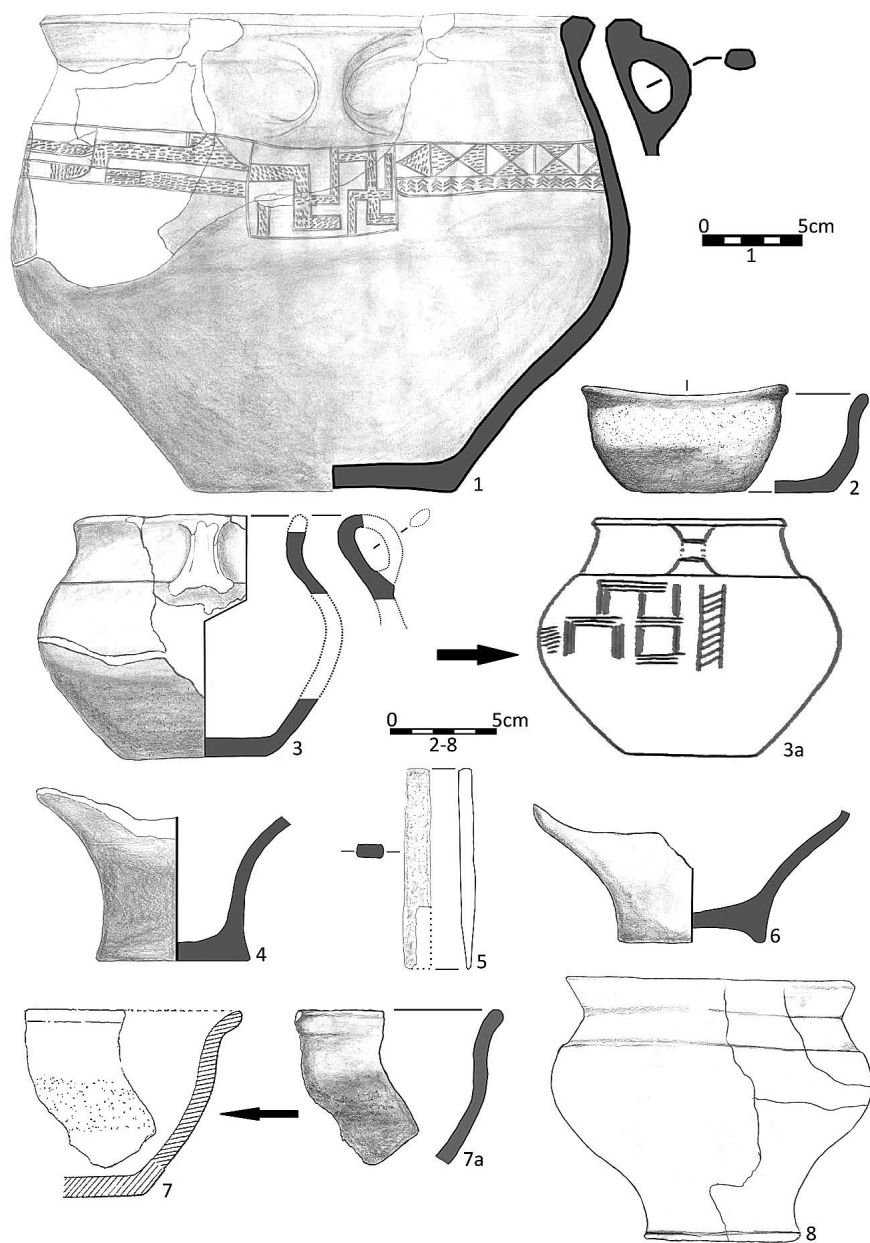
Ryc. 12. Grób 15n: 1 – glina; grób 16o: 2 – glina; grób 17p: 3,3a – glina; grób 18q: 4 – glina; grób 19r: 5 – glina; grób 20s: 6 – glina; grób 21t: 7 – glina. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 310:7 (3a); R. Wołagiewicz 1993, tabl. 42:10 (6a); S. Chrupek (pozostałe)

Fig. 12. Grave 15n: 1 – clay; grave 16o: 2 – clay; grave 17p: 3,3a – clay; grave 18q: 4 – clay; grave 19r: 5 – clay; grave 20s: 6 – clay; grave 21t: 7 – clay. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 310:7 (3a); R. Wołagiewicz 1993, tabl. 42:10 (6a); S. Chrupek (the rest)

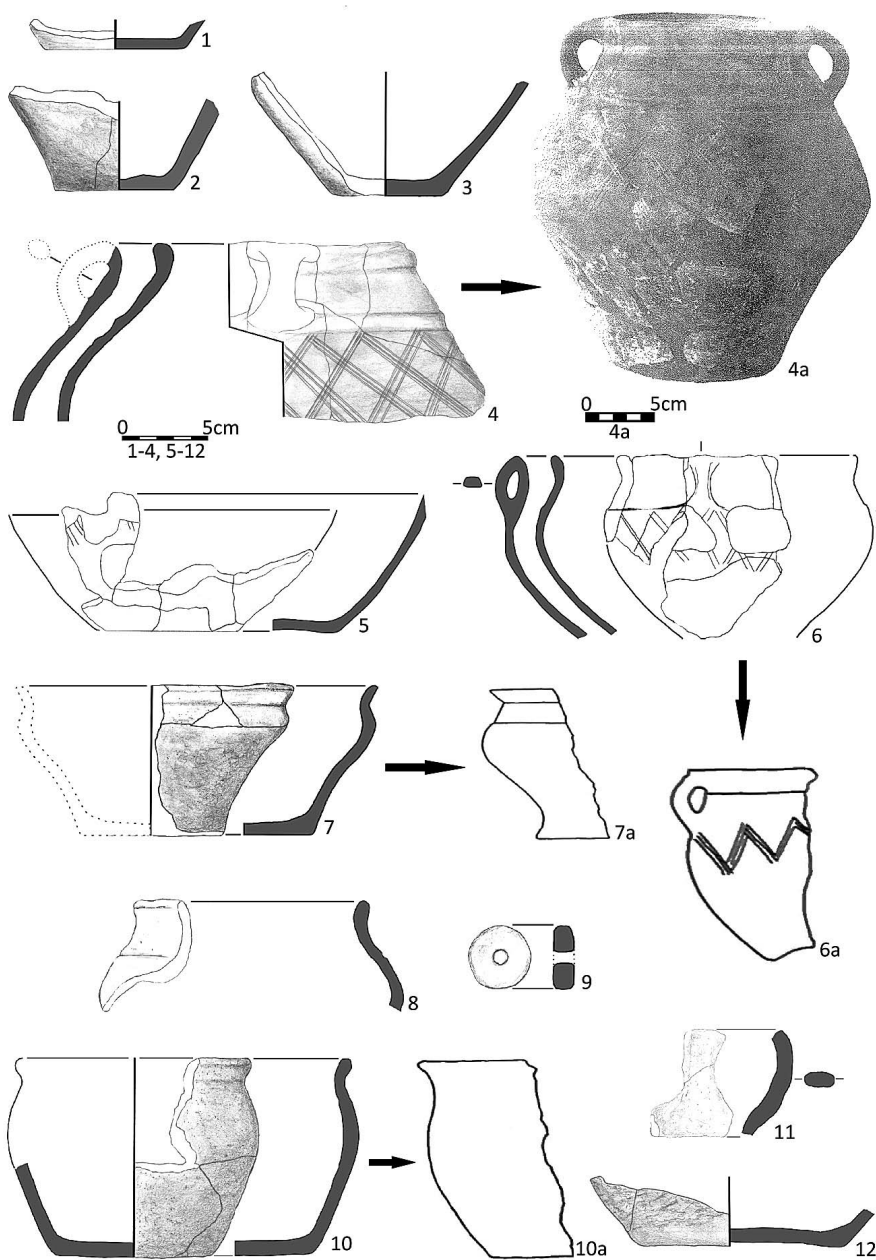

Ryc. 13. Grób 22u: 1,1a – glina; grób 23v: 6 – brak skali; 7 – żelazo; grób 24w: 2,3 – żelazo; grób 25x: 4 – żelazo; grób 26y: 5 – żelazo. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 164:1, 3,3a (2,7); 311:22 (1a); Archiwum DA MNS, teczka nr 207 (6); S. Chrupek (pozostałe)

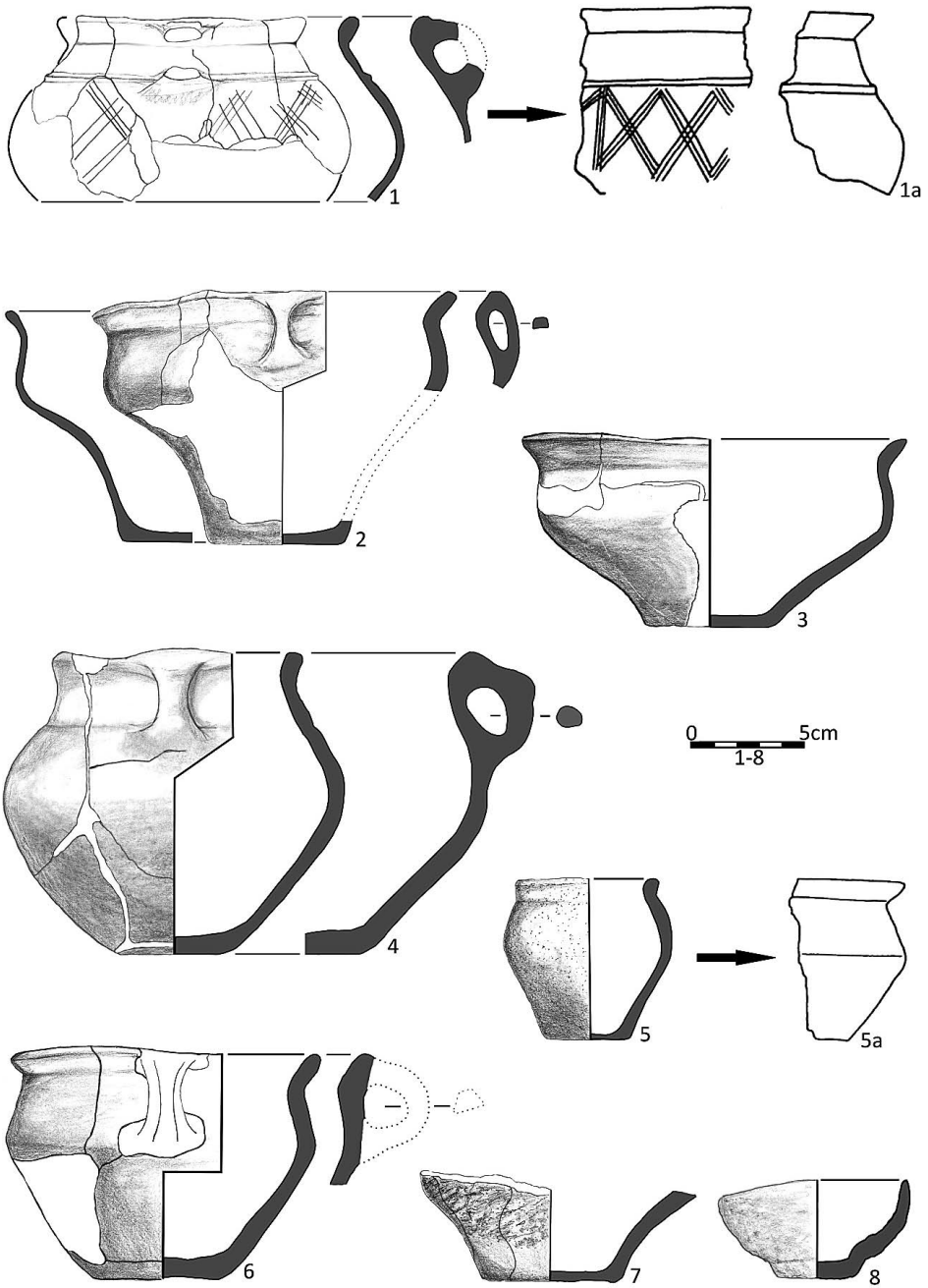
Fig. 13. Grave 22u: 1,1a – clay; grave 23v: 6 – no scale; 7 – iron; grave 24w: 2,3 – iron; grave 25x: 4 – iron; grave 26y: 5 – iron. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 164:1, 3,3a (2,7); 311:22 (1a); the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (6); S. Chrupek (the rest)

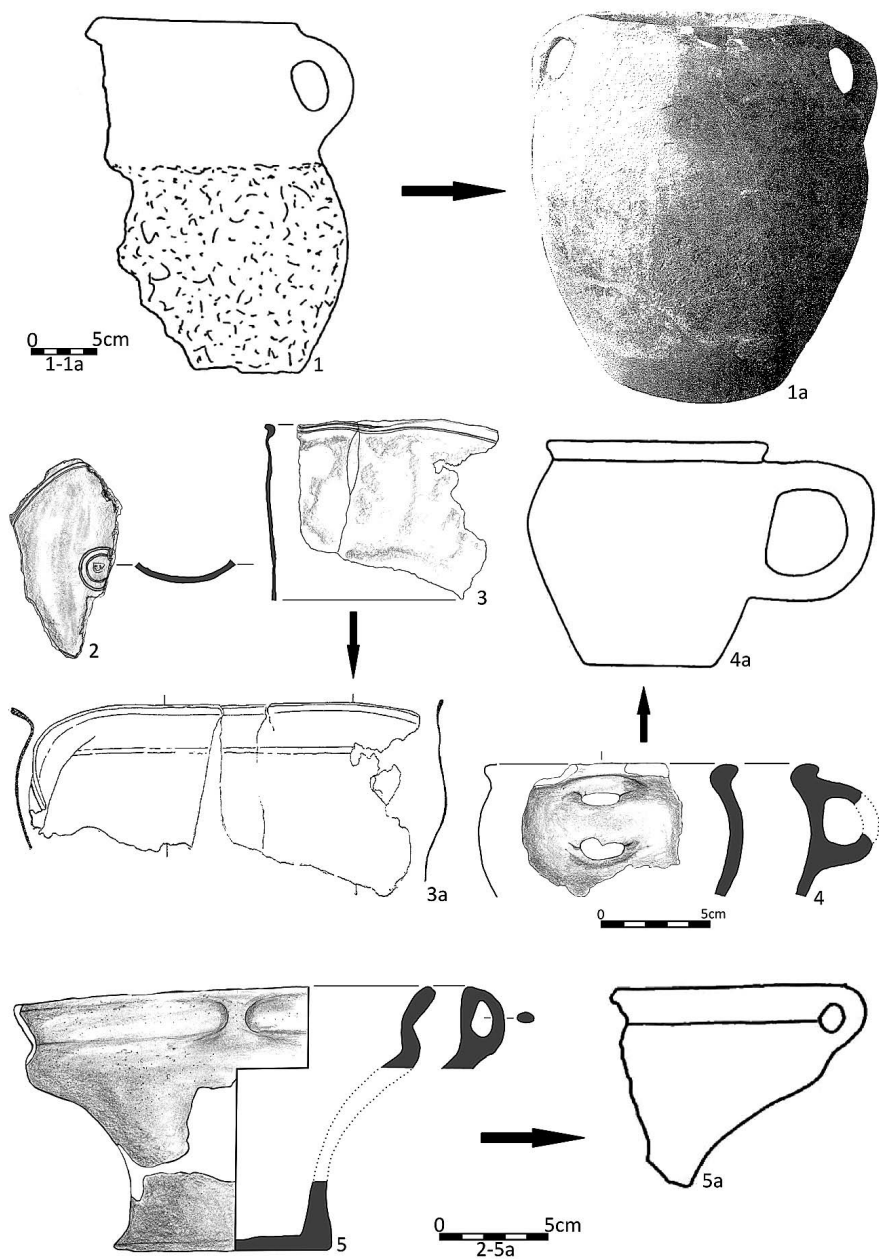
Ryc. 14. Grób 27z: 1 – glina; grób 28aa: 3,3a – glina; grób 29ab: 2 – glina; grób 30ac: 4 – glina; 5 – stal; grób 31ad: 6 – glina; grób 33af: 7,8 – glina. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 312:1 (3a); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. IX:3 (7); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 14. Grave 27z: 1 – clay; grave 28aa: 3,3a – clay; grave 29ab: 2 – clay; grave 30ac: 4 – clay; 5 – steel; grave 31ad: 6 – clay; grave 33af: 7,8 – clay. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 312:1 (3a); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. IX:3 (7); S. Chrupek (the rest)

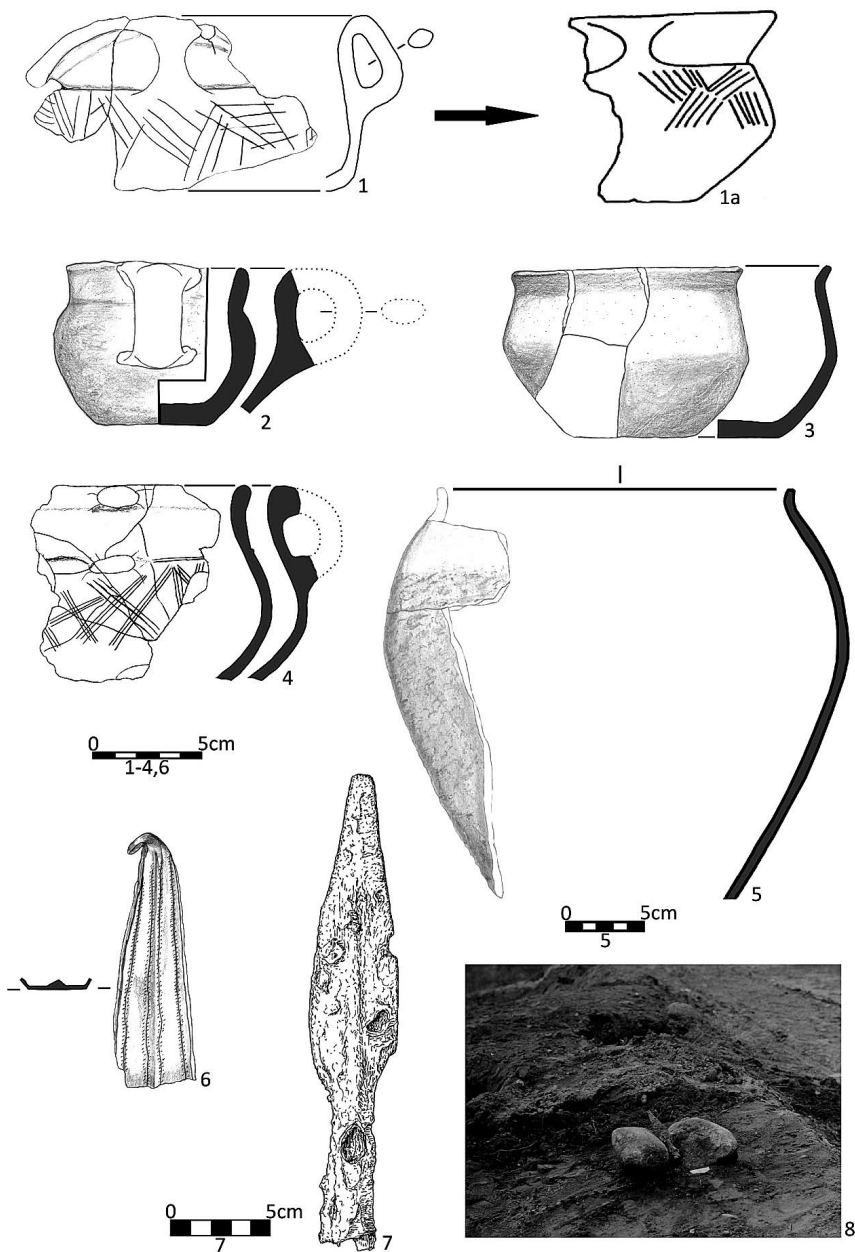
Ryc. 15. Grób 32ae: 4,4a – glina; grób 33af, c.d.: 1–3 – glina; grób 34ag: 5,6a – glina; grób 35ah: 7,8 – glina, 9 – kamień; grób 36ai: 10–12 – glina. Rys. wg: M.D. Wołgiewicz 1967, tabl. XXIII:2 (4a); Eggers, Stary 2001, tabl. 312:7,8,10 (7a,6a,10a); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 15. Grave 32ae: 4,4a – clay; grave 33af, c.d.: 1–3 – clay; grave 34ag: 5,6a – clay; grave 35ah: 7,8 – clay, 9 – stone; grave 36ai: 10–12 – clay). Drawing after: M.D. Wołgiewicz 1967, tabl. XXIII:2 (4a); Eggers, Stary 2001, tabl. 312:7,8,10 (7a,6a,10a), S. Chrupek (the rest)

Ryc. 16. Grób 37aj: 1-4 – glina; grób 38ak: 6,7 – glina; grób 39al: 8 – glina; grób 43ap: 5,5a – glina.
 Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 312:11-13 (1a,5a); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 16. Grave 37aj: 1-4 – clay; grave 38ak: 6,7 – clay; grave 39al: 8 – clay; grave 43ap: 5,5a – clay.
 Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 312:11-13 (1a,5a); S. Chrupek (the rest)

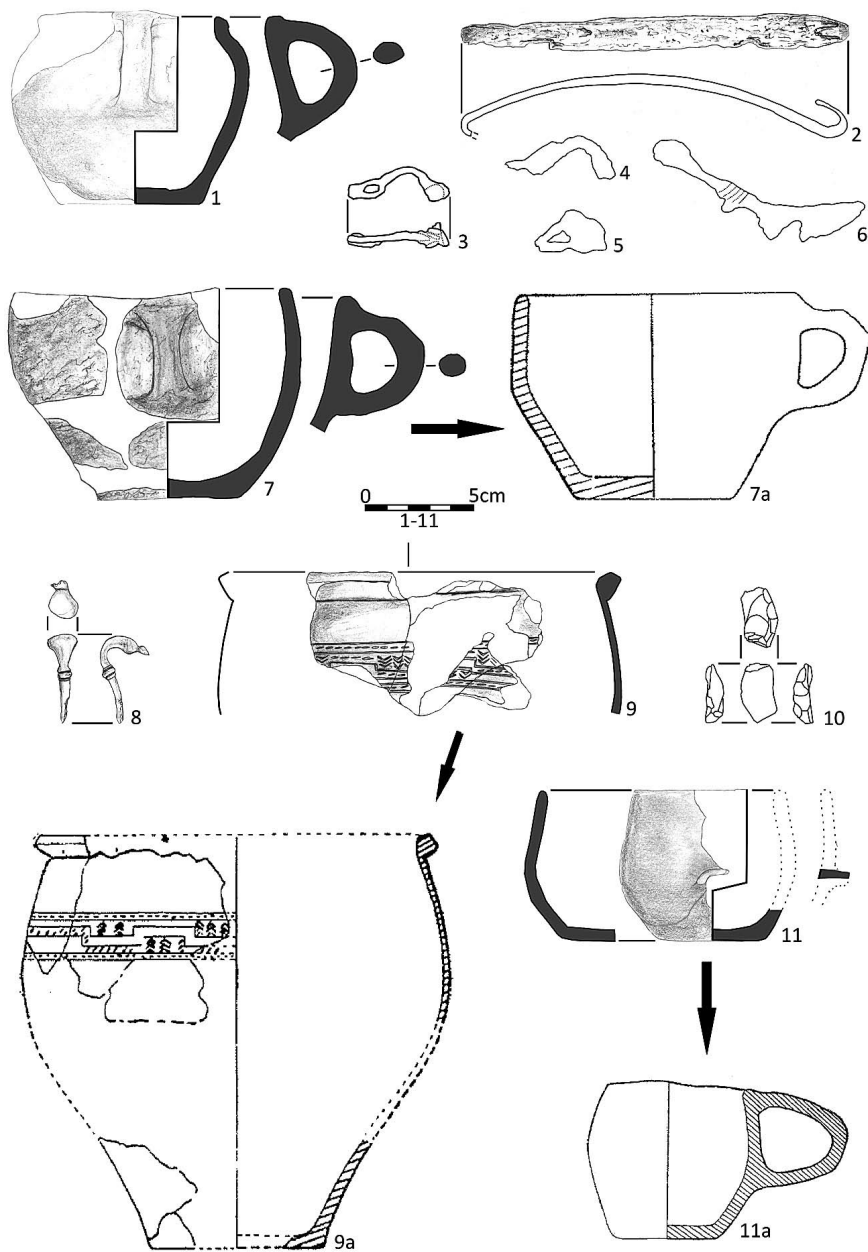

Ryc. 17. Grób 39aI, c.d.: 1,1a – glina; grób 40am: 2–3a – brąz; grób 41an: 4,4a – glina; grób 42ao: 5,5a – glina. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:1,4,6 (1,4a,5a); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XI:4; XXV:3 (1a,3a); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 17. Grave 39aI, cont.: 1,1a – clay; grave 40am: 2–3a – bronze; grave 41an: 4,4a – clay; grave 42ao: 5,5a – clay). Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:1,4,6 (1,4a,5a); M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XI:4; XXV:3 (1a,3a); S. Chrupek (the rest)

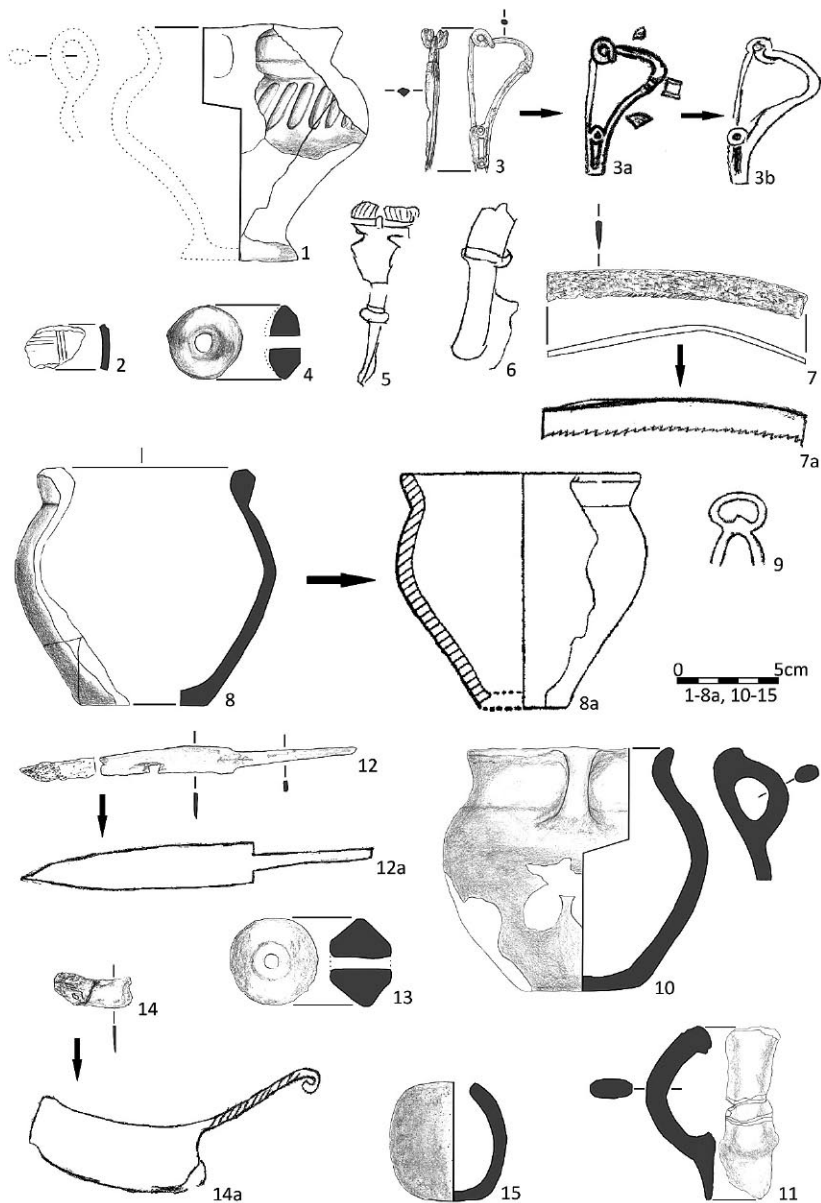

Ryc. 18. Grób 42ao, c.d.: 1,2 – glina; grób 44aq: 3 – glina; grób 45ar: 4,5 – glina; grób 46: 7 – żelazo, 8 – brak skali; grób 48: 6 – brąz. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:5,9 (1a,7); Archiwum DA MNS, teczka nr 207 (8); S. Chrupek (pozostałe)

Fig. 18. Grave 42ao, cont.: 1,2 – clay; grave 44aq: 3 – clay; grave 45ar: 4,5 – clay; grave 46: 7 – iron, 8 – no scale; grave 48: 6 – bronze. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:5,9 (1a,7); the MNS Department of Archaeology Archives, file No. 207 (8); S. Chrupek (the rest)

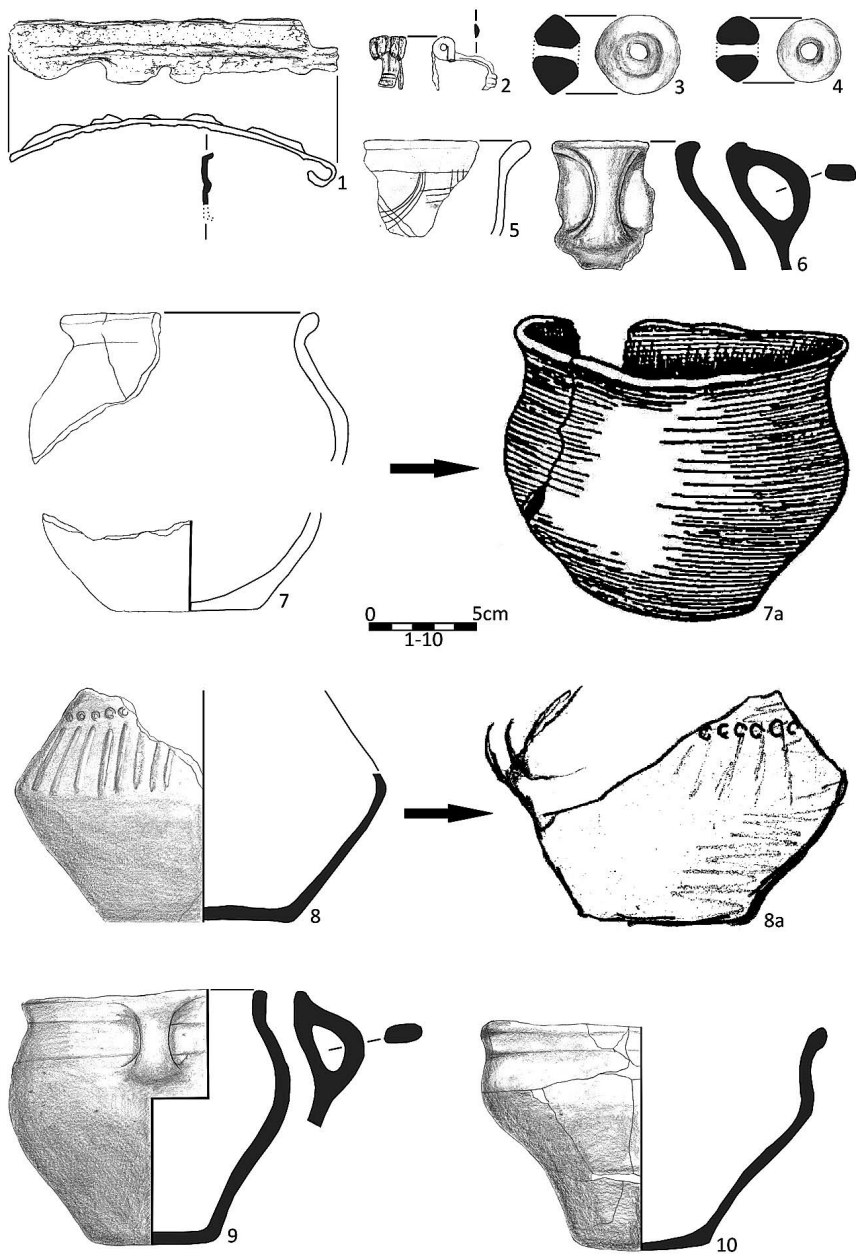

Ryc. 19. Grób 49: 1 – glina; grób 50: 2–6 – żelazo; grób 51: 7,7a – glina, 8 – brąz; grób 52: 9,9a, 11,11a – glina, 10 – krzemień. Rys. wg: M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XIII:8, XIV:1,2 (7a,9a,11a); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 19. Grave 49: 1 – clay; grave 50: 2–6 – iron; grave 51: 7,7a – clay, 8 – bronze; grave 52: 9,9a, 11,11a – clay, 10 – flint. Drawing after: M.D. Wołagiewicz 1967, tabl. XIII:8, XIV:1,2 (7a,9a,11a); S. Chrupek (the rest)

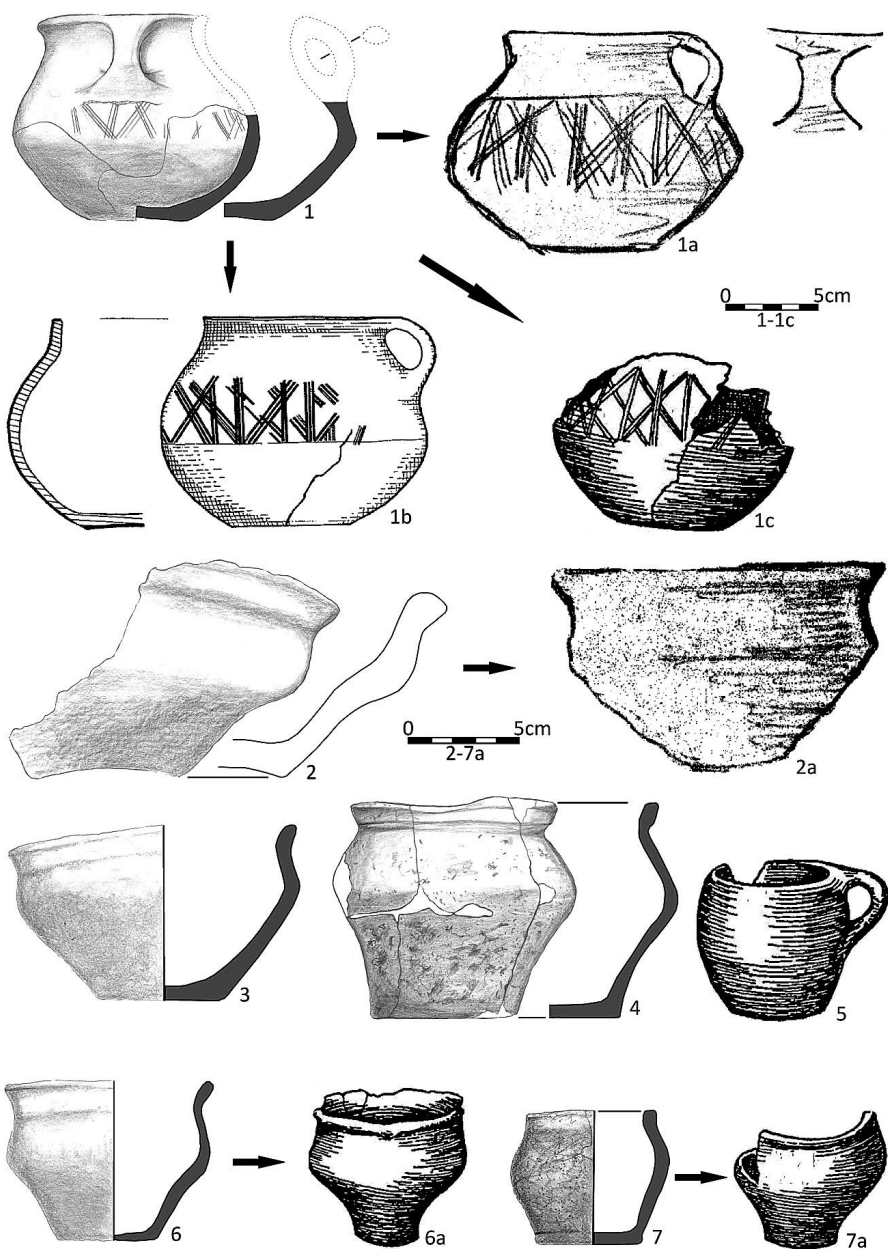
Ryc. 20. Grób 53: 1 – glina; grób 54: 2 – glina; znaleziska luźne, nr inw. 5944: 3,3a,6,7,7a,9 (brak skali) – żelazo; 5 – brąz; 8,8a,10,11 – glina; znaleziska luźne z 1906 roku: 12,12a,14,14a – żelazo; 13,15 – glina. Rys. wg: Kostrzewski, *Kartoteka*, teczka 6 (3a,7a,9,12a,14a); Jahn, *Kartoteka*, teczka 8 (3b,5,6); M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. XIV:6 (8a); S. Chrupek (pozostałe)

Fig. 20. Grave 53: 1 – clay; grave 54: 2 – clay. Stray finds: Inv. No. 5944: 3,3a,6,7,7a,9 (no scale) – iron; 5 – bronze; 8,8a,10,11 – clay; stray finds from 1906: 12,12a,14,14a – iron; 13,15 – clay). Drawing after: Kostrzewski's File, file 6 (3a,7a,9,12a,14a); Jahn's File, file 8 (3b,5,6); M.D. Wołągiewicz 1967, tabl. XIV:6 (8a); S. Chrupek (the rest)

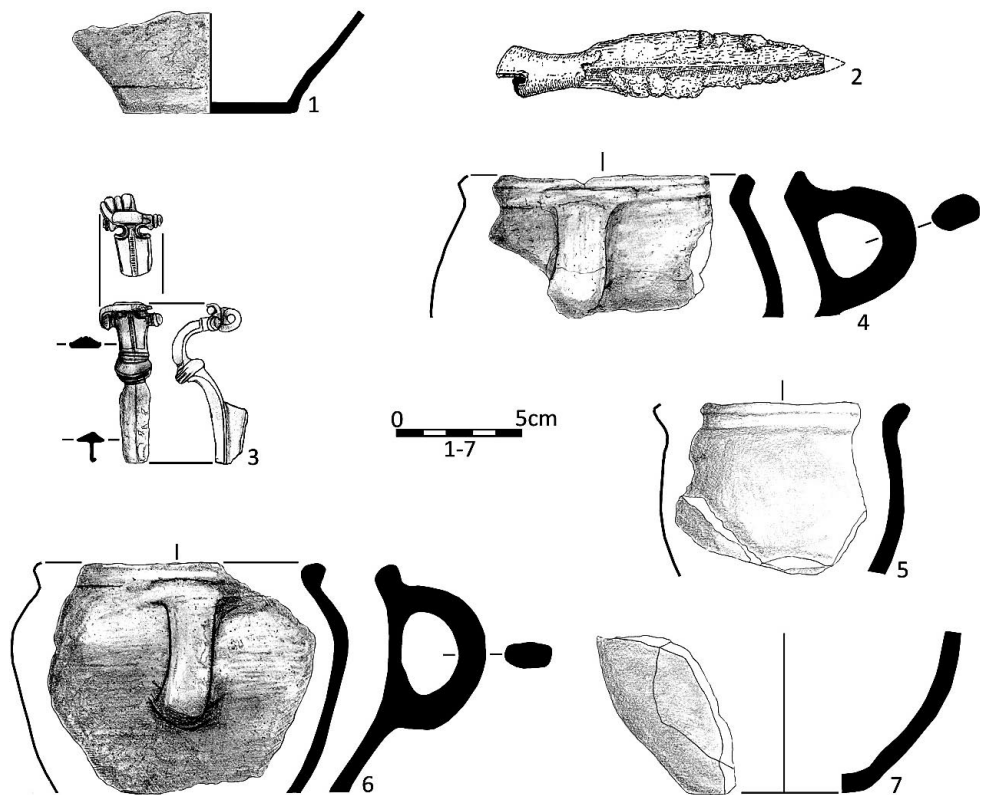

Ryc. 21. Domniemany zespół grobowy nr inw. 6127: 1,2 – żelazo; 3,4 – glina; znaleziska luźne z 1910 roku: 5–10 – glina. Rys. wg: Stubenrauch 1911: tabl. 1:6256 (7a); Jahn, *Kartoteka*, teczka 8 (8a); S. Chrupek (the rest)

Fig. 21. Supposed grave assemblage Inv. No. 6127: 1,2 – iron; 3,4 – clay; stray finds found in 1910 5–10 – clay. Drawing after: Stubenrauch 1911: tabl. 1:6256 (7a); Jahn's File, file 8 (8a); S. Chrupek (the rest)

Ryc. 22. Znaleziska luźne z 1910 roku: 1-7a – glina. Rys. wg: Jahn, *Kartoteka*, teczka 8 (1a,2a); Stubenrauch 1911: tabl. 1:6259, 6264, 6365, 6266 (1c,6a,7a); R. Wołagiewicz 1993, tabl. 33:6 (1b); S. Chrupek (pozostałe)
 Fig. 22. Stray finds from 1910: 1-7a – clay. Drawing after: Jahn's File, file 8 (1a,2a), Stubenrauch 1911: tabl. 1:6259, 6264, 6365, 6266 (1c,6a,7a); R. Wołagiewicz 1993, tabl. 33:6 (1b); S. Chrupek (the rest)

Ryc. 23. Znaleziska luźne z 1910 roku: 1 – glina; 2 – żelazo; znaleziska luźne z cmentarzyska: 3 – brąz; znaleziska luźne bez numeru inwentarza: 4–7 – glina. Rys. wg: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:9 (2); S. Chrupek (pozostałe)

Fig. 23. Stray finds found from 1910: 1 – clay; 2 – iron; stray finds from the cemetery: 3 – bronze; stray finds without inventory number: 4–7 – clay. Drawing after: Eggers, Stary 2001, tabl. 313:9 (2); S. Chrupek (the rest)

Literatura

- Almgren O. 1923. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial römischen und südrussischen Formen*. Leipzig. Mannus-Bibliothek 32.
- Andrzejowski J. 1989. Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim II*. Lublin, 103–125.
- Andrzejowski J. 1998. *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*. Kraków. Monumenta Archaeologica Barbarica V.
- Andrzejowski J. 2001. Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji. *Wiadomości Archeologiczne* 54, 59–87.
- Andrzejowski J. 2005. Kultura przeworska i wielbarska na prawobrzeżnym Mazowszu i Podlasiu. W: M. Dulnicz (red.), *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*. Warszawa, 109–128. Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały III.
- Andrzejowski J. 2007. Pod wodzą Filimera, czyli osadnicy wielbarscy na Mazowszu i Podlasiu. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 229–258.
- Andrzejowski, J., Cieśliński, A. 2007. Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? W: A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji, Warszawa, 26–27 marca 2003*. Warszawa, 279–319.
- Anger S. 1890. *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudentz*. Graudentz.
- Becker C.J. 1990. *Nørre Sandegård. Arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948–1952*. København. Historisk-filosofiske Skrifter 13.
- Blume E. 1912. *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit 1*. Würzburg. Mannus-Bibliothek 8.
- Blume E. 1915. *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit 2*. Würzburg. Mannus-Bibliothek 14.
- Błażejowski A. 1998. *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*. Wrocław.
- Bochnak T. 2005. *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*. Rzeszów.
- Bohnsack D. 1938. *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.* Leipzig. Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 4.
- Bokinić E. 2005. *Podwiesiek Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*. Kraków. Monumenta Archaeologica Barbarica XI.
- Bokinić E. 2008. *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*. Toruń.
- Cieśliński, A. 2001. Materiały z cmentarzyska w Krośnie, powiat pasłęcki, z kartoteki Herberta Jankuhna. W: W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Officina archeologica optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 47–63.

- Cieśliński A., Kasprzak, A. 2006. Cmentarzysko w Nowym Łowiczu w świetle najnowszych badań. Kurhan 29. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*. Koszalin–Wrocław, 107–121.
- Cieśliński A., Kasprzak, A. 2009. Ciekawy aspekt obrządku pogrzebowego kultury wielbarskiej w Nowym Łowiczu (powiat drawski). Groby wtórne na przykładzie kurhanu 26. W: A. Janowski et al. (red.), *XVI Sesja Pomoroznawcza. Szczecin, 22–24 listopada 2007 r.*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*. Szczecin, 179–198. *Acta Archaeologica Pomoranica* III.
- Cieśliński A., Kasprzak A., Stasiak Z. 2011. Nowy Łowicz, st. 2, woj. zachodniopomorskie. Badania w latach 2009–2010. *Światowit* 8, fasc. B, 229–234.
- Cieśliński A., Kasprzak A., Stasiak Z. 2012. Nowy Łowicz, st. 2, woj. zachodniopomorskie. Badania w roku 2011. *Światowit* 9, fasc. B, 323–330.
- Ciołek R. 2001a. Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu. Warszawa. *Światowit*. Supplement Series A: Antiquity VI.
- Ciołek R. 2001b. Znaleziska monet rzymskich na tle osadnictwa Pomorza a okresie wpływów rzymskich i Wędrówek Ludów. *Światowit* 3, fasc. B, 11–15.
- Cnotliwy E. 1963. Grzebienie rogowe i kościane od I do V w. n.e. na Pomorzu Zachodnim. *Materiały Zachodniopomorskie* 9, 167–219.
- Cofta-Broniewska A. 1979. *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*. Poznań.
- Cymek L., Pietrzak M., Różanowski F. 2015. *Pruszcz Gdański, stanowisko 5. Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów*. Gdańsk.
- Czarnecka K. 1990. *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzysk*. Warszawa.
- Czarnecka K. 2005. Unikatowy zamek kasetki z cmentarzyska w Oblinie, pow. Garwolin. W: A. Kokowski (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*. Lublin, 65–69.
- Czarnecka K. 2006. Brothers-in-arms? Graves from the Pre-roman Period furnished with a double set of weaponry. *Archaeologia Baltica* 8, 47–57.
- Dąbrowska T. 1988. *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa.
- Dąbrowska T. 1996. Krzesiwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka, woj. Ostrołęka. W: W. Nowakowski (red.), *CONCORDIA. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 45–49.
- Dąbrowska T. 1997. *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*. Kraków. *Monumenta Archaeologica Barbarica* III.
- Dąbrowska T. 2005. Bransolety z młodszego okresu przedrzymskiego w kulturach przeworskiej i oksywskiej. W: A. Kokowski (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*. Lublin, 79–90.
- Demetz S. 1998. Almgren Gruppe IV, Fig. 65–67: Zum Beginn der kräftig profilierten Fibeln. W: J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*. Wünsdorf, 137–148. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5.

- Demetz S. 1999. *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in der Alpenländern*. Rahden/Westfalen. Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie 4.
- Domański G. 1979. *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II-IV wieku*. Wrocław.
- Dymaczewski A. 1958. Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 8/9, 179–432.
- Dymaczewski A. 1961. *Osadnictwo na Pomorzu Zachodnim w okresie późnolateńskim i rzymskim*. Praca doktorska. Archiwum PAN w Poznaniu.
- Droberjar E. 1999. Dobřichov-Piřhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). *Fontes Archaeologici Pragenses* 23, 7–428.
- Dięgielewska M., Kulczyńska M. 2008. *Cieblowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in südwestlichen Masowien*. Warszawa. Monumenta Archaeologica Barbarica XIV.
- Eggers H.J. 1951. *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg. Atlas der Urgeschichte 1.
- Eggers H.J., Stary P.F. 2001. *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*. Lübstorf. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38.
- Fudziński P., Fudzińska E. (red.). 2013. *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu stan. 6, gm. Stary Targ*. Malbork.
- Gańczowska A. 2007. Obrządek pogrzebowy kultury wielbarskiej w Wielkopolsce. W: M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrówek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota, 17–19 maja 2000 r.* Łódź, 155–234. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 25.
- Geldmacher N. 2004. *Die römischen Gräber des Gräberfeldes von Wederath-Belginum, Kr. Bernkastel Wittlich. Typologische und Chronologische Studien*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. Kiel.
- Ginalski J. 1991. Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd Archeologiczny* 38, 53–84.
- Gładysz M. 1998. Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy masłomeckiej. W: A. Kokowski (red.), *Studia Gothica* II. Lublin, 35–88.
- Godłowski K. 1960. *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły, próba interpretacji cmentarzysk*. Warszawa–Wrocław.
- Godłowski K. 1970. *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*. Kraków.
- Godłowski K. 1974. Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej. *Rocznik Białostocki* 12, 9–107.
- Godłowski K. 1977. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 4, 7–234.
- Górska-Maciałowicz A. 2011. Starożytne zabytki z doliny rzeki Iny w Suchaniu, pow. stargardzki. *Materiały Zachodniopomorskie* NS 8, 31–121.
- Grabarczyk T. 1983. Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

- Grabarczyk T. 1997. *Kultura wielbarska na Pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim*. Łódź.
- Hahula K. 1988. Kultura wielbarska na ziemi dobrzyńskiej. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim I*. Lublin, 87–103.
- Hahula K. 1990. Nowy Łowicz – cmentarzysko kurhanowe z okresu wpływów rzymskich. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 18, 37–54.
- Hahula K. 1992. Dalsze badania w Nowym Łowiczu. Kurhan 63. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 19, 53–67.
- Hahula K. 1994. Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Nowym Łowiczu na Pojezierzu Drawskim w świetle dotychczasowych badań (kurhany 52 i 56). *Światowit. Supplement Series B: Barbaricum* 3, 131–148.
- Hahula K. 1998. Wyniki dotychczasowych badań na cmentarzysku ludności kultury wielbarskiej w Nowym Łowiczu, gm. Kalisz Pom., woj. koszalińskie, kurhan 62. W: M. Dworaczyk, P. Krajewski, E. Wilgocki (red.), *XII Sesja Pomoroznawcza, Szczecin, 23–24 października 1997 r.* Materiały. Szczecin, 105–112. *Acta Archaeologica Pomoranica I*.
- Hahula K., Cieśliński A. 2003. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Nowym Łowiczu, powiat Drawsko Pomorskie, w latach 2000–2001. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomoroznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*. Gdańsk, 211–235.
- Hahula K., Wołagiewicz R. 2001. *Grzybnica. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur mit Steinkreisen in Pommern*. Warszawa–Koszalin. *Monumenta Archaeologica Barbarica VIII*.
- Hauptmann T. 1998. Studien zu den Dreisprossenfibeln. W: J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*. Wünsdorf, 159–173. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5.
- Hauptmann T. 2002. *Das germanische Gräberfeld von Prądko, Kr. Mysłibórz (ehem. Rahmhütte, Kr. Soldin)*. Poznań.
- Ilkjaer J. 1993. *Illerup Ådal*. 3, 4. *Die Gürtel: Bestandteile und Zubehör*. Århus.
- Informator Archeologiczny. Badania rok 1990. Warszawa, 62–63.
- Jahn M. 1915. *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr. Würzburg*. Mannus-Bibliothek 16.
- Jamka R. 1964. Fibule typu oczkowatego w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich. *Materiały Starożytne* 10, 7–104.
- Jaskanis J. 1996. *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*. Kraków. *Monumenta Archaeologica Barbarica II*.
- Jaskanis J. 2012. *Wódzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*. Białystok.
- Jasnosz S. 1952. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 2, 1–282.
- Jasnosz S. 1972. Ocalałe materiały z cmentarzyska w Oksywiu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 21, 148–167.
- Jonakowski M. 1996. Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowatych. W: W. Nowakowski (red.), *CONCORDIA. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 93–104.

- Kasprzak A. 2010. Grób z wieńcem kamiennym na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Miechęcinnie, pow. Kołobrzeg, W: A. Urbaniak, R. Prochowicz, I. Jakubczyk, M. Levada, J. Schuster (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*. Łódź–Warszawa, 301–308. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II.
- Kasprzak A. 2017. Cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi w Pławnie, pow. drawski – wstępne wyniki badań. W: J. Andrzejowski, C. von Carnap-Bornheim, A. Cieśliński, B. Kontny (red.), *Orbis Barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicate*. Warszawa–Schleswig, 383–391. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI.
- Kasprzak A., Krzysiak A. 2010. Schyłek kultury pomorskiej i początek kultury oksywskiej w Pradolinie Łeby–Redy na przykładzie grobów z wielokulturowego cmentarzyska w Czarnówku, stan. 5. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*. Gdańsk, 151–165.
- Kieferling G. 1994. Bemerkungen zu Äxten der römischen Kaiserzeit und der frühen Volkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. W: C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*. Marburg, 335–356. Veröffentlichung des Vorgeschiedlichen Seminars Marburg Sonderband 8.
- Kietlińska A. 1963. Struktura społeczna kultury przeworskiej. *Materiały Starożytne* 9, 7–97.
- Kmieciński J. (red.) 1968. Odry. Cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim. Łódź. *Acta Archaeologica Lodziensia* 15.
- Kmieciński J., Blombergowa M., Walenta K. 1966. Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiorach w pow. kartuskim. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 12, 39–122.
- Knaack A. 1978. Beobachtungen an Scherenbeigaben in Gräbern des elbgermanischen Siedlungsgebiets während der römischen Kaiserzeit. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 19/1, 15–30.
- Kokowski A. 1985. Die Feuerstahlwerkzeuge der Przeworsk-Kultur. W: A. Kokowski (red.), *Memories Archeologiques (Janowi Gurbie przyjaciele, koledzy i uczniowie)*. Lublin, 109–128.
- Kokowski A. 1995. *Grupa maśtomęcka: z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*. Lublin.
- Kokowski A. 1997. *Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen*. Lublin. Klasyfikacje zabytków archeologicznych II.
- Kokowski A. 2005. Przyczynek do studiów nad dziejami gockiego rolnictwa w okresie rzymskim i we wczesnym okresie wędrówek ludów. W: P. Łuczkiwicz, M. Gładysz-Juścińska, M. Juściński, B. Niezabitowska, S. Sadowski (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Maśtomęczu*. Lublin, 199–214.
- Kontny B. 1998. Próba odtworzenia technik walki mieczem w młodszym okresie przedrzymskim. Wpływ broni na jej zastosowanie. *Światowit* 41, fasc. B, 388–406.
- Kontny B. 2006. Powracający temat. Głos w sprawie odkrycia z Żarnowca. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*. Koszalin–Wrocław, 143–160.

- Kontny B. (w druku). *Uzbrojenie w kulturze wielbarskiej*.
- Kontny B., Nowakiewicz T., Rzeszotarska-Nowakiewicz A. 2016. Analiza archeologiczna znalezisk z lubanowskiego jeziora. W: T. Nowakiewicz (red.), *Starożytne miejsce ofiarne w jeziorze w Lubanowie (d. Herrn-See) na Pomorzu Zachodnim*. Warszawa, 236–280.
- Kostrzewski J. 1919. *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit I–II*. Leipzig–Würzburg. Mannus-Bibliothek 18–19.
- Kostrzewski J. 1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kowalski K., Filipowiak W. 2012. Dawne zbiory archeologiczne Muzeum Narodowego w Szczecinie. W: K. Kowalski, D. Kozłowska-Skoczka (red.), *Zaginione – Ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich*. Szczecin, 9–34.
- Krause E., Rogalski B. 2003. Osada ludności kultury wielbarskiej w Klonówce, powiat Starogard Gdański, stanowisko 7/54. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*. Gdańsk, 237–259.
- Kunow J. 1998. Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Fig. 45–54. W: J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*. Wünsdorf, 93–118. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5.
- Kurzyńska M. 2007. Wyniki badań na cmentarzysku kultury wielbarskiej z późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów w Węgrowie, gm. Grudziądz, stanowisko 11, w latach 2004–2005. W: G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza: materiały z konferencji 30 listopada – 2 grudnia 2005*. Elbląg, 165–173.
- Kurzyńska M. 2015. *Linowo, stanowisko 6. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej*. Grudziądz–Toruń.
- Kurzyńska M., Sosnowski W. 2007. Obrządek pogrzebowy ludności kultury wielbarskiej w późnym okresie wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów w północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 403–432.
- Krupiewski A. 2008. *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Gostkowie*. Lublin. Supplementa Monumenta Studia Gothica 1.
- Lasota-Moskalewska A. 1997. *Podstawy archeozoologii*. Ssaki. Warszawa.
- Łuczkiwicz P. 2006. *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*. Lublin. Archaeologia Militaria II.
- Łuczkiwicz P. 2018. Fragen zur Oksywie-Kultur. Oder: Über die Katze von Cheshire, die langsam verschwindet, bis nichts mehr als ein Grinsen übrigbleibt. W: A. Michałowski, J. Schuster (red.), *Kulturkonzepte und konzipierte Kulturen. Aussagemöglichkeiten und Grenzen einer systematischen Erfassung archäologischer Funde des eisenzeitlichen Mittel- und Nordeuropas, Akten des Internationalen Colloquiums anlässlich des 100. Jahrestages des Erscheinens des Fundkataloges von Erich Blume im Jahr 1915*. Puszczkowo 2015, 6.–9. Mai. Bonn, 27–50. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 23.
- Machajewski F., Sikorski A. 1984. Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Lutomiu, gm. Sieraków, woj. Poznań. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 32, 13–24.
- Machajewski H. 1980. Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 29, 49–64.

- Machajewski H. 1981. Cmentarzysko ludności kultury oksywskiej na stan. 39 w Dębczyni, woj. Koszalin. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 11, 23–44.
- Machajewski H. 1984. Sprawozdanie z badań nad skupiskiem osadniczym z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wczesnorzymskiego w rejonie wsi Wygoda, woj. Koszalin. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 14, 5–27.
- Machajewski H. 1992. *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*. Poznań.
- Machajewski H. 1996. Groby z elementami uzbrojenia odkryte na cmentarzysku ludności kultury oksywskiej w Wygodzie, woj. koszalińskie. W: A. Kokowski (red.), *Studia Gothica* I. Lublin, 195–209.
- Machajewski H. 1998. Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas. W: J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren Internationale Arbeitstantung 25–28 Mai 1997 Kleinmachow, Land Brandenburg*. Wünsdorf, 187–196. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5.
- Machajewski H. 1999a. Stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim. W: J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*. Warszawa, 233–245.
- Machajewski H. 2001. *Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern*. Warszawa. Monumenta Archaeologica Barbarica IX.
- Machajewski H. 2006a. Grób kultury wielbarskiej w miejscowości Łobez, woj. zachodniopomorskie. W: M. Dworaczyk, A. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. Szczecin–Wrocław, 543–552.
- Machajewski H. 2006b. Pomorze Środkowe w okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*. Koszalin–Wrocław, 35–64.
- Machajewski H. 2013. *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpommern*. Warszawa–Szczecin–Gdańsk. Monumenta Archaeologica Barbarica XVIII.
- Machajewski H. 2016a. Cmentarzysko ludności kultury oksywskiej i wielbarskiej w Rogowie, powiat białogardzki, stanowisko 9. *Pomorania Antiqua* 25, 151–210.
- Machajewski H. 2016b. Osada kultury przeworskiej z młodszego okresu rzymskiego i wczesnej fazy wędrówek ludów. W: S. Domaradzka, B. Józwiak, H. Machajewski, A. Waluś (red.), *Wielokulturowe stanowisko I w miejscowości Izdebnko Kościelne gmina Grodzisk Mazowiecki. Źródła archeologiczne z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A2, odcinek mazowiecki*. Światowit, Supplement Series M: Via Archaeologica Massoviensis 1.
- Mączyńska M. 1988. Strój kobiecy kultury wielbarskiej i jego powiązania z sąsiednimi obszarami. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. Lublin, 206–218.
- Mączyńska M. 2004. Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum. W: H. Freisinger, A. Stuppner (red.), *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Materialien des 13. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittlern Donaruum”* Zwettl, 4.–8. Dezember 2000. Wien, 211–240. Mittelungen der Prähistorischen Kommission 57.

- Mączyńska M. 2006. Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena. *Wiadomości Archeologiczne* 58, 159–184.
- Madyda R. 1977. Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim, Warszawa. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 4, 351–409.
- Madyda-Legutko R. 1986. *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Oxford. BAR International Series 360.
- Madyda-Legutko R. 1990. Gürtelhaken der frühromischen Kaiserzeit im Gebiet des mitteleuropäischen Barbaricum. *Przegląd Archeologiczny* 37, 157–180.
- Maik J. 2012. *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*. Łódź.
- Margos U. 2000. Uwagi na temat genezy obrządku szkieletowego na Pomorzu na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich. W: R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*. Kraków, 255–269.
- Margos U., Stąporek M. 2002. Bemerkungen zur Chronologie der Gräber mit Waffen in der Oksywie-Kultur. W: C. Von Carnap-Bornheim (red.), *Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Natęczów*, 23. Bis 25. September 1999. Lublin, 81–91.
- Michałowski A. 2011. *Budownictwo kultury przeworskiej*. Poznań.
- Mogielnicka-Urban M. 1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*. Warszawa.
- von Müller A. 1957. *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseeplatte und Ostsee*. Berlin.
- Natuniewicz-Sekuła M. 2007. Wczesnorzymskie szkieletowe pochówki o orientacji zachodniej z cmentarzyska w Weklicach, stan. 7, pow. Elbląg. Przyczynek do analizy zwyczajów pogrzebowych ludności kultury wielbarskiej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 475–496.
- Natuniewicz-Sekuła M., Okulicz-Kozaryn J. 2011. *Weklice. A cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*. Warszawa. Monumenta Archaeologica Barbarica XVII.
- Nasz A. 1950. *Żarna wczesnodziejowe*. Warszawa–Wrocław.
- Nowakiewicz T., Rzeszotarska-Nowakiewicz A., Rembecki D. 2016. Zarys archeologicznej historii regionu. W: T. Nowakiewicz (red.), *Starożytne miejsca ofiarne w jeziorze w Lubanowie (d. Herrn-See) na Pomorzu Zachodnim*. Warszawa, 21–79.
- Oxenstierna E.C.G. 1948. *Die Urheimat der Goten*. Leipzig–Stockholm. Mannus-Bücherei 73.
- Piaskowski J. 1972. Technologia żelaza na Pomorzu Zachodnim w okresie późnolateńskim i wczesnorzymskim. *Materiały Zachodniopomorskie* 18, 81–135.
- Penack J.-J. 1993. *Die eisernen eisenzeitlichen Erntegeräte im freien Germanien*. Oxford. BAR International Series 583.
- Pietrzak M. 1981. Uwagi na temat krystalizowania się cech kultury wielbarskiej w świetle badań na cmentarzysku z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim stan. 10, woj. gdańskie. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*. Słupsk, 107–115.

- Pietrzak M. 1987. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Rumi, woj. gdańskie. W: M. Kwapiński, J. Podgórski, B. Wiącek (red.), *Rumia: cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich*, Gdańsk, 1–210.
- Pietrzak M. 1997. *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*. Kraków. Monumenta Archeologica Barbarica IV.
- Pietrzak M. 1999. Narzędzia do krzesania ognia z Opalenia, pow. Tczew. W: J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*. Warszawa, 299–306.
- Pietrzak M., Cymek L., Rożnowski F. 2015. *Pruszcz Gdański, stanowisko 5. Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów*. Gdańsk.
- Pfeiffer-Frohnert U. 1998. „Mit Augen am Fuß und mit Wulst statt Schiebe”. Verbreitung und Zeitstellung der preußischen Nebenserie A 57–61 und ihrer Varianten. W: J. Kunow (red.), *100 Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Machnow, Land Brandenburg*. Wünsdorf, 125–134. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5.
- Prochowicz R., Rakowski T. 2013. Sieluć, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu. *Wiadomości Archeologiczne* 64, 198–210.
- Przewoźna K. 1955. Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły. *Fontes Archaeologici Posnanenses* 5, 60–140.
- Riha E. 1979. *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. August. Forschungen in Augst 3.
- Rogalski B. 2005. Relacje kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim na bazie ceramiki naczyniowej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*. Gdańsk, 397–413.
- Rogalski B. 2010. *Przemiany kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim (I–III w. p.n.e.)*. Szczecin.
- Rogalski B., Rauchfuss B. 2006. Sytuacja osadnicza na Pomorzu Środkowym w dobie poprzedzającej uformowanie się kultury wielbarskiej. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*. Koszalin–Wrocław, 65–82.
- Schuster J. 2006a. O późnych zapinkach kapturkowych. *Wiadomości Archeologiczne* 58, 101–120.
- Schuster J. 2006b. Lubieszewo (Lübsow) – prawie 100 lat po odkryciu pierwszego grobu książęcego na Pomorzu Zachodnim. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*. Koszalin–Wrocław, 161–172.
- Schuster J. 2010. *Lübsow. Äterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*. Bonn. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12.
- Schuster J. 2018. *Czarnówko, stan. 5. Osiem grobów okazałych – narodziny nowych elit w II wieku po Chr. w basenie Morza Bałtyckiego*. Łębork–Warszawa. Monumenta Archaeologica Barbarica VIII.

- Schindler R. 1940. *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße*. Leipzig. Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 6.
- Sedlmayer H. 1996. Römische Grabfunde aus Müllendorf und Oggau. W: G. Schlag (red.), *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 96, Eisenstadt, 3–57.
- Skorupka T. 2001. *Kowalewko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*. Poznań. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 2: Wielkopolska 3.
- Skóra K. 2012. Groby dziecięce w kulturze wielbarskiej. *Światowit* 7, fasc. B, 139–164.
- Skóra K. 2014. Bransolety i dzieci. Kilka spostrzeżeń o ozdobach, dzieciństwie i obrządku pogrzebowym w kulturze wielbarskiej. W: J. Andrzejowski (red.), *In medio Poloniae barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*. Warszawa, 239–251. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina 3.
- Skóra K. 2015. *Struktura społeczna ludności kultury wielbarskiej*. Łódź.
- Skrzypek I. 2003. Powstanie i działalność Verein für Heimatkunde und Heimatschutz zu Köslin w latach 1910–1945. W: W. Łysiak (red.), *Koszalin i Ziemia Koszalińska. Historia i kultura. Materiały z I Konferencji Naukowej, Koszalin, 27–28 września 2002*. Koszalin, 87–116.
- Skrzypek I. 2009. Dzieje odkryć archeologicznych. W: W. Rączkowski, J. Skóra (red.), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej. Gmina i miasto Sianów VIII*. Sianów–Sławno, 21–82.
- Smółka E. 2014. The presence of spurs in the south-eastern Baltic area in the Roman Iron Age and Migration Period – some remarks. *Archaeologia Litwana* 15, 47–64.
- Smółka E. 2015. Zróżnicowanie form ostróg na Pomorzu Środkowym oraz Zachodnim w okresie wpływów rzymskich. W: A. Janowski, K. Kowalski, B. Rogalski, S. Słowiński (red.), *XIX Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin, 21–22 listopada 2013*. Szczecin, 97–105. Acta Archeologica Pomoranica V.
- Spielberg H. 1909. Brandgrubengräber bei Dramburg. *Monatsblätter* 23/5, 78.
- Stąporek M. 2007. Z problematyki kontaktów między Pomorzem a Skandynawią na przełomie er. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 199–209.
- Stubenrauch A. 1911. Brandgruben- und SkelettGräber der römischen Kaiserzeit am Kettenberge bei Dramburg. *Baltische Studien. Neue Folge* 15, 145–151.
- Strobin A. 2011. *Ceramika naczyniowa kultury oksywskiej*. Gdańsk.
- Strobin A. 2014. Pochówek w kłodzie z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Brzynie, pow. pucki. W: J. Andrzejowski (red.), *In Medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*. Warszawa, 223–232. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina III.
- Strobin A. 2015. Osada kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, gm. Kwidzyn, stan. 3 (część II: Źródła ruchome). W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe na Pomorzu*. Gdańsk, 125–194.
- Szydłowski J. 1964. *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*. Wrocław.

- Szydłowski J., Kubiacek T. 1960. Kilka uwag na temat konstrukcji i działania zamków skrzyń z okresu wpływów rzymskich. *Archeologia Polski* 5/2, 245–255.
- Szyperko-Śliwczyńska A. 1980. Litostratygrafia pstrego piaskowca w Polsce i projekt jej usystematyzowania. *Kwartalnik Geologiczny* 24/2, 275–298.
- Szyperko-Śliwczyńska A. 1982. Litostratygrafia pstrego piaskowca na Pomorzu Zachodnim. *Kwartalnik Geologiczny* 26/2, 341–368.
- Telechon M. 2017. *Znaleziska sierpów żelaznych z terenów dzisiejszej Polski datowanych na okres od XI do końca XV w.* Praca licencjacka. Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tempelmann-Mączyńska M. 1985. *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum.* Mainz. Römisch-Germanische Forschungen 43.
- Thomas S. 1960. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodenkampflage* 8, 54–215.
- Tuszyńska M. 1993. Najstarsze groby szkieletowe na cmentarzyskach płaskich kultury oksywijskiej i wielbarskiej. *Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego* 18, 51–52.
- Tuszyńska M. 1999. Wybrane zespoły grobowe z zapinkami oczkowatymi typu Alm-gren 45 nad dolną Wisłą. W: J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN, Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin.* Warszawa, 369–378.
- Tuszyńska M. 2003. Wielokulturowe cmentarzysko płaskie w Opaleniu, gmina Gniew, stanowisko 1. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego.* Gdańsk, 303–309.
- Tuszyńska M. 2005. Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim (badania na trasie autostrady A1 Gdańsk-Toruń). Gdańsk.
- Tuszyńska M., Stąporek M. 2005. Badania na cmentarzysku w Różynach, gm. Pszczółki w latach 2001–2002. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego.* Gdańsk, 351–361.
- Völling Th. 1995. Studien zu Fibelformen der jüngeren vörrmischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 75, 147–282.
- Walenta K. 1981. Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim. Łódź. *Archaeologia Baltica* 5.
- Walenta K. 2009. *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim.* Chojnice.
- Walter E. 1908. Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1907. *Baltische Studien. Neue Folge* 12, 213–217.
- Walter E. 1909. Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1908. *Baltische Studien. Neue Folge* 13, 198–212.
- Walter E. 1910. Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1909. *Baltische Studien. Neue Folge* 14, 174–189.
- Walter E. 1911. Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1910. *Baltische Studien. Neue Folge* 15, 196–209.
- von Wangenheim A.S. 1894. Urnen und Sporn aus Gräbern römischer Zeit von Neu-Lobitz. *Monätsblätter* 8, 39–42.

- Wielowiejski P. 1991. Pracownie obróbki bursztynu z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 39/3, 317–361.
- Wielowiejski J. 1970. *Kontakty Noricum i Panonii z ludami północnymi*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wielowiejski J. 1981a. Produkcja rolno-hodowlana. W: J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej V: Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 315–335.
- Wielowiejski J. 1981b. Kamieniarstwo. W: J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej V: Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 369–371.
- Wielowiejski J. 1985. Die spätkeltischen und römischen Bronzgefäße in Polen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 66, 123–320.
- Wiloch R. 1995. Klamry do pasa kultury oksywijskiej. *Pomorania Antiqua* 16, 1–61.
- Wiśniewska A. 2007. Uwagi na temat powiązań kultury oksywijskiej i kultury wielbarskiej w świetle badań ceramiki grobowej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 109–137.
- Wołągiewicz M.D. 1967. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Drawsku Pomorskim. *Materiały Zachodniopomorskie* 13, 7–76.
- Wołągiewicz R. 1964. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Niemicy, pow. Sławno. *Materiały Zachodniopomorskie* 10, 105–138.
- Wołągiewicz R. 1965. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Warszawie, pow. Sławno. *Materiały Zachodniopomorskie* 11, 179–247.
- Wołągiewicz R. 1966. Chronologia względna okresu wczesnorzymskiego na Pomorzu Zachodnim w świetle niektórych jej wyznaczników. *Materiały Zachodniopomorskie* 12, 169–193.
- Wołągiewicz R. 1968. Stan badań nad wybranymi problemami okresu późnolateńskiego na Pomorzu. W: J. Potocki, A. Żak (red.), *Zagadnienia okresu późnolateńskiego w Polsce*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 76–86.
- Wołągiewicz R. 1970. Napływ importów rzymskich na północ od środkowego Dunaju. *Archeologia Polski* 15/1, 207–247.
- Wołągiewicz R. 1976. Gronowo 1973 – badania na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich. *Materiały Zachodniopomorskie* 19, 7–29.
- Wołągiewicz R. 1977. Gronowo 1974 – badania na cmentarzysku kurhanowym kultury wielbarskiej. *Materiały Zachodniopomorskie* 20, 7–29.
- Wołągiewicz R. 1979. Kultura pomorska a kultura oksywska. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*. Koszalin, 33–69.
- Wołągiewicz R. 1981a. Kultura oksywska i kultura wielbarska. W: W. Hensel, J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej V: Późny okres lateński i okres rzymski*. Warszawa–Wrocław–Kraków, 135–165.
- Wołągiewicz R. 1981b. Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*. Słupsk, 79–106.
- Wołągiewicz R. 1993. *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin.

- Wołągiewicz R. 1995. *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n. Chr.* Kraków. Monumenta Archaeologica Barbarica I.
- Wołągiewicz R. 1997. *Lubieszewo. Materiały do studiów nad kulturą społeczności Pomorza Zachodniego w okresie od IV w. p.n.e. do I w. n.e.* Szczecin.
- Wołągiewicz M.D., Wołągiewicz R. 1964. Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery. *Materiały Zachodniopomorskie* 9, 9–166.
- Woźniak M. 2011. Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Kozłówk, pow. nidzicki (d. Klein Koslau, Kreis Neidenburg) w świetle publikacji i materiałów archiwalnych. *Wiadomości Archeologiczne* 62, 169–208.
- Woźny J. 2011. Relacje kultury pomorskiej i kultury oksywskiej w świetle symboliki rytuałów pogrzebowych. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*. Gdańsk, 59–64.
- Zaborowski J. 1992. Uwagi o cmentarzysku w Gdyni-Oksywiu. *Wiadomości Archeologiczne* 52, 87–90.
- Ziemlińska-Odojowa W. 1999. *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*. Kraków. Monumenta Archaeologica Barbarica VII.
- Żychliński D. 2007. W kwestii wzajemnych oddziaływań obrządków pogrzebowych kultur przeworskiej i wielbarskiej w Wielkopolsce. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk, 513–526.
- Żychliński D. 2014. *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej w Wielkopolsce*. Zielona Góra–Gniezno.

Źródła archiwalne

- Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie,teczka 207.
- Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa,teczka obszaru AZP 28-17.
- Kartoteka* Hansa Jürgena Eggersa. Spuścizna przechowywana w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie.
- Kartoteka* Martina Jahna. Spuścizna Martina Jahna przechowywana w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kartoteka* Józefa Kostrzewskiego. Spuścizna Józefa Kostrzewskiego przechowywana w Bibliotece Wojewódzkiej i Publicznej im. C.K. Norwida w Zielonej Górze,teczka 6 – Pomorze Zachodnie, okres lateński, rzymski, sygn. R-1.

New look at materials from the cemetery of the Oksywie and Wielbark culture at Drawsko Pomorskie

Summary

The cemetery is located in the north-western part of Drawsko Pomorskie, in a place of a former hill called *Kettenberg*, which functioned as a sand and gravel pit in the past. The first cremation and inhumation graves were discovered during extracting sand at the beginning of the 20th century. The rescue excavations had been led by Adolf Stubenrauch who published materials from the first research in 1911. In the following years (1922–1939) more burials were discovered, recorded by Dr. Bernhard Faust (a teacher at a gymnasium in Drawsko Pomorskie, Drawsko District Conservator of Monuments and founder of the Museum in Drawsko Pomorskie). A total of 11 inhumation graves (I–XI) and 54 cremation graves (1–54) were recorded. The materials had been taken to Szczecin and to the Museum in Drawsko Pomorskie, and in 1939 almost all of them were transferred to *Landesmuseum* in Szczecin which was destroyed in 1944 as a result of the Allied carpet bombing. Currently, all archaeological and archival materials from the cemetery at Drawsko Pomorskie, which survived the turmoil of the war, can be found in the Department of Archaeology of the National Museum in Szczecin.

It can be assumed in the light of the available sources that the cemetery at Drawsko Pomorskie started functioning at the turn of phases A2 and A3 or at the beginning of phase A3 and is associated with the Oksywie culture. One of the urned cremations is dated to this period. Some of the cremated burials in pits with simple stone pavements, furnished with heads of a pole weapon and rotary grinders should be associated with phase A3. In one of the graves (poorly recorded) equipment was found typical of the transitional stage between the younger pre-Roman period and Roman period in Pomerania, when the Wielbark culture appeared. The discussed cemetery has been included in the Drawsko Pomorskie complex of burial grounds, consisting of 27 sites located in the Drawsko Lake District, to the west of the River Drava bend and Lubie Lake, and to the south of the River Rega bend. Also elements of the Jastorf culture were recorded in this complex.

The late phase of the late/early Roman period and early phase of the younger Roman period (B2c and B2/C1-C1a) are confirmed by sources the most accurately. A community of the Wielbark culture which used the Drawsko burial ground in the early Roman period was territorially connected with the Drawsko–Łobez settlement concentration, having distinct post-Okseywie tradition, located in the river basin of the upper Drawa and Rega. This is the westernmost concentration in the zone B of the Wielbark culture settlement, located in the vicinity of the Białogard–Kołobrzeg and Szczecin concentrations, as well as of the Lubusz and Gustow groups.

The reanalysis of the archival sources and literature allowed to systematise and organise the current information on the cemetery at Drawsko Pomorskie. At present, it is the only fully published site from the Drawsko Lake District where the materials of the Okseywie and Wielbark cultures have been recorded.

Sebastian Chrupek
Zakład Archeologii Europy Starożytnej
Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
s.chrupek@student.uw.edu.pl